

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**PAUL F. LAZARFELD: HAYATI, BİLİMSEL MİRASI
VE SİYASİ İLETİŞİME KATKILARI**

**Aşkın BAYSAL
2501190921**

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğretim Üyesi Melike AKBIYIK**

İSTANBUL 2023

ÖZ

PAUL F. LAZARSFELD: HAYATI, BİLİMSEL MİRASI VE SİYASİ İLETİŞİME KATKILARI

Aşkın BAYSAL

Paul F. Lazarsfeld, matematik ve istatistiği sosyal bilimler alanına taşıyarak, ampirik sosyal araştırma geleneği içinde öncü ve kurucu roller üstlenmiştir. Başta kitle iletişim olmak üzere çeşitli alanlarda yürüttüğü araştırmalar esnasında yaptığı metodolojik yenilikler, geliştirdiği kavramlar ve ortaya koyduğu kuramsal yaklaşımlarla, etkileri günümüze kadar uzanan bir ekol inşa etmiştir. Teşkilatçı ve girişimci kişiliği ile temayüz eden, bu özellikleri ile klasik bir akademisyen olmanın ötesine geçen Lazarsfeld, “üniversite bağlantılı sosyal araştırma merkezi” fikrinin mucidi ve öncü uygulayıcısı olmuştur. Bu özgün fikir çerçevesinde biri doğup yetiştiği Viyana’da, üçü ise daha sonra göç edip yerleştiği ABD’de olmak üzere toplam dört araştırma merkezinin kurulmasına liderlik etmiş, bu merkezlerde sayısız araştırma yürütmenin yanısıra pek çok araştırmacı ve öğrencinin yetişmesine imkan sağlamıştır. Bu çalışma, uygulamalı sosyal araştırma geleneğinin bu seçkin isminin hayatını, eserlerini ve bilimsel mirasını yeniden hatırlatmak, özelde ise siyasal iletişim alanına yaptığı katkılara bir kez daha dikkat çekmek amacıyla hazırlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER: Paul F. Lazarsfeld, kitle iletişimi, siyasi iletişim, ampirik sosyal araştırma, sosyal bilim metodolojisi

ABSTRACT

PAUL F. LAZARSFELD: HIS LIFE, SCIENTIFIC LEGACY, AND CONTRIBUTIONS TO POLITICAL COMMUNICATIONS

Aşkın BAYSAL

Paul F. Lazarsfeld has played a pioneering and founding role in the empirical social research tradition by bringing mathematics and statistics to the field of social sciences. With the methodological innovations he made, the concepts he developed, and the theoretical approaches he put forward during his researches in various fields, especially in mass communication, he built an *école* whose effects extend to the present day. Standing out with his organizational and entrepreneurial personality, and going beyond being a classical academic with these features, Lazarsfeld has also been the inventor and pioneer practitioner of the idea of a “university-related social research center”. Within the framework of this original idea, he led the establishment of four research centers, one in Vienna, where he was born and grew up, and three in the USA, where he later immigrated and settled, and provided the opportunity to train many researchers and students in addition to conducting numerous researches in these centers. This study has been prepared in order to remind the life, works and scientific legacy of this distinguished figure of the applied social research tradition, and to draw attention once again to his contributions to the field of political communication in particular.

KEYWORDS: Paul F. Lazarsfeld, mass communications, political communications, empirical social research, social science methodology

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Paul F. Lazarsfeld'in -eski tabirle- *şahsı, eseri ve tesirini* ortaya koymayı amaçlıyor. Bu çalışmayla neticelenen yüksek lisans programına başladığımın daha ilk haftasında, hayatımın en kötü haberini aldım. Annem, taptaze bir heyecanla eğitim hayatına geri döndüğüm bir zamanda, hiç beklemediğim bir anda, bizi büyük bir keder içinde bırakarak, ebediyete intikal etti.

Artık sesini duyamasam da, onunla sohbet edemesem de, aklımda ve kalbimde her an yaşattığım annemin hatırası, hem program çerçevesinde derslere devam ederken hem de tez üzerinde çalışırken en büyük motivasyon kaynağım oldu. Bu tez çalışması öncelikle, sevgili anneciğim Gülnas Baysal'ın aziz hatırasına adanmıştır.

Tezimizi çeşitli nedenlerle uzayan, meşakkatli bir süreç sonucunda hazırladık. Çalışmanın ilk aşamasında en büyük desteği veren, tez danışmanlığımı üstlenerek, yoğun çalışma temposuna rağmen, zaman ve enerjisini esirgemeyen, Bölüm Başkanımız Prof. Dr. İsmail Coşkun oldu. Yol boyunca yönümüzü her kaybettiğimizde şedit sabrıyla bize yeniden bulduran, yorulduğumuzda motivasyonumuzu tazeleyen, tezin konusunun seçilmesinden işleniş biçiminin belirlenmesine kadar her noktada hayati katkılar sunan İsmail Hoca'nın desteği olmasaydı, bu çalışmadaki pek çok şey eksik kalacaktı.

Tez sürecinin uzaması, bir işe de yaradı aslında. Dr. Öğretim Üyesi Melike Akbıyık Hoca'mız ile tanışmamıza vesile oldu. İsmail Hoca'nın yoğunluğu sebebiyle çalışmanın ortasında danışmanlığımı üstlenmeyi kabul ederek, titiz ve özenli bakış açısıyla tezimize “nitelik artırıcı” katkılarda bulunan Melike Hoca'ya minnettarım. Kendisinin bilhassa tezin son halinin okunup değerlendirilmesi sürecinde çalışmamızın olgunlaşmasını sağlayan uyarıları çok ama çok değerliydi.

İsmail Hoca ve Melike Hoca'nın da dahil olduğu tez jürisi de çalışmamıza değer kattı. Yaptıkları son önerilerle çalışmamızın eksik kalmış taraflarını telafi etmeye imkan sağlayan

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Akyurt, Dr. Öğr. Üyesi M. Fazıl Baş ve Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Karakaya'nın yansıra yedek jüri üyeleri Doç. Dr. Adem Başpınar ve Dr. Öğr. Üyesi Seda Güven'e de teşekkür etmeyi borç bilirim.

Yıllara yayılan süreç boyunca aklımıza takılan yerli yersiz tüm soruları yanıtlama konusunda büyük anlayış sergileyen Şeyda Sevde Tunçbilek ve Emre Sütçü'yü de burada mutlaka anmam gerekiyor. Sabır ve destekleri için ikisine de tekrar teşekkür ediyorum.

Programın ders aşamasında bizi bu teze ulaştıran yola dahil eden çalışmalarla sıkı bir idman yapmamızı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Enes Kabakcı, Prof. Dr. Yücel Bulut, Prof. Dr. Abdülhamit Kırmızı, Doç. Dr. Aynur Erdoğan Coşkun, Doç. Dr. Cem Özatalay, Doç. Dr. Hüseyin Özgür Adadağ ve Doç. Dr. Murat Ertan Kardeş'e de teşekkür borçluyum. Çalışmamızı mümkün kılan İstanbul Sosyoloji ile İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün değerli çalışanlarına ve akademik kadrosuna da müteşekkirim.

Bu tez, aileme ayırmam gereken zamandan “çaldığım” uzun saatlerle vücuda gelebildi. Anlayışı ve sabrı için öncelikle sevgili eşim Özlem ile canım oğullarım Ali ve Can'a çok ama çok şey borçluyum. Umarım ortaya, onların da her zaman iftihar edeceği bir netice çıkmıştır.

Aşkın BAYSAL
İstanbul 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

1. VİYANA DÖNEMİ.....	16
1.1. Zweig’ın Tanıklığı ile Viyana Kültür Tarihi.....	18
1.2. “20 Yüzyılın Şehri Viyana”.....	21
1.3. Viyana’da Doğan Fikirler.....	24
1.4. Lazarsfeld’in Doğup Büyüdüğü Ev.....	25
1.5. Akademik Kariyerin Gayriresmi Başlangıcı.....	27
1.6. “Kızıl Viyana”nın Politik ve Entelektüel Manzarası.....	28
1.7. Viyana Çevresi’ne Uzaktan İlgi.....	30
1.8. Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle.....	32
1.9. ABD Yolunu Açan Araştırma.....	36
2. ABD YILLARI.....	37
2.1. Doğu Avrupa’dan ABD’ye Entelektüel Exodus.....	38
2.2. Exodus’un Sosyal Bilimler Cephesi.....	40
2.3. Amerika’daki İlk Yıllar.....	41
2.4. ABD’deki İlk Araştırma Merkezi.....	42
2.5. Hedef Radyonun Etkisini Ölçmek.....	45
2.6. Lazarsfeld-Stanton Program Analyzer.....	46
2.7. Rakamlarla Büro’nun Performansı.....	49
2.8. Büro Yıllarından Sonra.....	51
3. HAYAT HİKAYESİNİN BİLİMSEL ÇIKTISI.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİMSEL MİRASI

1.	QUETELET VE LAZARSFELD'İN ORTAK YOLU.....	56
2.	LAZARSFELD'İN ÇALIŞMA VE ÜRETME TARZI.....	60
3.	LAZARSFELD İMZASI TAŞIYAN İLK KİTAPLAR.....	64
3.1.	1929 <i>Statistisches Praktikum für Psychologen und Lehrer</i>	65
3.2.	1931 <i>Jugend und Beruf</i>	65
3.3.	1933 <i>Die Arbeitslosen von Marienthal</i>	66
4.	KİTLE İLETİŞİMİNİ KURAN KİTAPLAR.....	69
4.1.	1940 <i>Radio and the Printed Page</i>	69
4.2.	1941 <i>Radio Research 1941</i>	72
4.3.	1946 <i>The People Look at Radio</i>	74
5.	BÜRO'DAN SONRAKİ DÖNEME AİT KİTAPLAR.....	75
5.1.	1954 <i>Mathematical Thinking in the Social Sciences</i>	75
5.2.	1955 <i>The Language of Social Research</i>	76
5.3.	1958 <i>The Academic Mind</i>	77
5.4.	1967 <i>The Uses of Sociology</i>	78
5.5.	1968 <i>Latent Structure Analysis</i>	79
5.6.	1972 <i>Qualitative Analysis: Historical and Critical Essays</i>	80
5.7.	1973 <i>Main Trends in Sociology</i>	81
6.	LAZARSFELD'İN EN ETKİLİ MAKALELERİ.....	82
6.1.	1935 “The Art of Asking Why”.....	82
6.2.	1941 “Remarks on Administrative and Critical Communications Research”.....	83
6.3.	1943 “Studies in Radio and Film Propaganda”.....	86
6.4.	1948 “Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action”.....	87
6.5.	1950 “Problems of Survey Analysis”.....	88
7.	LAZARSFELD'İN ENTELEKTÜEL ETKİ ÇAPI.....	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SİYASİ İLETİŞİME KATKILARI

1. PANEL ARAŞTIRMASI.....	92
2. İLETİŞİMDE İKİ AŞAMALI AKIŞ.....	95
3. KANAAT ÖNDERLERİ.....	96
4. DÖNÜM NOKTASI NİTELİĞİNDE KİTAPLAR.....	99
4.1. 1944 <i>The People's Choice</i>	99
4.2. 1954 <i>Voting</i>	102
4.3. 1955 <i>Personal Influence</i>	106
5. KARARLARIN ARDINDAKİ NEDENLER.....	112
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	124
EK.....	129

KISALTMALAR LİSTESİ

ABC	: American Broadcasting Company
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale
IJPOR	: International Journal of Public Opinion Research
CBS	: Columbia Broadcasting System
NBC	: National Broadcasting Company
RAVAG	: Radio-Verkehrs-Aktiengesellschaft
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
USA	: United States of America

GİRİŞ

Bilim, sanat, teknoloji ya da diğer herhangi bir kültürel hüner alanında, bazen öyle kurucu veya dönüştürücü adımlar atılır, öyle büyük fikirler bulunur, öyle yenilikler yapılır ki, bunlar çok hızlı bir şekilde benimsenip kabul görür, yaygınlaşıp sıradanlaşır ve nihayet anonimleşir. Başka bir deyişle, bir zamanlar bir yerlerde birisi veya birileri tarafından bulunmuş, yaratılmış, geliştirilmiş veya üretilmiş olduğu gerçeği neredeyse unutulur.

Bu aslında biraz ironik bir durumdur. Adını unutulmaz kılmak üzere zorlu ve zahmetli işlere girişmiş, yoğun çabalar sarf etmiş, çığır açan yeniliklere imza atan insanların başardıklarının büyüklüğü ölçüsünde anonimleşmeye veya unutulmaya mahkum olmaları ironikten öte, biraz dramatiktir aynı zamanda. Çalışmamıza konu ettiğimiz Paul Felix Lazarsfeld'in ardında bıraktığı bilimsel miras da, ancak böyle bir büyüklükle ifade edilebilecek çaptadır ve bunun bir sonucu olarak tam da böyle bir anonimleşmeye maruz kalmıştır.

Bugün adı, modern ampirik sosyolojinin kurucusu, kitle iletişimi, kamuoyu ve pazar araştırmalarının öncüsü, matematiksel sosyolojinin kurucusu, üniversite bağlantılı sosyal araştırma enstitülerinin mucidi gibi pek çok iddialı sıfat eşliğinde anılan Lazarsfeld, yoğunlaştığı alanlarda teorik, kavramsal ve yöntemsel pek çok atılıma imza atmış bir yenilikçidir. “Ampirik sosyoloji araştırmaları, pazar ve kamuoyu araştırmaları ile iletişim araştırmalarının şekillenmesi üzerindeki etkisi, çoğumuzun düşündüğünden çok daha büyüktür” ve “yaptığı araştırmalarla elde ettikleri sonuçlar yaygın kabul gördüğü için apaçık gerçeklermiş gibi görünen araştırmacılar arasında yer almaktadır.”¹ Ancak bütün bu yaptıkları ve başardıklarına mukabil, sosyal bilim çevrelerinde hak ettiği düzeyde bir şöhrete veya bilinirliğe sahip olduğunu söylemek epey güçtür.

¹ Hynek Jeřábek, “The Founder of Modern Empirical Sociology: A Research Biography”, *International Journal of Public Opinion Research*, Cilt: 13, No: 3, s. 229-244, 2001, s. 229.

Basit bir mukayese ile ifade etmek gerekirse, sözgelimi Lazarsfeld'in kurup yöneticiliğini üstlendiği Radio Project adlı kitle iletişim araştırmaları merkezinde bizzat çalışmış, yaşadıkları anlaşmazlık üzerine kısa sürede oradan ayrılmış ve ayrıldıktan sonra Lazarsfeld'in yürüttüğü araştırmalar hakkındaki en pejoratif eleştirilerden birini yapmış olan Theodor W. Adorno, özellikle de kendisine ait “otoriter kişilik kuramı” üzerinden bugün hâlâ yaygın bir şekilde bilinmekte, anılmakta ve tartışılmaktadır. Diğer yandan “kanaat önderleri” (**opinion leaders**) gi bi bugün çok daha yaygın bir şekilde kullanılan, gündelik dile bile iyice yerleşmiş bir kavramın yanı sıra, bu kavramın teorik temelini oluşturan ve kitle iletişim disiplininde hâlâ cari olan “iki aşamalı iletişim akışı” (**two-step flow of communication**) modelini geliştirmiş olmasına rağmen Lazarsfeld'in Adorno'nun akademik ve entelektüel şöhretine yetişebildiğini söylemek bir hayli güçtür.

Bunun neden böyle olduğunu izah etmek için pek çok şey söylenebilir. Sözgelimi Adorno'nun hem genel olarak sosyal bilimlerde hem de özelde kitle iletişim disiplininde bugün bile büyük bir ağırlığa sahip olan Frankfurt Okulu'nun ve dolayısıyla Eleştirel Teori'nin tanınmış bir temsilcisi olması, açıklayıcı bir gerekçe olarak öne sürülebilir. Ancak böyle bir gerekçe bile, ampirik sosyal bilim çalışmalarında, özellikle de kitle iletişim araştırmalarında pek çok kuramsal, kavramsal ve metodolojik yeniliğe imza atmış, öncü ve kurucu roller üstlenmiş Lazarsfeld çapında bir ismin hak ettiği bilinirlik düzeyine erişememesi gerçeğini açıklamakta yeterli olmuyor.

Öte yandan bu durum, tümüyle unutulmak anlamına da gelmiyor kesinlikle çünkü Lazarsfeld, yakın zamana kadar bile, sosyal bilim literatüründe en sık referansta bulunan isimler arasında yer alıyordu.² 2004 yılında onuruna düzenlenen uluslararası sempozyumun açılış konuşmasını yapan eski öğrencisi ve çalışma arkadaşı Jonathan R. Cole da, Lazarsfeld'in unutulmadığını açıkça ifade ediyor. Bilim sosyolojisi alanında uzmanlaşmış bir otorite olan Cole'un Robert K. Merton'dan yaptığı özlü alıntıyla ifade ettiği gibi, Lazarsfeld'in başına gelen şey daha ziyade, “**özümseme yoluyla imha**” (**obliteration through incorporation**). Daha açık bir deyişle, “çalışmaları akademisyenler ve sosyal bilimciler üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmaya devam etse de, bugün “keşiflerinin”

² Jonathan R. Cole, “Paul F. Lazarsfeld: His Scholarly Journey”, An International Symposium in Honor of Paul Lazarsfeld [Paul Lazarsfeld Onuruna Uluslararası Sempozyum], Brüksel, 4-5 Haziran 2004. Sempozyumda sunulan tebliğe ait metin, s. 19.

çoğu, diğer herhangi bir olağanüstü bilim insanına yapıldığı gibi, çağdaş sosyal bilimcilerin çalışmalarına kendisine doğrudan atıf yapılmadan dahil edilmektedir.”³

Bu “imha” veya daha doğrusu “ihmal”, Lazarsfeld’in Türkiye sosyal bilim ve kitle iletişim literatüründeki yeri itibariyle de olduğu gibi, hatta fazlasıyla geçerli. Lazarsfeld’in adı, ortaya koyduğu kuramsal yaklaşımlar, geliştirdiği kavramlar, olgunlaştırıp uygulamaya geçirdiği metodolojik teknikler üzerinden iletişim derslerine taşınıyor, sözlükler, ders kitapları ve benzeri temel kaynaklarda geçiriliyor elbette ancak doğrudan veya odaklanarak Lazarsfeld ve bilimsel müktesebatı hakkında yazılmış bilimsel yayın sayısı çok ama çok sınırlı. Lazarsfeld’in en büyük eserleri de dahil olmak geniş külliyatının, bir iki istisna dışında, Türkçe’ye tercüme edilmemiş olması, bu ‘ihmal’in en somut tezahürü olarak önümüzde duruyor.⁴

LAZARSFELD’E ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Türkçe sosyal bilim literatüründe Lazarsfeld’i ve çalışmalarını doğrudan odağına almış telif herhangi bir kitap olmadığı gibi, makale sayısı da bir elin parmaklarını aşmayacak nicelikte. Bu makalelerden ilki ve en çok atıfta bulunulana ise İrfan Erdoğan ve arkadaşlarının imzasını taşıyor.⁵

Söz konusu çalışmada Erdoğan ve arkadaşları, makalenin yazılma amacının Lazarsfeld’in kurucusu olduğu ve Türkiye’de de hızla yayılmakta olan yönetsel araştırma (**administrative research**) hakkında iletişim fakültelerinde kuram ve yöntemle uğraşanların bilgilenebilmesine katkıda bulunmak olduğunu ifade ediyorlar. Yazarlar bunun gerekçesini açıklarken, Türkiye’de başvurulmuş çeviri kuram ve yöntem kitaplarında Lazarsfeld’in bu alanda yaptığı katkılara ya hiç değinilmediğine veya tarihsel bağlamından koparılmış bir model olarak sunulduğuna dikkat çekiyorlar. Oysa “Lazarsfeld’in özellikle kitle iletişimi, kişiler arası iletişim, grup iletişimi ve ampirik yöntem konularında bilinmesi gerekir.”⁶ Makale de zaten Türkiye’de Lazarsfeld’le ilgili bu bilgi eksikliğini ve ihtiyacını gidermeye katkıda bulunmak, başka bir deyişle ihmali telafi etmek üzere tasarlanmıştır.

³ Cole, agm, s. 18-19.

⁴ Lazarsfeld imzasıyla Türkçe’de yayınlanmış tek kitap, Raymond Boudon ile ortak imzalarını taşıyan ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu tarafından 1982’de basılmış olan *Toplum Bilimleri Sözlüğü* adlı çalışmadır.

⁵ İrfan Erdoğan, Esra Keloğlu-İşler, Nurgül Durmuş, “Kitle İletişiminde Pozitivist Ampirik Geleneğin Kuruluşu: Lazarsfeld ve Yönetimsel Araştırmalar”, *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, s. 1-43, 2005/21. Çevrimiçi versiyon: <http://www.irfanerdogan.com/makaleler/lazarsfeld.htm>.

⁶ Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 2-3.

Neredeyse yarısı Lazarsfeld'in ilk kez 1941 yılında Frankfurt Okulu'nun yayın organı *Zeitschrift für Sozialforschung* dergisinde Theodor Adorno'ya yanıt vermek üzere yayınladığı “Remarks on Administrative and Critical Communications Research” başlıklı yazısının notlandırılmış çevirisinden oluşan makalede, Lazarsfeld'in Viyana'dan ABD'ye uzanan kişisel ve akademik hayatına ilişkin detayların yanısıra medya ve iş dünyası ile işbirliği içinde hayata geçirdiği araştırma merkezlerinde yürüttüğü çalışmalara da yer veriliyor.

Makale, Lazarsfeld ve yönetsel araştırmalar hakkında bilgi sunmakla kalmıyor, Lazarsfeld'i ve kitle iletişimi alanına bizzat taşıdığı “pozitivist yapısal işlevsel yaklaşımı” sert bir eleştiriye de tabi tutuyor. Kendileri de Eleştirel Teori'ye yakın duran yazarlara göre, Lazarsfeld ve ayrıca Harold Lasswell gi bi isimler, II. Dünya Savaşı sırasında görev alarak Nazi ve Sovyet tehlikesine karşı demokrasiyi savunmak amacıyla “savaşın Amerikan halkına pazarlanması” için yürütülen propaganda faaliyetlerine destek olmakla kalmamış, “yetiştirdikleri akademisyenler ve araştırmacılarla, elde ettikleri fonlarla ve yaptıkları araştırmalarla, sadece savaş sırasında değil savaştan sonra da hem Amerikan iç ve dış politikalarının yaygınlaşması ve meşrulaştırılmasında, hem de kitle iletişim alanındaki araştırmaların yönü ve içeriğinde belirleyici rol oynamışlardır.”⁷ Makaleye göre, Lazarsfeld ayrıca bir istatistikçi, yöntembilimci, araştırmacı ve lider olarak geliştirip olgunlaştırarak uygulamaya geçirdiği pozitivist metodolojinin ve bu metodoloji ile yürütülen araştırmaların hem Amerika'ya hem de dünyanın diğer ülkelerine yayılmasına öncülük etmiştir.⁸

Cepheden yönelttikleri bu keskin itirazlara rağmen yazarlar, makalelerinin Lazarsfeld'e hücum etmek veya onu övmek gi bi bir amaç taşımadığını da özellikle belirtme ihtiyacı duyuyorlar. Makalenin daha ziyade, bu alandaki öncü bir isim olarak Lazarsfeld'i ve çalışmalarını yakından tanıtarak, ne olduğunu tam olarak kavramadan Türkiye'de ampirik araştırma yürüttüğünü iddia edenlere bazı ipuçları sunmak ve bu arada da yeni akademisyen adaylarının yetişmesine katkıda bulunmak amacıyla kaleme alındığını ifade ediyorlar.⁹

Yazarlar makale boyunca eleştirilerini, somut araştırmalar üzerinden de dile getiriyorlar. Sözgelimi Lazarsfeld'in Viyana yıllarında yürüttüğü ve kariyerinin en önemli

⁷ Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 2.

⁸ Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 2.

⁹ Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 3.

alışmalarından biri olan Marienthal araştırmasıyla elde ettiği sonuçları sorguluyorlar. Lazarsfeld ve ekibi, 1930'ların hemen başında, Viyana yakınlarında bulunan ve o dönemde nüfusunun neredeyse tamamı işsiz kalmış küçük bir kasaba olan Marienthal'de yürüttükleri bu kapsamlı saha araştırması sonucunda, uzun süreli işsizliğin sosyalistlerin beklediği gibi radikal reaksiyonlara veya devrime yol açmadığı, aksine insanları pasifliğe ve ilgisizliğe sürüklediği sonucuna varmıştı. Erdoğan ve arkadaşları, bu bulguyu önemli bulmakla birlikte, söz konusu ilgisizliğe yol açanın uzun süren işsizlik mi, yoksa yapısal koşulların doğurduğu çaresizlik ve diğer faktörler mi olduğunu sorarak, araştırmada nedensellik bağının doğru kurulmadığını iddia ediyorlar. Onlara göre "istatistik sonuçları bize nedensellik bağları vermez, sadece ilişki hakkında olasılıklı sonuç verir."¹⁰

Yazarlar makalede, Lazarsfeld'in kişisel bir çelişkesine de dikkat çekiyorlar. Buna göre sosyalist eğilimli bir aile ve çevrede büyümüş, gençliğinde aktif bir sosyalist olarak ön plana çıkmış, daha sonra yöneldiği sosyal psikolojiyi bile "sosyalist toplumun yaratılmasının dayandığı insan davranışını anlamak için bilimsel yöntem olarak" gören Lazarsfeld, buna rağmen Viyana'daki ilk yıllarından başlayarak "pazar araştırması işine soyunur ve etki araştırması yapmaya başlar." Yazarlara göre "Bir yandan sosyalist toplumu ve insanı yaratmak için sosyal psikolojiyle uğraşmaktan bahsederken, öte yandan şirketler için etki araştırması yapılmaz."¹¹

Erdoğan ve arkadaşları, Lazarfeld'i ayrıca, öncüsü olduğu kitle iletişim araştırmaları alanında ortaya koyduğu "iki aşamalı akış" yaklaşımı nedeniyle de eleştiriye tabi tutuyorlar. Yazarlara göre bu yaklaşım, ondan önce cari olan "doğrudan etki" veya "hipodermik iğne" gibi yaygın kitle iletişim tezlerini çürütmüştür ancak bu çürütme sonunda varılan netice pek hayırlı bir netice olmamıştır. Yeni yaklaşımı bir "sorun çözüm" olarak nitelendiren yazarlar, Lazarsfeld'in iki aşamalı iletişim kuramı çerçevesinde dile getirdiği, izleyicilerin kitle iletişim mesajlarından doğrudan etkilenmediği, "kanaat önderleri" denen araçlar üzerinden dolaylı bir etkiye maruz kaldıkları, dolayısıyla etki yaratmada medyadan ziyade kişilerarası ilişkilerin belirleyici olduğu tezinin medyanın suçlarını örtbas etme işlevi üstlenmiş olabileceğini iddia ediyorlar. Bu tezin daha sonra, izleyicilerin istedikleri içerikleri kendilerinin seçip tükettiklerini söyleyen "aktif izleyici" argümanı ile desteklenmesi ise, medya şirketlerinin veya kendi deyimleri ile "bilinç endüstrilerinin", ürettiği içeriklerin

¹⁰ Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 5.

¹¹ Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 13-14.

yarattığı sorunlardan ve dolayısıyla toplumsal sorumluluktan kaçmalarına zemin hazırladığını söylüyorlar.¹²

Erdoğan ve arkadaşları, makalenin sonuç bölümünde ise, Lazarsfeld'in öncüsü olduğu yönetsel araştırmaların esasen, dev şirketler ve kurumların kendileri için işlevsel olan bilgileri elde etmek üzere akademi ve araştırmacılarla işbirliği yapması sonucunda ortaya çıktığını bir kez daha hatırlatıp, bu işbirliğinin akademisyenlere de gelir, statü ve şöhret kazandırdığını ifade ediyorlar.¹³ Onlara göre "Eğer kitle iletişim araçları endüstriyel yapıların, kurumların ve çeşitli özel çıkarların gerçekleştirilmesinde araç olarak kullanılmasaydı, 'yönetsel araştırma' diye bir araştırma türünün kitle iletişiminde kullanılması gereksinimi çıkmazdı ve kitle iletişiminde etki araştırmaları diye araştırmalar olmazdı."¹⁴

İrfan Erdoğan'ın Lazarsfeld hakkında yaptığı tek çalışma bu değil. Daha sonra 2014 yılında yayınlanan ders kitabı niteliğindeki *Medya Teori ve Araştırmaları* adlı eseri¹⁵ 'Lazarsfeld ve Columbia Okulu' başlıklı kısa bir bölüm içeriyor. Bu bölümde Lazarsfeld'in içinde yer aldığı pozitivist gelenek ve mantıksal pozitvizmi esas alan Viyana Çevresi hakkında genel bir çerçeve çizildikten sonra, iki aşamalı akış tezi, kapı tutucular, kanaat önderleri, grup etkisi gibi kavramlara ilişkin açıklamalar sunuluyor. Bölümün son kısmında ise, Lazarsfeld'e ve ortaya koyduğu yaklaşıma ilişkin belli başlı eleştirilere yer veriliyor.

LAZARSFELD'E METODOLOJİK BİR BAKIŞ

Türkçe literatürde Lazarsfeld'i odağına alan diğer makale, Emel Karagöz imzasını taşıyor.¹⁶ Karagöz bu çalışmasıyla esasen, ampirik sosyal bilim metodolojisine öncü katkılarda bulunmuş, özellikle de kitle iletişim alanında yürüttüğü araştırmalarla bir ekol inşa etmiş olan Lazarsfeld'in Auguste Comte-John Stuart Mill çizgisinde kaba bir pozitvizme hapsedilmesine itiraz ediyor ve bu bağlamda ona yöneltilen eleştirilerin yersiz olduğunu ifade ediyor. Ona göre Lazarsfeld'in metodolojik olarak konumlandırılması gereken doğru yer daha ziyade, Max Weber'in pozitvizmi Alman idealizmi içinde eriterek oluşturduğu bağdaştırıcı sentezdir. Lazarsfeld metodolojisinin daha incelikli bir değerlendirmeyi hak ettiğini düşünen

¹² Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 18.

¹³ Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 34.

¹⁴ Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 35.

¹⁵ İrfan Erdoğan, *Medya Teori ve Araştırmaları: Biliş ve Davranış Yönetimi Amaçlı Endüstri, Devlet ve Üniversite İşbirliğinde Medyanın Egemen ve Alternatif Açıklamaları*, Erk Yayınları, İstanbul, 2014.

¹⁶ Emel Karagöz, "Weberyen Metodoloji Bağlamında Paul F. Lazarsfeld'i Yeniden Düşünmek" *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 12, s. 87-118, 2014.

yazara göre, “Ana hatlarıyla Auguste [Comte] ve J.S. Mill’in klasik pozitivizmi içinde tanımlanabilecek olan Lazarsfeld’in, sosyal bilimsel çalışma, araştırma, kuramsal zemin oluşturma bağlamındaki yönelimi bir yandan da Weberyen metodolojinin izlerini taşımaktadır.”¹⁷

Karagöz, bu iddiasını ortaya koyarken iki temel kaynağı esas almış. Bunlardan ilki ve diğerine nazaran daha temel niteliğinde olanı, bizzat Lazarsfeld tarafından Anthony Oberschall ile birlikte kaleme alınan ve 1965 yılında yayınlanan çalışmadır.¹⁸ O döneme kadar Almanca’dan İngilizce’ye çevrilmemiş ampirik nitelikteki çalışmalarını da ortaya koyarak metodolojik açıdan pek bilinmeyen bir yönüne de ışık tuttukları çalışmada Lazarsfeld ve Oberschall, Weber’i Alman sosyal bilim geleneğinin dışında bir yere değil, “Alman sosyoloji ve sosyal bilimsel metodoloji geleneği ile pozitivizmin metodolojik yönelimi arasında bağ kuran, senteze giden, senteze giderken zaman zaman çelişkiler yaşayan bir sosyal bilimci olarak ortaya koymuşlardır.”¹⁹

Karagöz’ün makalesinde esas alınan ikinci kaynak ise, Sven Eliasson’a ait ve *Max Weber Methodologies* adını taşıyan kitaptır. Kitapta iddia edildiğine göre, Weber’in “kitle bilincinin ve sosyal davranış modelinin alan araştırmaları olmadan ortaya çıkamayacağı”, bunun için felsefi irdelemelerin veya tarihsel araştırmalara dayalı soyut kavramlaştırmaların yeterli olmayacağı şeklindeki genel metodolojik yaklaşımı, Columbia Okulu’nda ve dolayısıyla Lazarsfeld ve çalışma arkadaşlarında da mevcuttur.²⁰

Karagöz’e göre insana ilişkin tüm sorunların analizinde, daha açık bir deyişle sosyal bilim pratiğinde, kuram-araştırma, nitelik-nicelik, düşünce-eylem gibi ikilemler sürekli olarak karşımıza çıkar. 20. yüzyıl başına kadar ise, bu ikilemler yine ortada olmasına rağmen, daha ziyade kuram ön plana çıkmıştır. “Bu nedenle de sosyoloji, felsefenin içinde kaybolup gitmiştir.”²¹ Nitekim Lazarsfeld de, bilimsel kariyerine başladığı 1920’li yılların ortasında Avrupa sosyal bilim dünyasının filozofik ve spekülâtif zihinlerin hükmü altında olduğunu özellikle hatırlatıyor.²²

¹⁷ Karagöz, agm, s. 88-89.

¹⁸ Paul F. Lazarsfeld, Anthony R. Oberschall, “Max Weber and Empirical Social Research”, *American Sociological Review*, Cilt: 30, No. 2, s. 185-199, Nisan 1965.

¹⁹ Karagöz, agm, s. 89.

²⁰ Karagöz, agm, s. 103.

²¹ Karagöz, agm, s. 104.

²² Paul F. Lazarsfeld, “An Episode in the History of Social Research: A Memoir”, *Perspectives in American History* Cilt: 2, s. 270-337, 1968, s. 270. İlk kez bu kitapta yer alan hatıratı, Donald Fleming ve Bernard

Karagöz'ün aktardığına göre, Lazarsfeld ve Oberschall söz konusu makalelerinde, Weber'in sosyal bilimlere hükmeden bu paradigmayı aşarak, "ışığını gizleyecek bir yöntemle" objektif sonuçlara ulaşmayı başardığını ortaya koymaktadır. Weber, sosyal bilimlerle uğraşan çağdaşlarından farklı olarak, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* da dahil olmak üzere çeşitli bilimsel çalışmaları için istatistiki verilerden yararlanmışır.²³ Weber'in bu yolla başardığı şey ise, Lazarsfeld ve çalışma arkadaşlarının elinde bulunan gelişmiş ampirik imkanlara sahip olmasa ve bu nedenle eksik verilerle hareket etse de nesnelliği yakalamaktır.²⁴

Karagöz bu öncüllerden yola çıkarak, Lazarsfeld'in de büyük bir memnuniyetle karşılayacağı üzere, "Lazarsfeld metodolojisi, Weber'in ampirik çalışmalarının mantığını izleme manasında Weberyen temellidir" sonucuna varıyor.²⁵ Yazar bu çerçevede Weber'e ait ünlü "ideal tip" kavramlaştırma modelinin izlerine Lazarsfeld'in yaklaşımında da rastlandığını iddia ediyor. İdeal tipin tek tek sosyal olayların ortak yönlerinin rasyonalize edilmesiyle elde edildiğini hatırlatan Karagöz'e göre, benzer bir mantık belirli sosyal olayların nedenlerini niceliksel araştırmalarla, yani tek tek vakalar üzerinden ortaya koymaya çalışan Lazarsfeld'de de mevcuttur.

Yazar, Weber ve Lazarsfeld arasındaki bir başka devamlılığı ise, neyin daha bilimsel olduğu konusundaki ortak görüşlerinde tespit ediyor. Niceliksel araştırmaya başvurmadan "bilimsel" bir hüküm veren, sözgelimi belirli sosyo-ekonomik koşullar altındaki bireylerin belirli psikolojik ve ahlaki değerlere sahip olacağını söyleyen bir Marksist belki de haklıdır ancak bunun bir garantisi de yoktur. Karagöz'e göre hem Weber hem de Lazarsfeld bu tür *a priori* hükümler vermekten özellikle kaçınmışlardır. "Weber ve Lazarsfeld'deki deneyci-gözlemci metotla diğer sosyolojik eğilimlerin metotları aynı sonuçlara ulaşmış olsa dahi niceliksellik ögesi somut verileri içerdiğinden daha etkili, daha bilimsel ve anlamlı konumdadır."²⁶

Bailyn'in editörlüğünde hazırlanıp bir yıl sonra (1969) yayınlanan *The Intellectual Migration: Europe and America* adlı kitapta da yer verilmiştir. Çalışmamızda metnin 1968'de yapılan ilk yayını esas alınmıştır.

²³ Karagöz, agm, s. 91 ve 106-107.

²⁴ Karagöz, agm, 105.

²⁵ Karagöz agm, s. 108.

²⁶ Karagöz, agm, s. 109.

Karagöz nihayet, iki büyük bilim insanı arasındaki bu devamlılıklara rağmen, uygulama-kuram sentezini gerçekleştirme konusundaki gayreti yeterince vurgulanmadığı için Lazarsfeld'in katı bir pozitivist olmakla suçlandığını ifade ediyor ve şunları söylüyor: “Lazarsfeld'in ampirik sosyal bilimsel araştırmayı odağa alan Weber metodolojisi yorumu hak ettiği ölçüde farkındalık yaratabilse idi bugün kitle iletişim çalışmaları metodolojisinin pozitivist yönelimli çalışmaları çok daha ufuk açıcı bir noktada olabilir, sentezci, bir parça da anlamacı bir noktaya gelerek çok yol kat edebilirdi.”²⁷

LAZARSFELD'İ BİLİM TARİHİNE YERLEŞTİRMEK

Türkçe literatürde Lazarsfeld'e odaklanmış son çalışma ise, Meltem Gökmen'e ait. Galatasaray Üniversitesi Stratejik İletişim Yönetimi Yüksek Lisans Programı çerçevesinde hazırlanan bu yazı, “Paul Lazarsfeld ve Ampirik İletişim Araştırmaları Geleneği” başlığını taşıyor.²⁸ Yazıda Lazarsfeld ve yaptığı çalışmalar, iletişim araştırmaları alanının tarihsel gelişim süreci içine yerleştirilerek ele alınıyor. Bu yapılırken, Lazarsfeld'in pozitivist ampirik anlayışı kitle iletişim çalışmalarına taşıyarak “yönetimsel araştırmalara” (**administrative research**) öncülük ettiği ve bu yaklaşımın günümüzde de en yaygın paradigma olduğu ifade ediliyor.

Lazarsfeld'in kitle iletişim araştırmaları alanında nerede durduğunu ortaya koymak üzere yazar, Denis McQuail'in yaptığı dönemlendirmeden istifade ediyor. McQuail'e göre kitlesel iletişim araştırmalarının ilk devresi, yirminci yüzyılın başından 1940'lara kadar uzanıyor. Bu dönemde “kitle iletişim araçlarının insanların düşünce, fikir ve inançlarını biçimlendirmede, yaşam biçimlerini değiştirmede, davranış ve tutumlarını etkilemede ve egemen siyasi sistemleri empoze etmede olağanüstü gücü olduğu kanısı yaygındır.” O yüzden totaliter olanlar da dahil olmak üzere devletler ve iktidarlar, bu araçların propaganda potansiyelinden yararlanmak üzere harekete geçmişlerdir.²⁹

1940 ila 1960 arası dönem ise, kitle iletişim araçlarının etkisinin o zamana kadar düşünüldüğü kadar güçlü olmadığı, kişiler arası ilişkilerin veya grup içi etkileşimlerin daha belirleyici olduğunun araştırmalarla fark edildiği bir dönemdir. Lazarsfeld, bu dönemdeki anlayışın şekillenmesinde etkili olan en önemli isimlerden biridir. 1940 Amerikan Başkanlık

²⁷ Karagöz, agm, s. 114.

²⁸ Meltem Gökmen, “Lazarsfeld ve Ampirik İletişim Araştırmaları Geleneği”, (<https://www.academia.edu/1483107>).

²⁹ Gökmen, agm, s. 1-2.

Seçimi sürecinde başlattığı ve daha sonra *The People's Choice* adıyla kitaplaştırılan araştırma, kitlesel iletişimin oy verme davranışı üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu açığa çıkaran bir çalışma olmuştur. Lazarsfeld ve arkadaşlarının bu araştırma sonuçlarını analiz ederek ortaya koydukları iki aşamalı akış kuramı, tam da bu sınırlı ve dolaylı etkiyi ifade etmekte ve oy verme kararlarının şekillenmesinde kanaat önderlerinin, dolayısıyla kişiler arası etkileşimlerin çok daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰

MacQuail'in yaptığı tasnife göre üçüncü dönem ise, 1960 sonrasına karşılık gelmektedir. Bu dönem ise, ampirik pozitivist yaklaşım yerine eleştirel araştırma geleneğinin yaygınlık kazandığı bir evre olmuştur.³¹

Gökmen, makalesinde Lazarsfeld'i, bizzat kendisinin bir dönüm noktası olduğu iletişim araştırmaları tarihine yerleştirdikten sonra, o ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan kuramsal ve kavramsal yeniliklerin yanısıra Lazarsfeld'in radyo izleyici araştırmaları alanındaki öncü ve teşkilatçı rolüne dikkat çekiyor. Lazarsfeld'in söz konusu radyo araştırmaları kapsamında müzik alanında Theodor Adorno ile giriştiği kısa süreli işbirliğine de değinilen makalede, bu zoraki ortak çalışmanın hüsrarla sonuçlanmasının ve sonrasında başlayan tartışmaların, pozitivist ampirik yaklaşım ile eleştirel yaklaşım arasındaki ayrışmayı belirginleştirdiği de hatırlatılıyor.

Lazarsfeld'in yakın çalışma arkadaşı Robert K. Merton ile birlikte kaleme aldıkları ve 1948'de yayınlanan "Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action" makalesinin de değerlendirmeye alındığı yazıda Gökmen, söz konusu makalede ortaya konan iddiaların aslında sınırlı etki taraftarlarını hayal kırıklığına uğrattığını, hatta makalenin eleştirel teoriye yakın bir içeriğe sahip olduğunu belirterek, Lazarsfeld'in katı bir ampirik pozitivist olmadığı yönündeki görüşe de destek sağlamış oluyor.³² Bu yönüyle de yazı, Lazarsfeld'in esasen bir "kuram-ampirik araştırma sentezi" yakalama arayışında olduğunu ifade eden Karagöz'ün düşüncesine yaklaşıyor. Bize göre de, Lazarsfeld'in kuramsal ve metodolojik olarak konumlandırılması gereken en isabetli ve hakkaniyetli nokta burasıdır.

³⁰ Gökmen, agm, s. 2.

³¹ Gökmen, agm, s. 2.

³² Gökmen, agm, s. 4.

Yazısının büyük kısmını Lazarsfeld ve Merton imzasını taşıyan bu “çizgi dışı” makaleye ayıran Gökmen öncelikle, iki ismin medyaya atfettiği sosyal normların icrası, statü kazandırma ve uyuşturucu fonksiyon bozukluğu gibi rollerine değiniyor. Bu fonksiyonların ilki çerçevesinde Lazarsfeld ve Merton, kitle iletişim araçlarının bireylere veya gruplara statülerini meşrulaştırma yoluyla prestij sağladığını iddia ederler. İki isme göre medyanın gördüğü ikinci fonksiyon, insanları sosyal normlara uymaya icbar etmektir. Medyanın üçüncü ve son işlevi ise, “bireyleri narkotize ederek fonksiyon bozukluğu yaratma etkisidir.”³³ Yazar medyanın yarattığı narkotik etkiyi şöyle özetliyor:

Medya izleyiciyi enformasyon kütlesi ile karşı karşıya bırakır. İzleyici zamanını, örgütsel eyleme dahil olmak yerine okumaya, dinlemeye ve enformasyon almaya ayırır. İzleyici, bir süre sonra eylemin dışında kaldığını inkar etmeye başlar. Medya aracılığıyla bilgi alıyordur, kaygılanıyordur, ne olup bitmesi gerektiğini bilmektedir. Bu yolla sosyal vicdanını rahatlatır.³⁴

Gökmen, Lazarsfeld ve Merton’ın bu makalelerinde bir mesele olarak medya sahipliğine odaklanmalarını da önemli buluyor. Buna göre yazarlar, kitle iletişim araçlarının reklam ve sponsorluklar üzerinden büyük işletmelerin kontrolünde olduğu gerçeğini veri kabul ediyorlar ve çözüm olarak etkisini ölçmeye çalışırken medyanın ne dediğinden çok ne demediğine bakmayı tavsiye ediyorlar.³⁵

Gökmen ayrıca, Lazarsfeld ve Merton’ın makalelerinde kitle iletişim araçlarının popüler beğeni üzerindeki yozlaştırıcı etkisiyle estetik beğenin gerilemesi şeklindeki dönemsel kaygıya değinmelerine de dikkat çekiyor. Yazarlar esasen bu kaygıyı paylaşmıyorlar, daha doğrusu söz konusu gerileme veya yozlaşma ile kitle iletişimin yükselişi arasında doğrudan bir bağ kurmuyorlar. Onlara göre yaşanan şey daha ziyade, yaygın eğitimin yükselişi neticesinde toplumda okuryazar sayısı artmasına rağmen sanatla ilgilenenlerin sayısının aynı oranda artmamasından kaynaklanıyor.³⁶

Yazısının sonunda, Lazarsfeld ve Merton’ın kitle iletişim araçlarının sosyal amaçlar için nasıl kullanılabileceğine ve bu doğrultuda propagandadan nasıl yararlanılabileceğine değindiklerini de not eden Gökmen, nihai bir değerlendirme mahiyetinde şunları söylüyor:

³³ Gökmen, agm, s. 5.

³⁴ Gökmen, agm, s. 5.

³⁵ Gökmen, agm, s. 6.

³⁶ Gökmen, agm, s. 6.

“Lazarsfeld ve Merton’ın bu makalede koydukları yaklaşımı ele alırsak, Lazarsfeld’in bakış açısının tamamen pozitivist olmadığını, sosyal bir bağlam çerçevesinde pozitivistten yararlandığını söyleyebiliriz.”³⁷

Gökmen’in tespitini şu şekilde ifade etmek de mümkündür: Lazarsfeld, toplumsal gerçekliği anlama ve kavrama bakımından pozitivist yönetime büyük önem vermekle, ampirik tekniklerin iletişim araştırmaları başta olmak üzere sosyal bilimlere taşınmasına öncülük eden isimlerden biri olmakla birlikte, pür veya sofu bir pozitivist değildir. Daha ziyade, kuramın değerinin ve olanaklarının farkında olan ve bundan yararlanmak üzere ciddi bir çaba gösteren bir pragmatisttir. Çalışmamız boyunca ortaya koyacağımız ayrıntılar, bu iddiamımızın altını dolduracaktır.

Lazarsfeld’e ilişkin Türkçe literatür bu kadar sınırlıyken, İngilizce literatür ise, tam bir tenakuz oluşturacak şekilde, engin bir genişlik arz ediyor. Paul M. Neurath’ın Lazarsfeld’in yazdığı, katkıda bulunduğu ve/veya editörlüğünü yaptığı tüm eserleri tespit etmek üzere hazırladığı bibliyografik liste çalışması³⁸ ile Lazarsfeld hakkında yazılmış makale ve kitapların dökümünü sunan David L. Sills’in listesinin³⁹ toplamda 28 sayfaya tekabül etmesi bile, karşı karşıya olduğumuz kaynak zenginliğinin çapını ortaya koymak bakımından yeterli bir ölçü olacaktır.

Diğer yandan bu kaynakların tümüne ulaşmamız kolay olmadığı gibi, pek çoğuna erişme imkanımız da olmadı. Lazarsfeld’in kitaplarının -en popüler bazıları hariç- çoğunun on yıllardır hiç yeni baskı yapmamış olması, Türkiye’de bulunan kütüphanelerin Lazarsfeld’in eserlerine veya onunla ilgili eserlere neredeyse hiç yer vermemesi ile uluslararası kütüphanelere erişme konusundaki açık sınırlılıklar gibi faktörler, çalışmamızı epey zorlaştırdı. Buna rağmen başta internetteki açık kaynaklar ve sınırlı erişime imkan veren online kütüphanelerden yararlanarak Lazarsfeld’in hayatını, bilimsel mirasını ve siyasi iletişim alanındaki etkilerini ortaya koymaya çalışan bu tez çalışmasını nihayete erdirebildik.

³⁷ Gökmen, agm, s. 7.

³⁸ Paul M. Neurath, “The Writings of Paul F. Lazarsfeld: A Topical Bibliography”, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Colman ve Peter H. Rossi, s. 365-387, The Free Press, New York, 1979.

³⁹ David L. Sills, “Publications about Paul F. Lazarsfeld: A Selected Bibliography”, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Colman ve Peter H. Rossi, s. 389-393, The Free Press, New York, 1979.

Böylece Lazarsfeld'in yaşamı, yaptıkları ve ardında bıraktıklarına ilişkin genişçe bir kesit sunmayı başarabildik.

TEZİN ÜÇ BÖLÜMÜ

Tezimiz üç ana bölümden oluşuyor. Birinci bölümde Viyana yıllarından başlayarak Lazarsfeld'in kişisel hayat hikayesini, daha açık bir deyişle sosyal, kültürel ve entelektüel biyografisini sunmaya çalıştık. Bunu yaparken Lazarsfeld'in şahsi yaşamıyla sınırlı kalmadık, içinde yaşadığı ve onu “doğuran” ailevi, tarihsel ve toplumsal koşulları da ortaya koymaya gayret ettik. Bu çerçevede anlatımızın açılış sahnesini kurmak üzere, Viyana'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak imparatorluktan ulusal devlete uzanan süreçteki dönüşümüne değindik. Böylece şehrin modern entelektüel tarih içindeki müstesna yerine dikkat çektik. İlk bölümde, Lazarsfeld'in bir araştırmacı olarak akademik kariyerine başlaması, gençlik yıllarından itibaren alanında öncü çalışmalara imza atması, yaptığı çalışmalar neticesinde ABD'ye giden yolun açılması, Viyana'da sergilediği girişimci ve teşkilatçı yönünü gittiği bu yeni ülkede de büyük bir maharetle sergileyerek “üniversite bağlantılı sosyal araştırma merkezi” fikrini hayata geçirmesi ve tüm bu çalışmaları neticesinde uygulamalı sosyal bilim araştırmaları alanında çığır açıcı yeniliklere imza atması gibi izleklere yer verildi.

Tezin ikinci bölümünde ise Lazarsfeld'in matematik ve istatistiği sosyal bilimlere taşıması neticesinde açtığı yeni kulvarda şekillendirdiği, doğrudan yansımaları ve dolaylı etkileri günümüze kadar uzanan bilimsel mirasını ele aldık. Bunu yaparken, Lazarsfeld külliyatının belli başlı kitap ve makalelerine yakından bakmaya çalıştık.

İkinci bölümün tematik uzantısı mahiyetindeki üçüncü bölümde ise, Lazarsfeld'in en çok iz bıraktığı disiplinlerin başında yer alan siyasi iletişim ve oy verme davranışı alanındaki öncü çalışmalarına yer verdik. Bu arada, bu alanda ürettiği kavram, kuram ve yenilikleri detaylı bir şekilde ortaya koyduk.

LAZARSFELD'E İLİŞKİN TÜRKÇE LİTERATÜRE EN KAPSAMLI KATKI

Bu tez çalışması, adından da kolayca anlaşılabilirliği gibi, hem iletişim araştırmaları alanına hem de genel olarak sosyal bilimler dünyasına çok ciddi kurumsal, kuramsal ve kavramsal katkılarda bulunmuş, ancak bu eşsiz katkılarına nispetle epey ihmal edilmiş veya Merton'ın veciz ifadesiyle “özümseme yoluyla imhaya” maruz kalmış büyük bir sosyal bilimcinin yeniden hatırlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

En büyük başarısı matematik ve istatistiği sosyal bilimlere taşımak olan bir bilginin, di j i tal enformasyon teknoloji leri ni n yükseliş iyle hayatın her noktasından data elde edilebilen büyük veri çağ ında yeniden hatırlanması baş lı baş na önemlidir. Kontrollü deneyler veya beyan temelli anketlerle elde edilmiş nispeten “yapay” verilerin çok ötesine geçilerek, davranış ların yakından ve an an izlenmesiyle elde edilmiş “doğ al” verilerle iş gör ülen bu yeni çağ da, Lazarsfeld’in neyi neden yapt ığ ımızı niceliksel yöntemlerle anlamlandırmaya ve ortaya koymaya dayalı yaklaş ımı, her zamankinden çok daha fazla iş imize yarayabilir, en azından uf kumuzu genişletebilir.

Öte yandan, uygulamalı sosyal bilimlere öncü ve kurucu katkılarda bulunmuş bu seçkin bilim insanı hakkında Türkçe literatürde, yaratt ı ğ ı etkiye hiç yaraş mayacak şekilde, ş imdiye kadar çok az ç alışma yapılmış olması, hakkında yazılan makale sayısının bile bir elin parmaklarının sayısını geçmemesi, ciddi bir eksiklik olarak önümüzde duruyordu. Bu tez, Lazarsfeld’in kişili ğ i, eserleri, yöntemi ve genel olarak bilimsel mirası hakkında Türkçe literatürde ş imdiye kadar yapılmış en kapsamlı ç alışma olarak bu eksikli ğ i gidermeyi amaçlamaktadır.

Lazarsfeld’i hatırlama ve hatırlatma hedefini gerçekleştirmeye ç alışırken onun öncelikle hayat hikayesini ortaya koymaya ç alış tık. Böylece, Avrupa ve Amerika’nın akademik gelenekleri arasında köprü kuran ve tek baş na bu özelli ğ iyle bile istisnai bir konumda bulunan bir isim üzerinden, 20. yüzyıl sosyal bilimler tarihine yeniden bakma fırsat ı elde etmiş olduk. Viyana’dan okyanusun di ğ er kıyısına uzanan, matematikle başlay ıp sosyal bilimlerde karar kılan, sosyalist aktivizmden çık ıp tüketici ve pazar araşt ırmalarına varan, farklı sosyal bilim gelenekleri arasında sentez kurmaya ç alış an bu hayat ve kariyer hikayesi, bize çok ilginç bir bilimsel portre sunmanın ötesinde, sürekli olarak marjlarda gezen bu büyük âlimin yaratıcılı ğ ı ve yenilikçili ğ inin temelleri konusunda da epey bilgi sağ lıyor.

Ç alışmamızda, Lazarsfeld’in sosyal bilimlerin farklı alanlarına yayılmış geniş ilgi yelpazesini ortaya koymak amacıyla, bilimsel mirasına ve en önemli eserlerine yer verdik. Bunu yaparken esas odakland ı ğ ımız alan ise, siyasi iletişim araşt ırmaları oldu.

Bu tercihi yapmamızda birkaç faktör özellikle etkili oldu. Her şeyden önce, Lazarsfeld’in bugün en çok referansta bulunulan ve hâlâ baskısı yapılan kitaplarının siyasi

iletişim alanında yapılmış araştırmalara dayanan çalışmalar olması, dikkatimizi buraya yöneltti. İkinci olarak, Lazarsfeld'in bugün bile yoğun bir şekilde kullanılmakta olan en önemli kavram ve kuramlarını bu alanda yaptığı çalışmalar neticesinde geliştirmiş olması, tercihimizi kolaylaştırdı. Nihayet, Lazarsfeld'in siyasi iletişim alanında yürüttüğü araştırmalarla ortaya çıkan -bazıları beklenmedik- bulgulardan yararlanarak ortaya koyduğu “kanaat önderleri” (**opinion leaders**), “iki aşamalı iletişim akış” (**two-step flow of communication**) gi bi kavram ve kuramların kitle iletişim çalışmalarında paradigmatic bir kırılma yaratmış olmasının ötesinde, geliştirip olgunlaştırdığı “panel araştırması” gi bi tekniklerin ampirik sosyal bilimler alanında ana standarda dönüşerek kalıcı bir yer edinmiş olması, tercihimizin isabeti konusunda bizi kesin olarak ikna etti.

Aslında Lazarsfeld'in siyasi iletişim alanındaki çalışmalarına odaklanmak, aynı zamanda onun tüm bilimsel kariyerinin ana izleği olan “Neden?” sorusunun peşine düşmek anlamına geliyor. Lazarsfeld'in özellikle 1940'lı yıllardan itibaren siyasi iletişim araştırmalarına yoğunlaşmasının sebebi, onun bu alana özel bir merak veya ilgi duyması değildi, “Neden?” sorusunu insanların verdiği kararların etkili ve belirleyici olduğu diğer tüm alanlara taşımak için elverişli bir alan bulmuştu yalnızca. Başka bir deyişle siyasi iletişim alanı, Lazarsfeld için esas amacına ulaştıracak bir araçtı. Ancak bu aracın onun ve ardıllarının diğer alanlarda yapacakları çalışmaların kapısını açan bir anahtar işlevi görmüş olduğu da açıktır. Lazarsfeld'i anlamak isteyenler, ellerine öncelikle bu anahtarı almak zorundadırlar. Biz de bu çalışmamızda öyle yapmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

Ömrünün ve kariyerinin büyük kısmını ABD’de geçiren, bilimsel çalışmalarının çoğunu New York’ta, Columbia Üniversitesi ile işbirliği içinde veya bizzat bu üniversitenin bünyesinde gerçekleştiren Paul Felix Lazarsfeld, o yıllarda Amerikan akademisinde dikkat çekici kurumsal, kuramsal ve kavramsal yenilik ve atılımlara imza atan pek çok meslektaşığı bi Avrupa kökenlidir. Bilimsel kariyerinin ilk adımlarını iki dünya savaşı arası dönemde entelektüel ve bilimsel açıdan dünyanın en yaratıcı ve en verimli merkezlerinden biri olan Viyana’da atan Lazarsfeld, önce içerde artan siyasi baskılar, ardından Nazi Almanyası’nın Avusturya’yı ilhak etmesi (**Anschluss**) üzerine ülkesini geri dönüşsüz şekilde terk etmek zorunda kalan diğer sayısız bilimadamı ve entelektüel gi bi , okyanusun karşı kıyısına göç etmeyi tercih etti. Bu tercihte, Avrupa’yı kasıp kavuran savaş ve baskı koşulları esas faktör olmakla birlikte, Avrupa’dan Amerikan üniversitelerine yetenek transferini cazip kılmak üzere 1920’li yıllardan beri ABD’li çeşitli vakıflar tarafından yürütülen programların da kayda değer bir etkisi olduğu görülüyor.¹

Bu büyük entelektüel göçün bir parçası olarak başta geçici, kısa bir süre sonra ise kalıcı bir şekilde ABD’ye yerleşen Lazarsfeld’in bilimsel ve entelektüel mirasını sosyal bilimler tarihi içinde doğru yerine yerleştirmek ve değerlendirebilmek için, öncelikle kendisine ilişkin bir biyografik döküm yapmak gerekiyor.

1. VİYANA DÖNEMİ

Paul Felix Lazarsfeld, 20. yüzyılın hemen başında sayılabilecek bir zamanda, 13 Şubat 1901’de Viyana’da dünyaya geldi. Kendisi, ailesi ve yetiştiği koşullarla ilgili en net bilgileri, aynı zamanda öğrencisi olan ve şahsi vakanüvisi sayılan David L. Sills’in kaleme aldığı iki biyografik metin başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda bulmak mümkündür.²

¹ Cole, agm, s. 5.

² Sills’e ait söz konusu metinlerden ilki, *International Encyclopedia of the Social Science* için 1979 yılında yazılmış bir ansiklopedi maddesidir. İkinci metin ise, bu ilk metinden de yararlanılarak kaleme alınmış ve Amerikan Ulusal Bilimler Akademisi tarafından belirli aralıklarla yayımlanıp akademinin müteveffa üyelerine

Bu kaynaklara göre Lazarsfeld, Viyana'nın kültür, sanat ve siyaset çevrelerinde etkili, sosyalist eğilimleri güçlü, Yahudi bir aileye mensuptur. Hukuk tekniği hakkında önemli bir kitap yazmış, sosyalist aktivistleri bilabedel savunan bir avukat olan babası Robert, I. Dünya Savaşı sırasında cephede bizzat bulunup savaşmıştır. Annesi Sofie ise, Sigmund Freud'un öğrencisi ve daha sonra muhalifi olan Viyana Psikanaliz Topluluğu'nun kurucusu ve bireysel psikolojinin öncüleri arasında sayılan Alfred Adler'den eğitim almış, alanıyla ilgili psikolojik danışmanlık amaçlı birçok kitap ve yazının yanısıra kadın emansipasyonu konusunda da bir kitap yazmış, Viyana'nın tanınan simaları arasında yer alan bir isimdir.

Lazarsfeld, Viyana'da başlayıp New York'ta sona eren 75 yıllık yaşamı boyunca, hepsi de önce öğrencisi sonra çalışma arkadaşı olan sosyal bilimciler Marie Jahoda, Herta Herzog ve Patricia L. Kendall ile olmak üzere üç evlilik yaptı. Marie Jahoda ile olan evliliğinden bir kızı (Lottie Bailyn), Patricia L. Kendall ile evliliğinden ise bir oğlu (Robert Lazarsfeld) oldu. Bu iki isim de, tıpkı ebeveynleri gibi, akademik kariyeri tercih etti. Lottie Bailyn sosyal psikolojide, Robert Lazarsfeld ise matematikte karar kılarak, bir anlamda babalarının iki uzmanlık alanını paylaşmış oldular.

Lazarsfeld, politika ile fazlasıyla iç içe bir aileye doğmuş, ilk yıllarına damga vuran sosyalist aktivistliğini neredeyse miras almıştır. Öte yandan kendisi, aktivistliği sırasındaki öncü ve teşkilatçı karakteri ile, bu mirası bir adım ileri taşımıştır. Hayatının ilerleyen yıllarında, özellikle ABD'ye göç ettikten sonra politik aktivistliğini tümüyle geride bırakan ancak 'kalbinde' hâlâ bir sosyalist olarak kaldığını ifade eden Lazarsfeld³, gençlik yıllarında başlayarak geliştirdiği teşkilatçılık özelliğini ise meslek hayatı boyunca sergilemeye devam etmiştir. Nitekim Lazarsfeld, peş peşe kurduğu sosyal araştırma enstitülerini, biraz da "hüsran uğramış politik güdülerinin bir tür yüceltmesi" olarak görüyordu.⁴

Lazarsfeld'in hayatına ve kariyerine yön veren en önemli faktörlerden biri, bu sosyalist politik geçmişi ise, bir diğeri hiç kuşkusuz ki, Viyanalı Yahudi bir aileye mensup

ilişkin hayat hikayelerine yer verilen *Biographical Memoirs* adlı dizisinin 1987'te yayınlanan kitabında yer almıştır. İçerikleri tümüyle aynı olmamakla birlikte büyük ölçüde örtüştüğü için, bu iki metine yapılacak referanslar, dipnotlarda karışıklığa sebep olmamak amacıyla yayın yılları ile ifade edilecektir.

³ David L. Sills, "Lazarsfeld, Paul F." *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Editör: David L. Sills, Cilt: 18, s. 411-427, The Free Press, 1. Baskı, New York, 1979, s. 411.

⁴ Aktaran Sills, 1979, s. 411-412.

olmasıdır.⁵ Bu durum, hayatının ilk yıllarında kişiliğine ve tercihlerine yön veren genel atmosferi şekillendirdiği gibi, kariyerinin en önemli dönüm noktası olan ‘zorunlu’ ABD göçünün de başat sebebini oluşturmuştur.

Bu zorunlu göç, Lazarsfeld ile birlikte farklı alanlardan başka birçok entelektüel ve akademisyenin paylaştığı bir akıbet olmuştur. Dolayısıyla Lazarsfeld’in hikayesini yerli yerine oturtmak ve tarihsel bağlamı içinde ele alabilmek için, Viyana’nın 19. yüzyılın ikinci yarısında nasıl bir şehir hüviyetine sahip olduğunu, bu hüviyetin 20. yüzyılın başından itibaren, özellikle de I. Dünya Savaşından sonra, aşama aşama nasıl kaybolup gittiğini, nihayet iki savaş arası dönemde Avusturya ve Viyana’da neler yaşandığını genel hatlarıyla ortaya koymak gerekiyor.

1.1. Zweig’in Tanıklığı ile Viyana Kültür Tarihi

Bu amaçla, tıpkı Lazarsfeld gibi Viyana’da doğup yetişmiş bir isim olan Stefan Zweig’in tanıklığına başvurmak, bize, kişisel bir hikayenin arka planı üzerinden bir şehrin kültür tarihine yakından bakma imkanı sunacaktır. Lazarsfeld’den yaklaşık 20 yıl önce, 1881’de dünyaya gelmiş olan ve tıpkı onun gibi Nazi zulmü yüzünden ülkesinden ayrılmak zorunda kalan Zweig, II. Dünya Savaşı’nın yarattığı buhran içinde büyük bir ümitsizliğe kapılıp 1942 yılında Rio de Janeiro’da karısı ile birlikte intihar etmeden kısa bir süre önce, otobiyografi mahiyetinde bir kitap yazıp yayımlandı.⁶

Kitabın çalışmamız açısından en ilginç özelliklerinden biri, daha sonra vazgeçilen ilk ismidir. Buna göre Zweig, kitabı yazdığı sırada kendisi ile röportaj yapan Amerikalı bir gazeteciye, otobiyografisine ‘Üç Hayatım’ ismini vereceğini ifade etmiştir.⁷ Kitabın Türkçe baskısına ‘Önsöz’ yazan Kıvanç Koçak’ın da ifade ettiği gibi, Zweig 60 yılı biraz aşan yaşamı boyunca birbirinden gerçekten farklı üç hayat yaşamıştır.⁸ Bu hayatın nispeten sakin ve yazar tarafından özlemle hatırlanan kısmı, I. Dünya Savaşı’na kadarki dönemdir. İlk dünya

⁵ Christian Fleck, “Lazarsfeld, Paul Felix (1901-1976)”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Editörler: Neil J. Smelser ve Paul B. Baltes, Cilt: 13, s. 635-640, Elsevier Ltd., 2. Baskı, 2015, s. 639. Fleck’in aktardığına göre Lazarsfeld, Yahudi bir aileye mensup olmasına rağmen, Avusturya Cumhuriyeti’nin kurulduğu 1918’den sonra kendisini resmen ‘inançsız’ olarak beyan etmiştir. Ancak bu şahsi tercihe rağmen aile kökeni, epey aktif bir üyesi olduğu Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nde yükselişini zorlaştırdığı gibi, ‘solcu bir Yahudi’ye pek iyi gözle bakılmayan Viyana Üniversitesi’nde de kalıcı bir görev edinmesine mani olmuştur.

⁶ Stefan Zweig, *Dünyanın Dünyası: Bir Avrupalı’nın Anıları*, Çeviren: Gülçin Wilhelm, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2020.

⁷ Zweig, age, Kıvanç Koçak’ın yazdığı Önsöz, s. 9.

⁸ Zweig, age, Kıvanç Koçak’ın yazdığı Önsöz, s. 10.

savaşının başlamasından Avusturya'nın Naziler tarafından ilhak edildiği (**Anschluss**) zamana kadarki devreyi ise, artan baskılara rağmen ümidin hâlâ muhafaza edilebildiği bir çeşit 'araf' dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Üçüncü ve son dönem ise, Zweig'in insanlığın mağlup, barbarlığın galip geldiğine iyice kanaat getirip sonunda intihara sürüklendiği son yılları olmuştur. Bu kişisel dönemlendirme aslında, Viyana'nın sosyo-politik ve kültürel ortamında, tarihsel olarak epey kısa bir zaman içinde gerçekleşen büyük dönüşüm ile de kabaca örtüşür.

Zweig otobiyografisinde, ülkesinde, şehrinde ve aslında genel olarak Avrupa'da yaşanan dönüşümleri, kişisel yaşamına yansımaları üzerinden anlatırken, Viyana'nın aşağı yukarı 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki kültürel ve entelektüel anlamdaki parlak dönemine ilişkin pek çok detay sunuyor. Yazar bunu yaparken, söz konusu dönemin kültürel atmosferinin şekillenmesinde Yahudi toplumunun rolüne özellikle değiniyor. Zweig'a göre, "Dünyanın hayran olduğu o ünlü 19. yüzyıl Viyana kültürünün onda dokuzu Viyanalı Yahudiler tarafından desteklenen, beslenen ya da doğrudan kendileri tarafından beslenen bir kültürdü."⁹

Zweig, Yahudi toplumunun Viyana kültürüne katkısını tarihsel bir bağlama da oturtur. Ona göre, iki asrı aşkın bir süredir imparatorluk başkentinin sakinleri arasında yer alan Yahudiler, burada yaşamdan zevk alma tarzları ile, tinsel ve estetik değerleri ile kendilerine çok benzeyen bir halk bulmuşlardı.¹⁰ Böylece Viyana'daki ortak yaşama gönüllü bir şekilde adapte olan Yahudi toplumu, zaman içinde ciddi bir ekonomik güce erişmesine rağmen, geçmişten beri belli zümrelere hasredilmiş diplomatik mevkiler veya devlet memurluklarından büyük bir hassasiyetle uzak durmuş, şehirle olan bağıını daha ziyade sanat üzerinden kurmayı tercih etmiştir. Zweig'ın da ifade ettiği gibi, "Viyana [Yahudilerin] gözlerinde ilk kez Viyana sanatına duydukları sevgi yoluyla anavatan sıfatı kazanmış, kendileri ilk o zaman sahici Viyanalı olmuşlardı."¹¹

Viyanalı Yahudilerin sanata yönelik ilgisi öyle yoğun bir boyuttadır ki, "19. yüzyılın en büyük sanat koleksiyonlarının neredeyse tamamını onlar oluşturmuş, hemen hemen tüm sanatsal denemeler onların desteği ile gerçekleşmişti."¹²

⁹ Zweig, age, s. 44.

¹⁰ Zweig, age, s. 42.

¹¹ Zweig, age, s. 43.

¹² Zweig, age, s. 43.

Aslında bu ilgi, bir çeşit ihmalin de sonucu idi. Önceki dönemlerde, özellikle 18. yüzyılda, Avusturya imparatorluk sarayı ve aristokratlar, müzisyenlere büyük bir destek sağlayıp ihtimam gösterirken,¹³ 19. yüzyılda bu himaye geleneği büyük ölçüde terk edilmiş, doğan boşluğu ise Viyana'nın seçkin Yahudi aileleri büyük bir heves ve zevkle doldurmuşlardır.

Sanat ve sanatçılara yönelik bu toplumsal ilgi kaymasının en net gözlemlenebildiği alan, öteden beri Viyana'nın ana merkezlerden biri olarak görüldüğü müzik olmuştur. Zweig'in da özellikle vurguladığı gibi, Viyanalı Yahudiler diğer kültür alanlarında olduğu gibi müzikte de, yalnızca 'destekçi' olmakla kalmamış, 'yaratıcı' olarak da büyük başarılarla imza atmıştır.¹⁴

19. yüzyıldan başlayarak Yahudilerin müzikteki etkileri o derece artmış ve bazı çevrelerde o denli rahatsızlık yaratıyordu ki, devrin (hatta tüm zamanların) en büyük bestecileri arasında sayılan, yeteneği ve dehası kadar ırkçı görüşleriyle de tanınan Alman besteci Richard Wagner, 1850'de "Das Judenthum in der Musik" (Müzikte Yahudiler) diye bir makale kaleme almıştır. Wagner, kariyeri boyunca Felix Mendelssohn ve Giacomo Meyerbeer gibi Yahudi bestecilerden büyük destek almasına, hatta Kuzey Bavyera'da kurduğu kendi operasının Herman Levi adlı bir başka Yahudi tarafından yönetilmesinde ısrar etmesine rağmen, baştan aşağı ırkçılıkla dolu makalesinde, Yahudilerin "en yüksek ahlaki duyguları uyandıran müzikte" kendilerini ifade etmekte yetersiz kaldıklarını söylüyor, bunu da onların kendilerini çevreleyen kültüre "doğaları gereği" yabancılaşmış olmalarına bağlıyordu.¹⁵ Wagner'in Yahudilere karşı bu tutumu, özellikle 20. yüzyıldan itibaren iyice şiddetlenen milliyetçi akımların kozmopolit Viyana kültürüne bakışlarını yansıtan erken bir örnekti aynı zamanda.

Her şeye rağmen, şekillendirilmesinde Yahudilerin çok önemli bir katkısı olan bu kozmopolit kültür, bilim ve sanatın pek çok alanında cesur adımlar atılmasına, etkileri uzun vadeye yayılan teorik ve pratik atılımlar yapılmasına ve elbette 20. yüzyılı fikirleri ve eylemleri ile şekillendiren pek çok öncü insanın tarih sahnesine çıkmasına imkan sağladı.

¹³ II. Joseph'in Mozart'a gösterdiği yakınlık bunun en meşhur örneğidir.

¹⁴ Zweig, age, s. 44.

¹⁵ Frank M. Turner, *Rousseau'dan Nietzsche'ye Avrupa Düşünce Tarihi*, Çeviren: Soner Soysal, Kafka Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2019, s. 174-175.

Bu etkinin çapını daha iyi anlamak için, Zweig’in sunduğu ayrıntılara ve andığı bazı isimlere yakından bakmak gerekiyor:

Viyana Yahudileri (...) sanatsal açıdan özellikle son yıllarda daha üretken olmuş, burada da Yahudiliğe özgü özel bir üslup kullanmak yerine, olağanüstü bir duyarlılıkla vurguyu Avusturya’ya, Viyana’ya özgü olana yapmıştı. Goldmark, Gustav Mahler, Schönberg yaratıcı müzikte dünya çapında ünlenmiş; Oscar Straus, Leo Fall, Kálmán vals ve operet geleneğine yeni bir ivme kazandırmış, Hofmannsthal, Arthur Schnitzler, Beer-Hofmann, Peter Altenberg Viyana edebiyatının Avrupalılık boyutunu Grillparzer ve Stifter zamanında bile olmadığı kadar güçlendirmiş, Sonnentag, Max Reinhardt bu tiyatro kentinin ününü tüm dünyaya yeniden yaymış; Freud ve bir dizi diğer bilim insanı dikkatleri tekrar kadim üniversiteye yöneltmiştir.¹⁶

Zweig, Viyana’nın kültür hayatındaki bu büyük canlanmanın esasen, Yahudi toplumunun en etkili taşıyıcılarından biri olduğu kozmopolitliğin bir çıktısı olduğunu söylüyor ve ardından “Avrupalı olmak başka hiçbir yerde bu kadar kolay olmamıştır” dediği bu kente ve kültüre karşı zorbalıkla yürütülen ulusallaştırma ve taşralaştırma çabalarını bir suç olarak nitelendiriyordu.¹⁷

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Zweig’in kendi hayatı için yaptığı üçlü dönemlendirme, aslında genel olarak Avusturya, özelde ise Viyana’nın tarihi serüveni ile büyük ölçüde örtüşüyor. Dolayısıyla, hem Zweig’in şehrin kültürel ve entelektüel hayatındaki dönüşüm hakkındaki tespitleri hem de Lazarsfeld’in içine doğduğu dönemseller koşulları daha iyi anlamak için, Viyana tarihin sosyopolitik arka planına da bakmak gerekiyor.

1.2. “20 Yüzyılın Şehri Viyana”

The Economist dergisi, 24 Aralık 2016’da yayınlanan özel sayısında, Viyana’yı bir önceki asrın, “20. yüzyılın şehri” ilan ettiği bir makale yayınladı.¹⁸ Makalede, şehrin 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki “parlak” günlerini yaratan tarihseller koşulların yanı sıra, özellikle 20. yüzyıldan itibaren belirgin bir ivmeyle yükselmeye başlayan milliyetçilik, savaşlar ve nihayet Nazi tahakkümüyle emperyal Viyana’nın yavaş yavaş ortadan kalkması

¹⁶ Zweig, age, s. 44.

¹⁷ Zweig, age, s. 45.

¹⁸ “How Vienna Produced Ideas that Shaped the West”, *The Economist*, 24 Aralık 2016. Çalışmamızda makalenin derginin web sitesinde yer alan çevrimiçi versiyonundan yararlanılmıştır. Bu nedenle yapılan alıntılarda sayfa numaralarına yer verilememiştir:

(<https://www.economist.com/christmas-specials/2016/12/24/how-vienna-produced-ideas-that-shaped-the-west>)

süreci, farklı yönleriyle ele alınıyor. Derginin analizinde ayrıca, şehrin içine girdiği katastrofik durumdan kaçarak, İngiltere ve ABD başta olmak üzere Batılı ülkelere dağılan -çoğu Yahudi- Viyanalı bilim insanlarının, gittikleri yerlerde entelektüel ve akademik camiada giriştikleri yeniliklere, bunun da ötesinde Batı siyaseti ve fikriyatı üzerinde bıraktıkları, etkileri günümüze kadar uzanan kalıcı izlere ilişkin etraflı bir döküm de sunuluyor.

Makalenin hemen başlarında, toplumsal dokusu ve farklı unsurlardan oluşan demografik yapısıyla Viyana'nın, özellikle 20. yüzyılın başında, modernizm kadar faşizmin, liberalizm kadar totaliteryanizmin de beşiği olduğu özellikle vurgulanıyor. Yazıda ayrıca, imparatorluğun ve beraberinde şehrin, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği esnada, Kayzer Franz Joseph'in öldüğü 1916 yılında "içe çökmesiyle", tüm bu bilimsel ve fikri müktesebatın Anglosakson ülkeler başta olmak üzere Batı dünyasının farklı köşelerine yayıldığı ifade ediliyor. Viyana'nın bilimsel birikiminin, fikri zenginliğinin ve yaratıcı potansiyelinin Batı'ya taşınmasında, artan baskılardan ve özellikle Nazi zulmünden kaçan Viyanalı Yahudi entelektüeller başı çekiyor.

I. Dünya Savaşı'ndan önceki barış günlerinde, İmparatorluğun "Cisleithania" denen Avusturya kısmının nüfusu içinde yüzde 5 kadar bir paya sahip olan Yahudiler, dönemi çalışan tarihçilerden Carl Schorske'nin de ifade ettiği üzere, "çok uluslu bir devletin "ulusüstü" (**supranational**) bir halkı olarak eski aristokrasinin yerini almıştır. Talihleri de, bu liberal ve kozmopolitan devletin yükselişi ve düşüşüne paralel bir seyir izlemiştir."¹⁹

Parlak döneminde, farklı değer ve fikirlerin müsademe içinde birlikte var olabildiği, yeni fikirlerin doğması için entelektüel ihtilafın kültürel seçkinler tarafından teşvik edildiği bir şehirdir Viyana. Zweig'in deyişi ile, neredeyse "havada döl vardır."²⁰

Bu barışçıl ve entelektüel anlamda üretken dönemin yaşanmasına olanak sağlayan en önemli tarihsel aktörlerden biri, zamanın Avusturya-Macaristan İmparatoru Kayzer Franz Joseph olmuştur. Tüm Avrupa'yı sarsan 1848 devrimlerinden sonra tahta çıkan ve 1916'daki ölümüne kadar 68 yıl imparatorluğun başında yer alan Franz Joseph, bu epey uzun

¹⁹ *The Economist*, agm.

²⁰ *The Economist*, agm.

hükümdarlık süresi boyunca, “Avusturya’nın kalıcılığının sembolü” olarak görülmüştür.²¹ Kayzer, 19. yüzyılın son on yılında gittikçe güçlenen ve sonunda imparatorluğunu yıkan milliyetçi kabarmaya, elinden geldiği kadar direnmiş, Viyana’nın çok kültürlü ve dilli yapısını muhafaza etmeye çalışmış, ancak bu dalganın geniş halk kitleleri arasında zamanla daha çok kabul görmesi karşısında pes etmiştir.²²

Franz Joseph, imparatorluğu bir arada tutmak için büyük bir gayret sarf ederken, onun döneminde gerçekleşen bazı büyük olaylar ve alınan kritik kararlar, daha sonra imparatorluğun ortadan kalkmasına sebep olacak yolları da açmıştır. Bunlardan ilki, Franz Joseph’in tahta geçmesinden hemen sonra, 1848 devrimlerinin yarattığı politik atmosfer içinde gerçekleşen, Avusturya’nın toprak sahiplik sistemi olan Robot’un ortadan kaldırılmasıdır. Derin tarihsel sonuçlar doğuran bu önemli adım, topraktan kopan geniş kitlelerin kentlere akması ve sanayinin canlanması neticesini beraberinde getirmiştir.²³

Franz Joseph hükümdarlığında gerçekleşen ikinci büyük olay, imparatorluğun anayasal statüsünün değiştirilip ikili bir monarşiye geçilmesidir. Lazarsfeld’in doğmasından yaklaşık çeyrek asır önce, Habsburg İmparatorluğu, 1867’de bütünsel iki parçaya ayrılmış, tarihte bilinen adıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna dönüşmüştür. Budapeşte idaresi altında bulunan, Macarların ağırlıkta olduğu parça, büyük ölçüde tarımla geçinen, pek çok açıdan daha az modernleşmiş bir durumdayken, Viyana merkezli parça ise, endüstrileşmiş ekonomisiyle çok daha heterojen, çok dilli ve çok etnili bir yapıya sahiptir.²⁴

Viyana şehri, Franz Joseph’in hükümdarlığı altındaki uzun dönem boyunca yaşanan endüstrileşme ve modernleşme sonucu iş gücüne gittikçe artan ihtiyacı ve nispeten daha liberal havasıyla, imparatorluğun her yerinden göç alıyordu. İtalyanlar, Slovaklar, Lehler, Moravyalılar, Almanlar ve en çok da Çekler şehre akın ediyordu. Nüfusu iki milyonu bulan Viyana, parlak döneminin zirvesinde, dünyanın altıncı büyük metropolü konumundaydı. Bir mukayese yapmak gerekirse, o sıralarda Budapeşte daha “milli” bir şehir durumundayken, Viyana “kozmopolit bir imparatorluk şehri” olarak dikkat çekiyordu.²⁵

²¹ Zweig, age, s. 278.

²² *The Economist*, agm.

²³ David E. Morrison, *Paul Lazarsfeld: The Biography of an Institutional Innovator*, Basılmamış Doktora Tezi, Leicester Üniversitesi, 1976, s. 12-13.

²⁴ *The Economist*, agm.

²⁵ *The Economist*, agm.

Viyana'yı cazip kılan en önemli dinamiklerden biri, gelişmiş sanayi ekonomisi idi. Bu endüstrinin öncüleri ve yürütücüleri ise, büyük ölçüde şehrin Yahudi burjuvazisi idi. 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayideki ve girişimcilikteki başarılarıyla temayüz eden Yahudi müteşebbisler, şehrin ekonomisi kadar kültürel ve entelektüel profilini de biçimlendirmişlerdi. Zweig'ın kitabında belirttiği gibi, Viyanalı Yahudiler pek çok kültür alanında yalnızca destekçi olmakla kalmamış, yaratıcı ve üretici olarak da büyük başarılarla imza atmıştı.

1.3. Viyana'da Doğan Fikirler

Bu çok kültürlü ve dilli yapısı itibarıyla Viyana, neredeyse bir ihtiyaç olarak, evrensel iletişim biçimlerinin keşfine yönelmişti. Bu arayış sonucunda, 20. yüzyılın en etkili entelektüel ekol ve çevrelerinin birçoğu Viyana'da neşvünema buldu.²⁶

Viyana'da doğup yeşeren büyük fikirlerden belli başlı birkaçını hatırlarsak, bu şehrin modern felsefe ve bilim tarihi içinde ne kadar eşsiz bir konuma sahip olduğunu çok daha açık bir şekilde ortaya koymuş oluruz. *The Economist* makalesinde de ifade edildiği gibi, bunlardan dünya çapında en çok bilineni ve akla ilk geleni, Sigmund Freud'un psikanalizidir. Kartezyen düşünce geleneğini sarsan, cinsellik gibi büyük bir toplumsal tabuyu tartışmaya açan, ruhsal tedaviye yeni boyutlar kazandıran, bu arada da pek çok öğrenci ve takipçi yetiştiren Freud, bilindiği gibi Viyanalı bir Yahudidir.

Diğer yandan, modern felsefenin en büyük klasiklerinden biri olan *Tractatus Logico-Philosophicus*²⁷, yine Yahudi bir aileye mensup olan Ludwig Wittgenstein²⁸ tarafından Viyana'da yazılmıştır. Aynı şekilde dönemin en etkili fikri ve bilimsel akımlarından mantıksal pozitivizmin neşet ettiği Viyana Çevresi'nin öncü isimlerinden biri olan Otto Neurath da, Yahudi asıllıdır.

Kısacası, farklı alanlardan Yahudi entelektüellerin belirleyici katkılarda bulunduğu bu zengin kültürel zemin, özellikle 19. yüzyılın son yıllarında yükselmeye başlayan Alman milliyetçiliği ve bunun beraberinde getirdiği yabancı düşmanlığı karşısında, yavaş yavaş güç kaybetmeye başladı.

²⁶ *The Economist*, agm.

²⁷ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, İstanbul 1996.

²⁸ 20. yüzyılın en büyük filozoflarından biri olarak kabul edilen Ludwig Wittgenstein, özellikle mantık ve dil felsefesi konusundaki çalışmalarıyla bilinmektedir.

Milliyetçi gerginlik ve çekişmelerin en çok görünür olduğu yerlerden biri, gelişmiş endüstrisi nedeniyle imparatorluğun her tarafından ve çeşitli etnik kökenlerden insanların göçüne maruz kalmış olan başkent Viyana'dır elbette. Viyana'da, başta Çekler olmak farklı etnik gruplardan insanların işgücüne katılması ve daha düşük yaşam koşullarında çalışmaya razı olmaları, şehrin yerlisi Alman işçilerin büyük reaksiyonuyla karşılaşmıştır. Bu gerginlik ve reaksiyondan beslenen Alman milliyetçiliği dalgası, beraberinde karşısına almış olduğu kesimlerdeki milliyetçiliği de körüklemiş, bu arada Çekler ve Sırlar gibi imparatorluk azınlıklarının bağımsızlık talepleri gündeme gelmeye başlamıştır.

İmparatorlukta yükselen tüm milliyetçiliklerin ortak hedefi ise, içinde yaşadıkları şartlar itibariyle milliyetçi ideolojiden uzak duran, imparatorluğun ve özellikle Viyana'nın kozmopolit yapısının devamından yana olan ve dolayısıyla 'ulusüstü' bir konumda bulunmayı tercih eden Yahudiler olmuştur.²⁹ Yükselen milliyetçilik ve antisemitizmi politik bir programa döken ilk isim, Georg Schönerer'dir.³⁰ Bu programı alıp siyasi bir harekete dönüştüren Karl Lueger ise, "Viyana Almandır, Alman kalmalı" sloganı ile yürüttüğü kampanya sonucunda, 1895 yılında yapılan seçimlerde Viyana belediye başkanı seçilmiştir. Kayzer Franz Joseph, Yahudi karşıtlığı nedeniyle başlangıçta görevin Lueger'e verilmesine karşı çıksa da, halkta artan tepkiler üzerine 1897'de bu kararından vazgeçmiştir. Böylece Viyana şehri bu tarihten 1910'a kadar, popülist bir aşırı milliyetçi olan Lueger tarafından idare edilmiştir.³¹

1.4. Lazarsfeld'in Doğup Büyüdüğü Ev

Paul Felix Lazarsfeld de, bu tarihsel ve toplumsal koşullar altında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun birbirine karşıt milliyetçilik rüzgarlarıyla adım adım yıkılışa doğru gittiği bir dönemde, antisemit bir belediye başkanının yönettiği Viyana'da dünyaya geldi.

Lazarsfeld'in büyüüp yetiştiği aile evi, özellikle de I. Dünya Savaşı yıllarında, Viyanalı sosyalist siyasetçi ve entelektüellerin buluşma noktasıydı. Lazarsfeld'in babası Robert Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin militan bir mensubuyken, Annesi Sofie

²⁹ *The Economist*, agm.

³⁰ Antisemitist ve irredantist fikirleri ile tanınan Avusturyalı politik lider

³¹ *The Economist*, agm.

evlerinin salonunu parti üyesi olsun olmasın tüm sosyalist entelektüeller için bir çeşit foruma çevirmişti. Otto Bauer, Karl Renner, Rudolf Hilferding, Max Adler gibi dönemin en önemli Avusturyalı Marksist teorisyenleri, Lazarsfeld'in ebeveynlerinin yakın dostları idiler.³²

Lazarsfeld'lerle yakın ilişki içinde olan ve bir foruma dönüşmüş evlerinin müdavimleri arasında yer alan sosyalist lider ve entelektüellerden biri de, savaş sırasında babası cephede bulunan genç Paul için kişisel bir kahramana dönüşen, hatta ikinci bir baba rolü üstlenen Friedrich Adler idi.³³ Onun üniversitede matematik okumasını teşvik eden de F. Adler olmuştur.

Kendisi de bir matematikçi ve aynı zamanda fizikçi olan Adler, hem entelektüel yönü hem de politik kimliğiyle genç Lazarsfeld için özenilen ve örnek alınan bir kişilikti. I. Dünya Savaşı yıllarında Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin pasifist fraksiyonu içinde yer alan Adler, 1916 Ağustos'unda, sansasyonel bir eyleme kalkışmış, dönemim Avusturya Başbakanı Karl von Stürgkh'e suikast düzenlemiştir. Adler'in bu siyasi cinayetten yargılandığı davanın duruşmalarında genç Lazarsfeld de bizzat bulunmuş, hatta mahkeme salonunda sanık lehine gösteri yapmak suçlamasıyla tutuklanmıştır.

Lazarsfeld o yıllarda, sosyalist gençlik faaliyetleri içinde yer alan epey faal bir isimdir. Sosyalist öğrenci organizasyonlarına liderlik eden Lazarsfeld, arkadaşlarıyla birlikte aylık bir gazete çıkarmaya başlamış, dahası politik tiyatro yapmak üzere bir kabare kurulmasına ön ayak olmuştur.³⁴ Lazarsfeld'in henüz 23 yaşındayken Ludwig Wagner ile birlikte kaleme aldığı, yayınlanmış ilk çalışması da, sosyalist ilkeler çerçevesinde hayata geçirdikleri, çocuklara yönelik bir yaz kampına ilişkin bir rapordur.³⁵

³² Michael Pollak, "Paul Lazarsfeld: A Sociointellectual Biography", *Knowledge: Creation, Diffusion, Utilization*, Cilt: 2 No: 2, s. 157-177, Sage Publication, 1980. Pollak, bu isimleri bir araya getiren ve bir arada tutan tek faktörün "sosyal angajman" olmadığını özellikle belirtiyor: Dönemin önde gelen sosyalist siyasetçi ve entelektüellerinin çoğu aynı zamanda Yahudi kökenlidir. Bu isimler, Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni ülkede hızla yükselen milliyetçi, ırkçı ve özellikle antisemit dalga karşısında kendi cemaatlerini de koruyabilecek eldeki en iyi politik seçenek olarak görmüşlerdir ve tarih onları haklı çıkarmıştır. Zaman içinde üyeleri sürekli artan parti, çoğunluk durumundaki Almanların diğer etnik gruplar üzerinde kurmaya çalıştığı politik ve kültürel nüfuza direnen tek yapı olarak kalmıştır. (s. 158)

³³ Friedrich Adler'in psikolog Alfred Adler ile soyadı ortaklığı dışında bir ilgisi yoktur. Uzmanlık alanı matematik ve fizik olan F. Adler, bu niteliklerinden ziyade aktif siyasi kimliği ile temayüz etmiştir. Fleck, Friedrich Adler'in Sofie Lazarsfeld ile politik yoldaşlığın ötesinde duygusal bir ilişki içinde olduğunu da ifade etmektedir. (Fleck, agm, s. 639)

³⁴ Sills, 1979, 411.

³⁵ Sills, 1979, s. 411.

Bu politik geçmişi, daha sonra yapacağı bilimsel çalışmaların temalarını belirlediği gibi, girişimci ve teşkilatçı karakterini de şekillendirmiştir. Diğer yandan Yahudi bir sosyalist olarak etiketlenmesi, Nazilerin yükselişi sonrasında kendisi gibi başka birçok entelektüel ile birlikte Viyana akademik çevrelerinden uzaklaştırılmasına ve doğup büyüdüğü şehirden kopmasına da sebep olmuştur.

1.5. Akademik Kariyerin Gayriresmi Başlangıcı

Politik eğilimlerinin sonucu olarak Lazarsfeld, ilk gençlik yıllarından itibaren işçi örgütleri ve Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi ile yakın temas içinde oldu. Bu ilgi ve eğilimleri, bilimsel alandaki ilk yönelimlerini de şekillendirdi.

O yıllarda sosyal araştırmadan, işçi sınıfının şartlarının iyileştirilmesi ve diğer sosyalist hedeflerin gerçekleştirilmesi için yararlanılması gerektiğine inanan³⁶ Lazarsfeld, entelektüel açıdan Avusturya Marksist Okulu'na yakın bir bakış açısına sahipti. Bu, onun için sosyal bilimler alanında resmi eğitimin bir ikamesi olmakla kalmadı, özellikle psikoloji alanında hem akademik hem de akademi dışı müktesebatla haşır neşir olmasını da mümkün kıldı. Psikoloji ilgisini matematik alanındaki resmi eğitimiyle birleştirmesi ise, Lazarsfeld'i, sosyal araştırmada istatistiksel analiz konusunda etrafındaki diğer pek çok sosyal bilimciden çok daha yetkin bir konuma taşıdı.³⁷

Otobiyografisinde, ömrü boyunca yaptığı işe ilk kez nasıl giriştiğini anlatırken, aktif bir sosyalist olduğu erken gençlik yıllarında yaptıkları propagandaların neden işe yaramadığını merak ettiğini, bu muammayı çözmek ve açıklamak için de psikolojik araştırmalar yapmaya yöneldiğini ifade ediyor. O günlerde içinde bulunulan durumu tarif ederken geliştirdiği formül ise şöyledir: “Mücadele aşamasındaki devrimler ekonomi gerektirir (Marx), muzaffer devrimler mühendis gerektirir (Rusya), mağlup olmuş bir devrim ise psikolojiyi çağırır (Viyana).”³⁸ Başka bir deyişle, Viyana'da devrimin başarısızlığa uğraması, matematik eğitimi almış ama psikolojiye merak sarmış Lazarsfeld'i bir anlamda göreve çağırmıştır.

³⁶ Sills, 1979, s. 412.

³⁷ Fleck, agm, s. 639.

³⁸ Lazarsfeld, agm, s. 272.

Lazarsfeld'in bu sözleri, Viyana'nın iki savaş arası dönemdeki sosyo-politik ortamı ve bu ortamın kendisi için nasıl bir hayat ve kariyer çizgisi çizdiği hakkında epey şey söylüyor. O nedenle genç Lazarsfeld'i ve o dönemde yaptıklarını daha iyi anlamak için, I. Dünya Savaşı sonrasında, 1918-1934 yılları arasında Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin idaresinde bulunduğu için 'Kızıl Viyana' diye anılan Viyana şehrinin ve genel olarak Avusturya'nın politik manzarasına yakından bakmak gerekiyor.

1.6. “Kızıl Viyana”nın Politik ve Entelektüel Manzarası

Lazarsfeld ve “Kızıl Viyana” hakkında yazan Klaus Taschwer, şehrin politik koşullarının o dönem yapılan bilimsel çalışmaları ve sosyal bilimcilerin ilgilerini nasıl şekillendirdiğini anlatmadan önce, Viyana'nın Avusturya'nın geri kalanından siyasi olarak nasıl ayrıştığını ortaya koyarak işe başlıyor.³⁹ Taschwer öncelikle, I. Dünya Savaşı sonrasında Habsburg monarşisinin parçalanması neticesinde Avusturya'nın, 50 milyonluk koca bir imparatorluğu kaybederken Almanca konuşanların ağırlıkta olduğu 6 milyonluk küçük bir ülkeye dönüştüğünü hatırlatıyor. Bu büyük çöküşten sonra ülkenin ayakta kalıp kalamayacağı bile belli değildir. Hatta nüfusun çoğunluğu ve birçok önde gelen politikacı, Almanya'nın Avusturya'yı zorla ilhak edebileceği ihtimalinden endişeyle söz etmektedir.⁴⁰

İmparatorluğun çökmesi ile oluşan iktidar boşluğu, ilk etapta ülkenin iki büyük siyasi partisinin koalisyonu ile doldurulmaya çalışıldı. Bu partiler, sağ eğilimli Hristiyan Sosyal Parti ile sol eğilimli Sosyal Demokrat İşçi Partisi'dir. Ülkenin büyük kısmında Katolik Kilisesi ve çiftçiler tarafından desteklenen Hristiyan Sosyal Parti güçlü iken, başkent Viyana'da ise Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin hakimiyeti söz konusudur.

Ancak iki partinin koalisyonu kısa sürdü, 1920 yılında sona erdi. Bundan sonra ülkenin genel yönetimi Hristiyan Sosyal Parti tarafından kurulan hükümete geçti ancak Sosyal Demokratların Viyana'daki hakimiyeti devam etti. Ülke düzeyinde egemen bir iktidar söz konusu olmadığı için “üretim” alanında çok fazla değişiklik yapma imkanına sahip olmayan sosyal demokrat liderler, bunu aşmak üzere kültürel alana el atmaya karar verdiler. Bunun için yetişkinlere yönelik çeşitli eğitim faaliyetlerinden boş zaman aktivitelerine kadar hemen noktayı kapsayan, burjuva hayat tarzına karşıt bir dünya yaratmayı esas alan, şehrin

³⁹ Klaus Taschwer, “Discourses on Society in ‘Red Vienna’: Some Contexts of the Early Paul Lazarsfeld”, *Paul Lazarsfeld: La Sociologie de Vienne à New York*, Editörler: J. Lautman ve B.P. Lécuyer, 33-48, L'Harmattan, Paris, 1998.

⁴⁰ Taschwer, agm, s. 36.

tüm kültürel hayatını yeniden düzenlemeyi hedefleyen yoğun ve kapsamlı bir örgütlenmeye giriştiler.⁴¹

Kızıl Viyana'nın bu dönemdeki politik iklimi, pek çok kültürel ve entelektüel yeniliğin de önünü açtı. Bu arada sosyal bilimler alanında da hem metodolojik hem de teorik anlamda bir fikir bolluğunun ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

Fikri alandaki bu hareketlilik, kurumsal düzeye de yansdı. Başta işçi sınıfı sorunları ve işsizlikle ilgili olmak üzere çeşitli konularda sosyal araştırmalar yürüten, üniversiteden bağımsız araştırma merkezleri ortaya çıkmaya başladı.⁴² Bunlar biri de Lazarsfeld'in kurduğu merkez idi. Akademi dışında kurulmak durumunda kalan bu merkezlerin hamiliğini ise, Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi başta olmak üzere Viyana İşçi Meclisi ve 'halk üniversiteleri' gibi Marksist eğilimli yapılar üstlenmiştir.⁴³

Akademiden bağımsız olmanın bir sonucu olarak, farklı mesleklere mensup pek çok araştırmacı veya yazar, kurulan bu merkezlerde görev aldı. Bu onlara, klasik akademisyenlerin sahip olmadığı türden bir bakış açısı kazandırdığı gibi, gerçek hayattan meselelere odaklanma imkanı da sağlıyordu. Taschwer, söz konusu üniversite dışı merkezlerde, sosyal araştırma alanında görülen bilimsel yaratıcılığı, biraz da yaşanan bu krize ve bunun sonucu olarak araştırmacıların karşılaştıkları sorunlarla baş etmek üzere yeni yollar bulmak zorunda kalmalarına bağlıyor.⁴⁴

Taschwer yazısında, o dönemde faaliyete geçen sosyal bilim merkezlerinin neden üniversite bünyesinde değil de, akademi dışında kurulduğuna da açıklık getiriyor. Buna göre, iki savaş arası dönemde, özellikle de Viyana'da yükselen sosyalist akım karşısında, geleneksel üniversite kadroları ciddi bir endişeye kapılmışlardır. Bu endişenin Avusturya'nın ayakta kalıp kalmayacağına yönelik kaygıyla birleşmesi, akademide epeydir varolan milliyetçi ve antisemit eğilimleri iyice güçlendirmiştir.⁴⁵ Viyana Üniversitesi'nde, hem yönetim hem de akademik kadrolar nezdinde gelişen bu direniş refleksi ise, -o zamanın ifadesiyle- 'sosyal araştırmalara' gösterilen ilgiyi epey sınırlandırmıştır.

⁴¹ Taschwer, agm, s. 37.

⁴² Taschwer, agm, s. 38.

⁴³ Taschwer, agm, s. 38-39.

⁴⁴ Taschwer, agm, s. 40.

⁴⁵ Taschwer, agm, s. 38-39.

Bizzat Lazarsfeld'in de otobiyografisinde dile getirdiği gibi, o dönemde “sosyal filozof” diye anılan Othmar Spann tarafından verilen birkaç ders dışında, Viyana Üniversitesi'nde sosyoloji adına pek bir şey yoktur.⁴⁶

Böyle bir ortamda, politik eğilimlerinin verdiği motivasyonla o sıralar sosyal bilimlere yoğun ilgi duyan genç Lazarsfeld, akademide bulamadığı imkanı akademi dışında aramaya başladı. Bu arayış esnasında, -kendi deyimiyle- “sosyal referans grubu”, Freud'a daha sosyolojik bir yaklaşımla itiraz eden ve Alfred Adler'i takip eden harekettir. Eğitimciler arasında ciddi bir kabul gören bu yaklaşım, Viyana'nın sosyalist belediyesi tarafından desteklenen eğitim reformu üzerinde de epey etkilidir.⁴⁷

1.7. Viyana Çevresi'ne Uzaktan İlgisi

Lazarsfeld'in henüz arayış içinde olduğu gençlik döneminde, Viyana aynı zamanda, mantıksal pozitivizmin de merkezi konumundadır. Bu konudaki fikri liderliği ise, Viyana Üniversitesi'nde görev yapan bir grup filozof ve bilim insanından oluşan ve “Viyana Çevresi” (**Wiener Kreis**) diye anılan topluluk üstlenmiştir. Kökleri savaş öncesi yıllara dayanan, Ludwig Wittgenstein'in dil felsefesinden yoğun bir şekilde etkilenen bu çevre esasen, dilin mantık ilkeleri çerçevesinde berraklaştırılması ve bu yolla geliştirilen bilimsel kavramların ampirik olarak sınanması gereğine işaret ediyordu.⁴⁸

Kendisinin de ifade ettiği gibi, Lazarsfeld'in bu çevre ile hiçbir zaman doğrudan bir teması ya da ilişkisi olmadı. Ancak kariyeri boyunca geliştirdiği kavramları açık seçik bir şekilde ortaya koyma gayreti ve bunları birçoğunu bizzat kendisinin geliştirdiği çeşitli araştırma teknikleriyle test etme tutkusu, Lazarsfeld'in bu çevreden dolaylı olarak aldığı bir mirastır. Ancak Lazarsfeld'in bir sosyal bilimci olarak yetişmesini sağlayan esas “okul” başkadır.

Lazarsfeld'in matematik eğitimin devam ettiği yıllarda, üniversitenin sosyal bilimler konusundaki katı direnişini aşabilen tek girişim, Karl ve Charlotte Bühler çifti tarafından

⁴⁶ Lazarsfeld, agm, s. 272.

⁴⁷ Lazarsfeld, agm, s.272.

⁴⁸ Barton, Allen H., “Paul Lazarsfeld as Institutional Inventor”, *International Journal of Public Opinion Research*, Cilt: 13, No: 3, s. 245-269, 2001, s. 246. Çalışmamız çerçevesinde Allen Barton'ın iki makalesine yer verilmiştir. Yapılan referanslarda karışıklığa neden olmamak için makaleler yayın yılları ile anılacaktır.

hayata geçirildi. Karl Böhler, akademik çevrelerde çok iyi tanınan, deneysel psikoloji alanında çığır açıcı işlere imza atmış bir isimdi.⁴⁹ Eşi Charlotte Böhler ise, çocuk ve ergen psikolojisi, daha net bir ifadeyle “gelişim psikolojisi” alanında uzmanlaşmıştı.⁵⁰ İkisinin ortak özelliği ise, uygulamalı sosyal araştırma ile yakından ilgili olmalarıydı.

Akademi bünyesinde bir psikoloji bölümü kurmak üzere 1923’te Berlin’den Viyana’ya davet edilen ve bu davete icabet eden çift, aralarında genç Lazarsfeld’in de olduğu birçok ismin sosyal bilimler alanına dahil olması için bir kulvar açmış oldular. Lazarsfeld, bir yandan resmi eğitime devam ederken, diğer yandan Böhler çifti tarafından üniversitede verilen ders ve seminerlere katılıyordu. Bu ilgisi ve matematik eğitimi sayesinde Böhler çiftinin gözüne girmeyi başardı, böylece çiftin ve özellikle de Charlotte Böhler’in yarı-zamanlı asistanı olarak görev yapmaya başladı. Bu esnada üniversitenin kadrosunda yer almıyordu ancak özellikle istatistik konusundaki hakimiyeti nedeniyle bir dizi doktora tezinin danışmanlığını bile üstlenmiş durumdaydı.⁵¹

1925 yılında Viyana Üniversitesi’nden uygulamalı matematik alanında doktorasını⁵² alan Lazarsfeld, geçimini sağlamak için Viyana Jimnasyumu’nda matematik ve fizik öğretmenliği yapmaya başladı. Akademiye sosyal bilimler alanında girmek zordu ve giderek daha da zorlaşıyordu.

Bu esnada Sosyal Demokrat İşçi Partisi ile yakın ilişkisini ve Böhler çifti ile bilimsel işbirliğini sürdüren Lazarsfeld’in ilk amacı, Marksizm ile uyumlu bir psikoloji geliştirmektir.⁵³ Epistemolojik olarak Viyana Çevresi’nin taşıyıcılığını yaptığı pozitivist ampirizm çizgisinde olan ve bu doğrultuda çeşitli araştırma teknikleri geliştirmek üzere sürekli çaba sarf eden Böhler çiftine yakın bir duruş sergileyen Lazarsfeld, sosyal psikolojiyi esasen, sosyalist toplumu da vücuda getiren insan davranışlarını anlamaya yardım edecek bir bilimsel yöntem olarak görüyordu. Bu yaklaşım ise, insanların karar ve davranışlarını, laboratuvar dışında, gerçek hayatın içinde incelemeyi gerektiriyordu. Lazarsfeld aynı

⁴⁹ Lazarsfeld, agm, s. 274.

⁵⁰ Sills, 1979, s. 412

⁵¹ Jeřábek, agm, s. 230.

⁵² Lazarsfeld’in imzasını taşıyan doktora tezi, Einstein’ın çekim teorisinin Merkür gezegeninin hareketlerine uygulanmasını konu alıyordu.

⁵³ Pollak, agm, s. 157.

zamanda, aldığı eğitimle edindiği matematik ve istatistik bilgisinin sahadan elde ettiği davranışsal verileri analiz etmek noktasında çok işine yaradığını fark etmişti.⁵⁴

Araştırma konularını da bu politik ve epistemolojik yönelimleri çerçevesinde belirleyen Lazarsfeld'in o dönemini en iyi yansıtan çalışmalarından ilki, işçi sınıfına mensup tüketicilerin davranışlarının orta sınıf tüketicilerin tüketim alışkanlıklardan nasıl ayrıştığını ortaya koymayı amaçlayan *Jugeng and Beruf* (Gençlik ve İş) başlıklı bir monografidir.⁵⁵ Çeşitli saha araştırma tekniklerine başvurularak hazırlanan bu çalışma, sosyal araştırmanın işçi sınıfının koşullarının iyileştirilmesi ve diğer sosyalist amaçların gerçekleştirilmesi amacıyla yürütülmesi gerektiğine işaret eden “merhametli” ve dolayısıyla objektiflikten uzak dili nedeniyle, çalışmanın danışmanlığını üstlenmiş olan Charlotte Bühler'in itirazına maruz kalmıştır.⁵⁶

1.8. Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle

1926 yılında, aile dostlarının kızı ve aynı zamanda çalışma arkadaşı olan Marie Jahoda ile ilk evliliğini yapan Lazarsfeld'in Viyana Üniversitesi'ndeki asistanlık görevinin kapsamı da günden güne genişlemektedir. Üniversitede sosyal ve uygulamalı psikoloji dersleri de vermeye başlamıştır. Ancak bu görev genişlemesi gelir artışı anlamına gelmediği için Lazarsfeld, Jimnasyum'daki görevini bırakmayı da göze alamamaktadır.

Esas arzusu tüm mesaisini üniversiteye vermek olan Lazarsfeld, akademi kadrosuna bir türlü dahil olamayınca, Bühlerlerin de desteğini alarak, alternatif bir çözüm geliştirdi. Doğrudan üniversite bünyesinde olmamakla birlikte üniversiteyle, daha doğrusu Bühlerlerin yönetiminde olan Psikoloji Bölümü'yle işbirliği içinde faaliyet gösterecek bağımsız bir araştırma merkezi kurmaya karar verdi. Adını da İktisat Psikolojisi Araştırma Merkezi (**Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle**) koydu.⁵⁷

Bu araştırma merkezi, Lazarsfeld'in hayata geçirdiği alelade bir girişim olarak kalmadı. Kariyerinin bundan sonraki aşaması, özellikle de aynı model çerçevesinde üç farklı enstitü kurduğu ABD yılları göz önünde bulundurulduğunda, “üniversite bağlantılı bağımsız

⁵⁴ Pollak, s. 160; Barton 2001, s. 246; Allen H. Barton, “Paul Lazarsfeld and Applied Social Research: Invention of the University Applied Social Research Institute”, *Social Science History*, Cilt: 3, No: 3-4, s. 4-44, 1979, s. 8.

⁵⁵ Jeřábek, agm, s. 231.

⁵⁶ Sills, 1979, s. 412.

⁵⁷ Lazarsfeld, agm, s. 274.

araştırma enstitüsü” fikrinin onun en özgün ve kalıcı bilimsel mirası olduğu bile söylenebilir.⁵⁸

Bu gerçeği, Lazarsfeld hakkında yazan, kendi öğrencileri başta olmak üzere çeşitli yazarlar da teyit etmektedir. Sözelimi Sills, bu enstitülerin kurulmasını Lazarsfeld’in en büyük yeniliği olarak görmektedir.⁵⁹ Bir diğer öğrencisi olan Allen H. Barton da, hocasını üniversite bağlantılı “uygulamalı sosyal araştırma enstitüsünün” mucidi sayar.⁶⁰ Lazarsfeld hakkındaki en mufassal biyografik çalışmayı yapmış olan David E. Morrison da, Lazarsfeld’i, doktora tezi niteliğindeki çalışmasının başlığında, “kurumsal yenilikçi” (institutional innovator) diyerek anmaktadır.⁶¹

⁵⁸ Lazarsfeld’in kariyeri boyunca kurduğu, hepsi de ‘üniversite bağlantılı bağımsız araştırma merkezi’ hüviyetindeki dört enstitü sırasıyla şunlardır.

1. **Viyana İktisat Psikolojisi Araştırma Merkezi (Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle) - (1927-1933-1937):** 1927 yılında sembolik olarak Karl Bühler’in başkanlığında ve Paul Lazarsfeld’in fiili liderliğinde kurulan merkezin yönetimi, Lazarsfeld’in 1933 yılında Rockefeller bursuyla ABD’ye gitmesinin ardından ilk eşi ve araştırma arkadaşı Marie Jahoda tarafından üstlenildi. Merkez, Almanya’da yükselen Nazizmin etkisiyle Avusturya’da iktidara gelen Muhafazakar Parti’nin 1934’ten sonra gittikçe şiddetlenen baskısı neticesinde önce kabuğuna çekildi, daha sonraki Nazi ilhakından kısa bir süre önce, 1937 yılında tümüyle kapandı.
2. **Newark Araştırma Merkezi (1936-1938):** Lazarsfeld tarafından Viyana araştırma merkezi örnek alınarak 1936 yılının sonbaharında kuruldu. Lazarsfeld, çeşitli konularda araştırmalar yapmasına ve öğrenciler yetiştirmesine rağmen burada uzun süre kalmadı. Rockefeller Vakfı desteğiyle Princeton Üniversitesi bünyesinde Radyo Araştırma Ofisi’nin (Radio Project) kurulmasıyla, Newark’ta bir süre daha kalmaya devam ettiği halde, mesaisini ve konsantrasyonunu büyük ölçüde yeni projeye yöneltti. Lazarsfeld’in 1938 sonbaharında New York City’e taşınmasıyla Newark’taki merkezin işlevi tümüyle sona ermiş oldu.
3. **Princeton Radyo Araştırma Ofisi - Radio Project (1937-1939):** Paul Lazarsfeld, daha Newark Araştırma Merkezi’nin direktörü iken, bu projenin de liderliğini üstlendi. 1937 yılında başlayan proje, Rockefeller Vakfı’nın finansal desteğini 1939 yılında Columbia Üniversitesi’ne yönlendirmesiyle sona ermiş oldu.
4. **Columbia Radyo Araştırma Projesi -daha sonra Columbia Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Bürosu (1939-1944-1949-1977):** Rockefeller Vakfı’nın radyo araştırma desteğini Columbia Üniversitesi’ne yönlendirmesiyle kurulan birim, Lazarsfeld’in en uzun süre görev yaptığı, en çok araştırma yürüttüğü, pek çok yeni kavram ve araştırma tekniği geliştirdiği ve aslında en çok iz bıraktığı kuruluş oldu. 1939’dan itibaren faaliyete geçen birimin adı, araştırma sahası ve ilgilerinin hızla genişleyip çeşitlenmesi neticesinde, 1944 yılında, Columbia Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Bürosu (Columbia Bureau of Applied Social Research) olarak değiştirildi. Büro, Lazarsfeld’in yöneticiliğini bırakmasından sonra da yoluna devam etti. Kurucusunun ölümünden bir yıl sonra, 1977’de faaliyetlerine son verdi.

⁵⁹ David L. Sills, “Paul Lazarsfeld 1901-1976: A Biographical Memoir”, *Biographical Memoirs*, Cilt: 56, s. 251-282, 1987, s. 252.

⁶⁰ Barton’ın Lazarsfeld’in hayatı ve bilimsel kariyeri hakkında yayınladığı 1979 tarihli yazının başlığı (Paul Lazarsfeld and Applied Social Research: Invention of University Applied Social Research Institute), Lazarsfeld’in uygulamalı araştırma merkezleri alanındaki kurucu ve yenilikçi rolüne gönderme yapmaktadır.

⁶¹ David E. Morrison, age.

“Kızıl Viyana” döneminde kurulan tek bağımsız araştırma merkezi **Forschungsstelle** değildi elbette ancak Lazarsfeld’in kurduğu merkez, üniversite bağlantısı nedeniyle diğerlerinden ayrışıyordu. Üniversite ile olan bağlantısının nişanesi olarak araştırma merkezinin başkanlığını Karl Bühler üstlenmişti. Lazarsfeld ise araştırma direktörü, daha doğrusu fiili lider konumundaydı. Oluşturulan ekipte Lazarsfeld’in ilk eşi Marie Jahoda’nın yanı sıra Hans Zeisel, Gertruda Wagner, Herta Herzog ve Lotte Rademacher gibi o dönem sosyal araştırmayla ilgilenen genç ve hevesli pek çok isim yer alıyordu.⁶²

Adından da anlaşılacağı gibi, Lazarsfeld’in İktisat Psikolojisi Araştırma Merkezi’ni hayata geçirdiği ilk zamanlardaki amacı, psikoloji bilimini sosyal ve ekonomik meselelere uygulamaktı. Üniversite ile işbirliğini sağlamak ve sürdürmek için ise, uygulamalı araştırmaları merkezde yürütüp, ders verme ve tez izleme görevlerini Psikoloji Bölümü bünyesinde yerine getiriyordu. Bu arada Üniversite’nin, daha doğrusu Psikoloji Bölümü’nün bazı öğrencilerine araştırma merkezinde çalışma imkanı sağlanıyor, bölümde yazılan bazı tezler de merkezin topladığı verilere dayanılarak hazırlanıyordu.⁶³

Lazarsfeld ve enstitüsü, kurulduğu dönemin tüm zorlayıcı ve teşvik edici şartlarını bizzat tecrübe etti. Enstitüde “klasik” akademik çalışmalar yürütüldüğü gibi, bunlara kaynak sağlamak üzere farklı alanlara yayılan çeşitli ticari çalışmalar da yapıldı. **Forschungsstelle**, bu “hibrit” yapı üzerinde hareket etmeye mecburdu çünkü merkezi hükümetten herhangi bir destek alınamadığı gibi, Sosyal Demokratlar’ın kontrolünde bulunan belediyenin sağladığı katkı da sınırlıydı.⁶⁴ Lazarsfeld, bu zorluğu aşmak ve merkezi ayakta tutmak üzere, yoğun bir çaba sarf etti.

Forschungsstelle’in ekonomik işleyişi büyük ölçüde kontrat temelli araştırmalara dayanıyordu. Merkezde Sosyal Demokrat İşçi Partisi, işçi sendikaları ve şehrin çeşitli yönetim birimleri için de araştırmalar yapılıyordu⁶⁵ ancak daha fazla ticari kontrat yapabilmek için iş dünyasıyla iyi ilişkiler kurmak şarttı.

Böylece Lazarsfeld merkezin yönetim kuruluna Viyana ve aşağı Avusturya’nın önemli girişimci ve işadamlarını dahil etti. Kurduğu bu ilişkilerin de yardımıyla, Avusturya’da o

⁶² Jeřábek, agm, s. 231.

⁶³ Lazarsfeld, agm, s. 274.

⁶⁴ Taschwer, agm, 40 ve 44.

⁶⁵ Sills, 1987, s. 256.

zamana kadar hiç bilinmeyen bir işle, “pazar araştırmaları” ile ilgilenmeye başladı.⁶⁶ Böylece merkezde gıda ürünlerinden ayakkabı ve giyime, kişisel bakım ürünlerinden çamaşır yıkama hizmetine, Amerikan çizgi filmlerinden turizme kadar pek çok konuda saha araştırmaları yapıldı.

Matematik ve psikolojiyi birleştiren birikimi ve bakış açısıyla, insan davranışlarının istatistiksel olarak analiz edilebileceğini keşfetmesi, Lazarsfeld’e yepyeni bir kapı açmıştı. Otobiyografisinde de ifade ettiği gibi, “sosyalist oy verme davranışı ile sabun satın alma davranışı arasındaki metodolojik eşdeğerliliği” fark etmesi, ona pazar araştırmaları yapmak üzere cesaret vermişti. Ne de olsa ikisinin de temelinde bir “karar verme” süreci yatıyordu.⁶⁷

Merkezin müşterileri Viyana’nın sosyalist eğilimli çeşitli kurumları ve şirketlerle sınırlı değildi. Yaptığı saha çalışmalarıyla şöhreti gittikçe yayılan **Forschungsstelle**, bir seferinde Frankfurt Okulu’ndan da bir araştırma siparişi aldı. Resmi adıyla Frankfurt Sosyal Araştırma Enstitüsü’nün Direktörü Max Horkheimer, “Otorite ve Aile” temalı bir çalışmanın ampirik kısmının Avusturya’da yürütülmesini talep ederek, merkezin müşterilerinden biri oldu. Lazarsfeld, bu çalışma kapsamında, anketlerin Avusturya’da uygulanması ve analiz edilmesi sürecinde Erich Fromm ile bizzat çalıştı.⁶⁸

Lazarsfeld’in **Forschungsstelle** dönemi, aynı zamanda kitlesel iletişim aracı olarak radyonun yükseliş yıllarıydı. Lazarsfeld araştırma odağını bu alana da taşıdı. Viyana Radyosu’nu bünyesinde bulunduran RAVAG şirketi ile yapılan kontrat çerçevesinde, Viyanalıların radyo dinleme alışkanlıklarını tespit ve analiz etmeye yönelik kapsamlı bir araştırma yapıldı.⁶⁹

1931-1932 kışında yürütülen çalışma çerçevesinde, dinleyicilere hangi programları ne sıklıkta dinledikleri sorularak 110 bine yakın kişiden yanıtlar alındı. Lazarsfeld, elindeki engin veri havuzundan yararlanarak, radyo dinleyicilerinin ne kadar geniş çeşitlilikte ilgilere sahip olduğunu ortaya koymak üzere, birbirinden farklı grupları belirleyen 7.000 faktör tespit etti.⁷⁰ Bu çalışma çapı itibarıyla alanında bir ilktir ve bu özelliğiyle Lazarsfeld’in ABD

⁶⁶ Lazarsfeld, agm, s. 279.

⁶⁷ Lazarsfeld, agm, s. 279.

⁶⁸ Lazarsfeld, agm, s. 274-275; Pollak, agm, s. 161-162.

⁶⁹ Pollak, agm, s. 160.

⁷⁰ Jeřábek, agm, s. 231.

yıllarında yürüttüğü radyo merkezli kitle iletişim araştırmaları için güçlü bir temel oluşturmuştur.

Forschungsstelle'de yapılan araştırmaların pek çoğu, alanının ilki denebilecek türden çalışmalardı. Bu da, yeni yol ve teknikler geliştirmeyi zorunlu hale getiriyordu. Araştırma merkezinin üniversite ile bağlantı içinde faaliyet göstermesi ise, öğrenci yetiştirmek üzere ders materyali üretmeyi de gerekli kılıyordu. Böylece Lazarsfeld, hem araştırmacı meslektaşlarının hem de öğrencilerinin işini kolaylaştırmak amacıyla, yürüttüğü araştırmalarda geliştirip kullandığı istatistiksel teknik ve metotları anlatan bir elkitabı hazırladı. *Statistisches Praktikum für Psychologen und Lehrer* (Psikologlar ve Öğretmenler için İstatistik Uygulaması) adını taşıyan ve ilk kez 1929 yılında yayınlanan bu kitap, Avrupa'da sosyal bilimcilere yönelik olarak yazılmış ilk istatistik ders kitabıdır ve daha sonra pek çok üniversitede bu kitaptan yararlanılmıştır.⁷¹

1.9. ABD Yolunu Açan Araştırma

Lazarsfeld ve ekibi, Viyana'da kurulan ilk araştırma merkezinde, daha önce pek dokunulmamış konu ve alanlarda, o zamana kadar pek rastlanmamış yöntem ve tekniklerle birçok saha araştırmasına imza attılar. Lazarsfeld'in yaptığı araştırmalar aynı zamanda, radyo dinleme tercihleri ve tüketici karar verme süreçleri gibi alanların akademik dünyada itibar görmesine kayda değer bir katkı sağlamıştır.⁷² Bu araştırmalar arasında en çok dikkat çeken, Lazarsfeld'e ABD'ye giden kapıyı açan, bilimsel kariyerine yeni bir istikamet kazandıran çalışma ise, hiç kuşkusuz Marienthal'dir.

Bu esasen, Viyana'nın çok yakınında bulunan ve neredeyse tüm nüfusu işsiz olan Marienthal adlı bir kasabada yürütülen bir "işsizlik psikolojisi" saha araştırmasıdır. Araştırmayı yapıldığı dönemde ilgi çekici kılan en önemli faktörlerden biri, 1930 yılında, yani Büyük Buhran neticesinde tüm dünyanın ekonomik daralma ve işsizlikle boğuştuğu bir zamanda yapılmış olmasıdır. Ancak bu nedeni anmak, çalışmanın değerini ve gücünü hakkıyla teslim etmek açısından yeterli değildir.

⁷¹ Lazarsfeld, agm, s. 275; Jeřábek, agm, s. 231. Jeřábek, kitabın Avrupa'da türünün ilk örneği olduğu bilgisini verirken "muhtemelen" notunu da ekliyor.

⁷² Sills, 1987, s. 257

Seçkin bir tarihçi olmanın yanısıra, Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin de liderleri arasında yer alan Otto Bauer'in teşviki, himayesi ve yönlendirmesiyle hayata geçirilip işçi sendikalarının maddi desteği ile yürütülen Marienthal araştırması, her şeyden önce metodolojik zenginliği ile dönemi için sıradışı bir çalışmadır.⁷³ Niteliksel ve niceliksel yöntemlerin birlikte kullanıldığı araştırmada yüz yüze görüşme, anket, katılımlı gözlem, yaşam öyküsü analizi, günlükler, psikolojik testler gibi pek çok yenilikçi ve eklektik tekniğe başvurulmuştur.⁷⁴

Lazarsfeld'le birlikte Marie Jahoda ve Hans Zeisel'in sevk ve idare ettiği araştırma, elde ettiği verilerin genişliği ve çeşitliliği ile de benzersiz bir çalışmadır. Öyle ki, araştırma neticesinde, işsiz erkeklerin yürüyüş hızlarının düştüğü bile tespit edilmiştir.⁷⁵

Araştırmanın, özellikle de finansörleri ve destekçileri açısından en şaşırtıcı sonucu ise, uzun süre işsiz kalan işçilerin, -sosyalistlerin beklediği veya umduğu gibi devrimci motivasyonlarının artması şöyle dursun- ciddi "apati" belirtileri gösterdiklerinin verilerle ortaya konmasıdır. Apatinin sonucu olarak işsizler, büyük bir yılgınlık ve karamsarlığa kapılıyor, politik konulara duyarsız hale geliyor ve bu arada mesela sosyalist gazetelerin tirajlarında, eğlence ve spor gazetelerinin tirajlarına nazaran daha büyük düşüşler yaşıyordu.⁷⁶

2. ABD YILLARI

Lazarsfeld, Marienthal araştırmasının sonuçlarını ilk kez, 1932'de Hamburg'da düzenlenen bir psikoloji kongresinde sundu. Böylece kongrede bulunan Rockefeller Vakfı'nın Paris temsilcisinin dikkatini çekti ve sonunda '**Rockefeller Travel Fellowship**' bursuna hak kazanarak ABD'ye gitme fırsatı yakaladı.⁷⁷

Diğer yandan, araştırmanın kendisinin şansı o kadar yaver gitmedi. Marienthal araştırması, Naziler'in Almanya'da iktidara yürüdüğü ve etkilerinin Viyana'ya da yayıldığı bir zaman diliminde, 1934'te kitaplaştırılıp yayınlandı. Naziler, kendi politik yükselişlerinin ipuçlarını da içeren bu çalışmaya pek müsamaha göstermediler. Kitap, başka birçok kitapla

⁷³ Jeřábek, agm, s. 231.

⁷⁴ Barton, 2001, s. 246; Barton, 1979, s. 9-10; Sills, 1987, s. 256-257.

⁷⁵ Sills, 1979, s. 413.

⁷⁶ Sills, 1979, 413; Sills, 1987, s. 257; Barton, 1979, s. 10.

⁷⁷ Lazarsfeld, Rockefeller bursu konusunda önce tereddüt etmiş, sonra ikinci davet üzerine ABD'ye gitmeyi kabul etmiştir.

birlikte yasaklanıp yakıldı. O günlerde kapağında üç Yahudi bilim insanının isminin yer aldığı bir kitabın kütüphanelere ve üniversitelere girmesi pek mümkün değildi.⁷⁸

Bu yasaklama aynı zamanda, yakın bir vadede gerçekleşecek büyük entelektüel göçün ilk işaretlerinden biriydi. Kısa süre içinde pek çok bilim insanı ve entelektüel, Nazi egemenliğine giren ülkelerinden ve şehirlerden kopup Batı'ya gitmeye başlayacaktır. Bu entelektüel göçün dinamiklerini daha iyi anlamak için, Lazarsfeld'i ABD'ye gitmeye zorlayan şartların yanısıra, ABD'yi onun için cazip kılan koşullara biraz daha yakından bakmak gerekiyor.

Lazarsfeld ile birlikte başka pek çok akademisyen ve entelektüelin, genel olarak Doğu Avrupa'dan, özelde ise Avusturya ve Viyana'dan ayrılıp başta İngiltere ve ABD üniversitelerine göç etmesinin ardında, birbiriyle yakından ilişkili çeşitli tarihsel nedenler vardı. Kısaca ifade etmek gerekirse, iki dünya savaşı arası dönemde Nazilerin iktidara yürüyüşü ile Almanya ve Avusturya'da yükselen Yahudi ve entelektüel karşıtı politikalar "itici" faktör olurken, özellikle ABD'nin ve ABD'li kurumların bu büyük entelektüel göçü kendilerine yöneltme politikaları "çekici" bir fonksiyon üstlenmiştir. Hikayenin odağını biraz daha daraltıp olan bitenlere Lazarsfeld özelinde baktığımızda ise, karşımıza yine Viyana'nın içinde bulunduğu dönemsel siyasi koşullar çıkıyor.

Avusturya'da, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, özellikle 20'li yıllarda bir nebze düşen tansiyonla birlikte biraz nefes alma olanağı elde eden Yahudi toplumu, 30'lu yıllardan itibaren, komşu Almanya'da yükselen ırkçılık ve antisemitizmin de etkisiyle, en yüksek nüfusa sahip olduğu Viyana'da bile cendere altına alınmaya başlandı. Bu yıllarda pek çok Yahudi entelektüel, Viyana'dan, hâlâ hüsnükabul görebildikleri Britanya ve ABD'de göç etmeye başladı.

2.1. Doğu Avrupa'dan ABD'ye Entelektüel Exodus⁷⁹

Bu öylesine büyük bir göçtür ki, konu hakkında değerlendirme yapan Jonathan R. Cole, "entelektüel exodus" nitelemesini kullanmayı tercih etmiştir.⁸⁰ Bu, hem yaşanan göçün

⁷⁸ Jeřábek, agm, s. 231.

⁷⁹ **Exodus:** Eski Ahit'te İsrailoğullarının firavunun baskısından ve kölelikten kurtulmak için Musa peygamberin liderliğinde Mısır'dan çıkıp Kızıldeniz'i aşarak Kenan ülkesine gidişini konu alan bölümün adı. Türkçe'de genellikle "Mısır'dan Çıkış" diye karşılır.

⁸⁰ Cole, agm, s. 4.

çapını hakkıyla ifade etmesi hem de göçe mecbur bırakılan isimlerden birçoğunun Yahudi olması nedeniyle çok isabetli bir isimlendirmedir.

Kendisi de Lazarsfeld'in öğrencisi ve daha sonra onunla birlikte çalışmış bir akademisyen olan Cole, Naziler'in 1933 başında iktidara gelmeleri sonrasında Alman ve Avusturya üniversitelerinde yaşananlara ilişkin genişçe bir tasvir sunarak, Lazarsfeld'in hikayesini tarihsel bağlamına yerleştiriyor. Buna göre, bu politik kırılmanın en önemli neticelerinden biri, "Yahudi bilimleri"nin tasfiye edilmesiyle, pek çok bilim insanının üniversitelerdeki ve ilgili diğer alanlardaki işlerini bir anda kaybetmeleri olmuştur.

Bu baskı rejiminin Viyana'ya yansması, Muhafazakar Parti'nin 1934'te Avusturya'da iktidarı tümüyle ele geçirdikten sonra anayasayı lağvedip Sosyal Demokrat İşçi Partisini yasadışı ilan etmesi, Lazarsfeld'in ifadesiyle "İtalyan tipi faşist" bir düzen kurmasıyla somuta erdi.⁸¹ Baskıların iyice arttığı esnada aldığı burs kapsamında ABD'de bulunan Lazarsfeld'in Viyana Jimnasyum'undaki öğretmenlik görevine son verilirken, pek çok aile ferdi de tutuklanıp hapse atıldı.⁸²

Bu büyük kırılmadan önce Avrupa'dan ABD'ye bilimsel göç pek düşünülmezdi. Özellikle 1920'lerde herhangi bir akademik gidiş geliş söz konusuysa, bu daha ziyade Amerikalı akademisyenlerin Avrupalı meslektaşlarının çalışmalarından istifade etmek üzere eski kıtaya yönelmeleri, daha doğrusu geçici ziyaretleri biçiminde cereyan ediyordu.⁸³

Cole'a göre, Nazilerin kontrolü ele geçirmesinden önce Almanya, üniversite temelli fizik biliminin Mekkesi konumundaydı. Aynı dönemde Amerikan üniversiteleri ise henüz yolun çok başında ve biraz da miskin bir haldeydiler. II. Dünya Savaşı'na kadar da bu durum çok değişmedi.⁸⁴

Cole'a göre Hitler'in iktidara gelişi Almanya'daki akademik manzarayı, çok değil birkaç ay içinde tersine çevirdi. Aralarında Albert Einstein, Erwin Schrödinger, Otto Stern, Felix Bloch, Max Born, Eugene Wigner, Hans Bethe, Gerhard Herzberg, Victor Franz Hess, Peter Debye gibi herbiri Nobel'e layık görülmüş birçok önemli bilim insanı işlerini kaybedip

⁸¹ Lazarsfeld, agm, 276.

⁸² Cole, agm, s. 4.

⁸³ Cole, agm, s. 5.

⁸⁴ Cole, agm, s. 5.

ülkelerini terk etmek zorunda kaldılar.⁸⁵ Göç eden fizikçiler arasında geliştirdiği “nükleer zincir reaksiyonu” fikri ve “nükleer fizyon reaktörü” ile atom bombasının inşa edilmesine öncülük eden Leo Szilard da vardı.

Fizik alanındaki kayıplar özellikle dikkat çekse de, diğer bilim dallarında da durum farklı değildi. John von Neumann, Richard Courant, Herman Weyl gibi matematikçiler, Max Delbrück gibi biyologlar da bu büyük entelektüel göçe katılmıştı. Hatta, Almanya’ya gösterdiği bütün sadakate ve I. Dünya Savaşı’nda kullanılmak üzere geliştirdiği kimyasal silahlara rağmen Fritz Haber gibi namı bir kimya bilgini de, Yahudi kökenli olması nedeniyle işinden olmuş ve İngiltere’ye gitmek zorunda kalmıştır.⁸⁶

2.2. Exodus’un Sosyal Bilimler Cephesi

Göçün sosyal bilimler cephesi de çok çarpıcı bir manzara arz etmektedir. Bu konuda akla gelen ilk örnek, 20. yüzyıl ve sonrasında sosyal bilimler alanında derin izler bırakan ve geniş bir etki çapına sahip meşhur Frankfurt Okulu’dur belki ancak özellikle Viyana’nın yaşadığı kayıplar da çok büyüktür. Bu zorlu yıllar boyunca Viyana’yı terk etmek zorunda kalanlar arasında Joseph Schumpeter, Ludwig von Mises ve Friedrich Hayek gibi liberal düşünce geleneğinin en önemli ekolü konumundaki Avusturya Okulu’nun öncü isimleri, psikanalizi reklam ve pazarlama dünyasına taşıyıp tüketicilerin bilinçaltı arzularını harekete geçirerek iş dünyasında yeni bir çığır açan Ernest Dichter, 20. yüzyılın en büyük bilim felsefecileri arasında sayılan Karl Popper gibi birçok ismi saymak mümkündür.⁸⁷

Sigmund Freud bile, uzun süre direndikten sonra, yaşlı ve epey kırılğan haliyle Viyana’yı en son terk eden isimler arasına katılmak zorunda kalmıştır.⁸⁸ Viyana’dan en son ayrılanlar arasında, başından beri Viyana’daki merkeze hamilik etmiş Karl ve Charlotte Bühler çiftinin yanısıra Lazarsfeld’in ilk eşi Marie Jahoda da vardır.

Nazi baskısıyla, pozitif bilimlerden sosyal bilimlere kadar her alandan sayısız bilim insanının göçe mecbur kaldığını söyleyen Cole, bunun Amerikan üniversitelerine, özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında, “hızlı bir çıkış” yapma fırsatı sunduğunu ifade ediyor.⁸⁹ Göç

⁸⁵ Cole, agm, s. 5-6.

⁸⁶ Cole, agm. s. 5.

⁸⁷ *Economist*, agm.

⁸⁸ Cole, agm, s. 7. Kızı ve eşiyle birlikte İngiltere’ye göçen Sigmund Freud, Londra’ya yerleştikten kısa bir süre sonra, 23 Eylül 1939’da hayata veda etmiştir.

⁸⁹ Cole, agm, 8.

neticesinde Almanya ölçüsüz bir kayıp yaşarken Amerika'nın paha biçilmez bir kazanç elde ettiğini ve Alman üniversite sisteminin bu tahribatı günümüzde bile telafi edemediğini söyleyen Cole, nihayet şöyle diyor: "Aralarında Paul Lazarsfeld'in de bulunduğu bu bilim adamları (aralarında birkaç bilim kadını da vardı), yeni yeni gelişmekte olan akademik birimlere (...) çok kritik bir yetenek kütlesi kazandırmakla kalmadı, bu isimler girdikleri alanların çoğunda büyük bir dönüşümün başlamasına da yardım ettiler."⁹⁰

2.3. Amerika'daki İlk Yıllar

Lazarsfeld, birçok entelektüel ve akademisyenin katıldığı bu bilimsel göçün parçası olmadan önce, Rockefeller bursuyla 1933 yılında ABD'ye ilk kez geldiğinde, misafir konumundaydı. Bu misafirlik döneminde ABD'de ampirik sosyal bilim eğitimi yapılan çeşitli üniversiteleri⁹¹, araştırma enstitülerini ve pazar araştırması yapan şirketleri ziyaret ediyor, bu esnada da Viyana'da hâlâ aktif olan **Forschungsstelle** için çeşitli işbirliği fırsatları yakalamaya çalışıyordu.⁹² Başka bir deyişle bu geçiş döneminde aklı hâlâ Viyana'da ve orada kurmuş olduğu araştırma merkezindeydi. Ancak işler planladığı ve istediği gibi gitmedi. Burs süresinin dolduğu 1935'te⁹³ Lazarsfeld, hem politik hem de mesleki nedenlerle ülkesine dönmesinin doğru bir tercih olmayacağına kesin kanaat getirerek, ABD'de kalmaya karar verdi.⁹⁴ Böylece, Cole'a göre, Lazarsfeld'in Rockefeller Vakfı'ndan almış olduğu burs hayatını kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda baştan aşağı değiştirmiştir.⁹⁵

Bu arada Viyana'daki merkez, Lazarsfeld'in 1934'te boşandığı ilk eşi ve yakın çalışma arkadaşı olan Marie Jahoda'nın yönetiminde varlığını ve çalışmalarını birkaç yıl daha sürdürdü. Jahoda'nın siyasi faaliyetleri nedeniyle 1936 yılında tutuklanması ve yoğun uluslararası baskılar neticesinde salıverilip İngiltere'ye sığınmasının ardından, merkezin faaliyetleri de fillen sona ermiş oldu.⁹⁶

⁹⁰ Cole, agm, 7-8.

⁹¹ Lazarsfeld'in ABD'deki ilk yılında ziyaret ettiği üniversiteler arasında Columbia, Harvard, Pittsburg, Ohio State, Rochester ve Chicago üniversitelerini saymak mümkündür.

⁹² Barton, 1979, s. 10.

⁹³ Lazarsfeld'in Rockefeller Vakfı'ndan aldığı burs 1934'te yenilenmiştir. İlk yılında Viyana'ya dönüş fikrinde olan Lazarsfeld, ikinci yılında ülkesinde yaşanan iktidar değişikliği neticesinde bu fikrinden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştır.

⁹⁴ Lazarsfeld, 1941 yılında, II. Dünya Savaşı sırasında, Amerikan vatandaşlığına geçmiştir.

⁹⁵ Cole, agm, s. 5.

⁹⁶ Hynek Jeřábek, *Paul Lazarsfeld and the Origins of Communications Research*, Routledge, New York, 2017, s. 13; *Biographical Dictionary of Psychology*, Editörler: Noel Sheehy, Antony J. Chapman, Wendy A. Conroy, Routledge, New York, 1997, s. 297.

Ailesinin, çevresinin ve en yakın çalışma arkadaşlarının başından geçenler, Lazarsfeld için ABD’de kalıp çalışmalarını orada devam ettirmek için fazlasıyla yeterli bir nedendi ancak ona bu kararı verdiren tek faktör bu mecburiyet değildi. Irkçı ve reaksiyoner iklimi ile Viyana Üniversitesi, Lazarsfeld gibi aktif bir bilimadamı için neredeyse hiçbir şey sunmazken, ABD’deki fırsat ve olanaklar karşılaştırılmaz derecede genişti. Bu açık farkın bir sonucu olsa gerek, Lazarsfeld kendisini daha en baştan, şartlar değiştiğinde ülkesine dönmeye hazır bir “mülteci” olarak değil, kalmaya gönüllü bir “göçmen” olarak görüp öyle takdim etti.⁹⁷

Lazarsfeld, kalma kararını verdikten sonra hiç vakit kaybetmeden, Viyana’da yaptıklarını ABD’de de yapmak üzere yoğun bir arayışa girdi. Bu noktada ona yeni bir fırsat penceresi açan ana faktör ise, işsizlik konusundaki ilgisi, daha net olarak ise onu ABD’ye de getirmiş olan Marienthal çalışması oldu. Lazarsfeld’e ABD’ye geldiği yıllarda en çok destek sağlayan isimlerden biri, o sırada Columbia Üniversitesi’nin Sosyoloji Bölüm Başkanı olan Robert Lynd idi. Bir Amerikan kasabasındaki değişimi geniş bir zaman dilimi içinde çeşitli yönleriyle ve neredeyse antropolojik bir bakış açısıyla ortaya koyan Middletown çalışmasıyla tanınan Lynd, kendi çalışmasının Marienthal ile taşıdığı tematik ve metodolojik paralellikler nedeniyle Lazarsfeld’e büyük bir ihtimam gösteriyordu. Bu ilgi ve dostluk aynı zamanda, Lazarsfeld’in ABD’deki ilk işini bulmasını, daha doğrusu “kurmasını” sağladı.

2.4. ABD’deki İlk Araştırma Merkezi

O sıralarda yeni kurulmakta olan Newark Üniversitesi⁹⁸, Amerikan Ulusal Gençlik İdaresi’nin bir projesi kapsamında işsiz gençler arasında yapılmış 10 bin anketlik bir araştırmayı analiz etme işini üstlenmiştir ve üniversitenin “girişken”⁹⁹ başkanı Frank Kingdon, bu işi yapabilecek bir isim arayışındadır. Lynd, işsizlik konusundaki çalışmaları ve birikimi nedeniyle Lazarsfeld’i tavsiye eder. Tavsiye Kingdon tarafından kabul görür ancak Lazarsfeld bununla yetinmez. Onun niyeti esasen, daha önce Viyana’da kurduğu araştırma merkezinin bir benzerini ABD’de hayata geçirmektir.

⁹⁷ Pollak, agm, s. 162.

⁹⁸ 1936 yılında faaliyete başlayan Newark Üniversitesi, on yıl sonra, 1946’da, New Jersey Eyalet Meclisi’nin aldığı kararla, o zamanki eyalet üniversitesi statüsündeki Rutgers Üniversitesi ile birleştirildi. 1776’da özel bir üniversite olarak kurulmuş olan ve o zamana kadar beşeri bilimlere odaklı bir yüksek öğretim kurumu olarak faaliyet gösteren Rutgers, 1945’te, yani Newark ile birleştirilmeden yalnızca bir yıl önce, aynı meclisin aldığı kararla eyalet üniversitesine dönüştürülmüştü. Birleşmeden sonra Newark, Rutgers Üniversitesi’nin bir kampüsü olarak yoluna devam etti. Halihazırda Newark Üniversitesi ayrı bir kurum olarak mevcut değildir.

⁹⁹ Barton, 1979, s. 11.

Lazarsfeld, Kingdon ile yaptığı daha ilk görüşmede, yapacakları işbirliğinin yalnızca bir araştırma analizi ile sınırlı kalmaması, genişletilip kurumsallaştırılması konusunda üniversite başkanını ikna eder. Böylece “üniversite bağlantılı” ancak üniversitenin sağladığı kaynakla yetinmeyen, sözleşme yoluyla akademi dışı araştırmalar da yürüten Newark Üniversitesi Araştırma Merkezi kurulmuş olur.

Yapılan anlaşmaya göre Lazarsfeld, merkezin direktörlüğünü üstlenecek ve maaşının yarısı üniversite tarafından karşılanacaktır. Maaşının kalan yarısı ve enstitünün diğer giderleri ise, devlet kurumları ve özel girişimler için yapılacak araştırmalarla karşılanacaktır. Üniversite, Lazarsfeld’e, çalışma mekanı sağlama dışında başka bir destek vermeyecektir.¹⁰⁰

Başka bir deyişle Lazarsfeld’den yalnızca araştırma yapması beklenmemektedir. Görevleri arasında üniversitede araştırma dersi vermekten yeni araştırma metotları geliştirmeye, merkezin büyümesi için kaynak bulmaktan üniversitenin daha iyi tanınmasına katkı sağlamaya kadar başka pek çok madde sıralanmıştır.¹⁰¹

Geçici bir iş teklifini bir enstitüye dönüştürerek¹⁰² Viyana’daki merkezin bir benzerini ABD’de kurma imkanı elde eden Lazarsfeld, girişimci ve teşkilatçı karakteriyle, kısa sürede hedeflerinin pek çoğuna ulaştı. Yeni kurulan merkezde, hem kamuya hem de özel sektöre yönelik sözleşmeli araştırmalar yapıldı. Kamu tarafında eyaletin eğitim sistemini geliştirmek amacıyla çeşitli çalışmalar yürütülürken, akademik alanda ise o esnada sürgünde bulunan Frankfurt Okulu’na da araştırma desteği sunuldu.¹⁰³

Merkezin iş yükü ve dolayısıyla gelir kaynakları arasında pazar araştırmaları da önemli bir yer tutuyordu. Daha önce Viyana’daki merkezde de benzer çalışmalar yapmış olan Lazarsfeld, giyimden akaryakıtı kadar farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketler için, tüketicilerin karar verme mekanizmalarını ortaya çıkarmaya dönük araştırmalar yürütmüştür.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Lazarsfeld, agm, 288-289.

¹⁰¹ Lazarsfeld, agm, 290.

¹⁰² Barton, 2001, s. 247.

¹⁰³ Sills, 1987, s. 258.

¹⁰⁴ Pollak, agm, s. 163.

Merkez aynı zamanda, Lazarsfeld'in eski çalışma arkadaşları da dahil olmak üzere, Avrupa'dan Atlantik'in diğer kıyısına göç eden sosyal bilimciler için bir çalışma mekanı oldu. Pek çok göçmen bilim insanı ABD'deki ilk işlerini burada bulup çalışabildiler.

Lazarsfeld, bilimsel kariyeri boyunca en uzun süre işbirliği yaptığı isimlerin başında yer alan ünlü sosyolog Samuel A. Stouffer (1900-1960) ile de bu esnada tanıştı. İki isim ilk kez, “Amerikan ailesinin Büyük Buhran sırasındaki durumunu” ortaya koymaya yönelik bir monografi konusunda birlikte çalışmak üzere, 1936 yılında bir araya geldiler. İşbirlikleri Stouffer'in hayata veda ettiği 1960 yılına kadar devam etti.

Yaptıkları en dikkate değer işbirliği ise, II. Dünya Savaşı sırasında Amerikan ordusu hakkında yaptıkları ve sonuçları daha sonra *The American Soldier* adıyla kitaplaştırılıp¹⁰⁵ yayınlanan geniş kapsamlı araştırmadır.¹⁰⁶ Lazarsfeld ve Stouffer, araştırma metodolojisi ve teknikleri konusunda da yoğun ve sürekli bir fikir paylaşımı içinde olmuş, Lazarsfeld bu seçkin refikini “kuşağımızın üstün beyinlerinden biri” diyerek taltif etmiştir.¹⁰⁷

Lazarsfeld'in çalışkanlığı ve iş becerisi sayesinde Newark Araştırma Merkezi, kısa süre içinde, Viyana'daki ilk araştırma merkezinin ilgilendiği hemen tüm alanlarda çeşitli araştırmalara imza attı. Yapılan yayınlar dikkate alındığında, merkezin pazar araştırmasından işsizliğe, araştırma metodolojisinden iletişime kadar Lazarsfeld'in tüm başat ilgi alanlarında çalışmalar yaptığı açıkça görülebiliyor.¹⁰⁸

Lazarsfeld'in ve kurduğu araştırma merkezlerinin Amerikan sosyal bilim çevrelerinde en çok ilgi ve övgüye mazhar olmasını sağlayan araştırmalar, radyo yayınlarının hedef kitle üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışanlar oldu.¹⁰⁹ Daha önce Viyana'da yapılanlarla birlikte bu araştırmalar aynı zamanda, Lazarsfeld'in ABD'de kurduğu ikinci araştırma merkezine giden yolu da açtı.

¹⁰⁵ *The American Soldier* esasen, Samuel Stouffer başta olmak ve Lazarsfeld de dahil olmak üzere birçok araştırmacı bilim insanının editör ve makale yazarı olarak imzasını taşıyan dört ciltlik bir serinin ilk iki kitabının ana başlığıdır. Ancak tüm seri daha çok bu isimle anılmaktadır. Dört ciltlik seriye daha sonra, Robert K. Merton ve Paul F. Lazarsfeld'in editörlüğünde hazırlanan, yürütülen araştırmaların kapsam ve metodolojisine odaklanmış *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of “The American Soldier* başlıklı bir beşinci cilt de eklenmiştir.

¹⁰⁶ Lazarsfeld, Stouffer ile birlikte, II. Dünya Savaşı sırasında Amerikan ordusuna danışman olarak hizmet veren bilimadamları arasında yer almıştır.

¹⁰⁷ Sills, 1987, s. 268-269.

¹⁰⁸ Jeřábek, agm, s. 232.

¹⁰⁹ Pollak, agm, s. 163.

2.5. Hedef Radyonun Etkisini Ölçmek

Lazarsfeld'in Newark'taki mesaisi, büyük ölçüde kaynak arayıp bulmakla, araştırmalara nezaret etmekle ve kadro yetiştirmekle geçti ancak bu serüven çok sürmedi. Newark'taki araştırma merkezinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1937 yılının İlkbaharında Lazarsfeld, kendisine Amerika'ya gelmek üzere burs sağlamış olan Rockefeller Vakfı'nın, dönemin başat kitlesel iletişim aracı konumundaki radyonun Amerikan toplumu üzerindeki etkisini araştırmak üzere, büyük bir proje başlattığını öğrendi. Viyana'da radyo konusunda yaptığı öncü araştırmalardan edindiği tecrübenin yanı sıra yine Robert Lynd'in tavsiyesi ve yardımıyla, merkezi Princeton Üniversitesinde bulunan Radyo Araştırmaları Projesi'nin (**Radio Project**) başına getirildi.¹¹⁰

Proje aslında, Princeton Üniversitesi'nin Psikoloji Bölümü'nde görev yapan Hadley Cantril tarafından yapılmış bir teklifin kabul görmesi üzerine başlatılmıştı. Rockefeller Vakfı, ilk etapta iki yıllık bir destek için 67 bin dolarlık bir fon oluşturmuştu.¹¹¹ Bu bütçesi itibariyle proje, Lazarsfeld'in Newark Araştırma Merkezi'nde ucu ucuna kaynaklarla gerçekleştirdiği araştırmalara nazaran epey büyük bir girişimdi.¹¹²

Lazarsfeld'in niyeti, projeyi kendisinin de bulunduğu Newark Üniversitesi'ne taşımaktı ancak bu konuda muvaffak olamadı. Yine de projenin fiili merkezi, Lazarsfeld'in idaresinde olan Newark Araştırma Merkezi oldu.

İki araştırma merkezi, kısa bir süre için de olsa, paralel bir şekilde faaliyet gösterdiler. Newark Üniversitesi'nin yaşadığı finansal kriz üzerine buradaki araştırma merkezinin kapatılması ve Lazarsfeld'in 1938 sonbaharında New York'a taşınmasına kadar bu durum devam etti. New York'a taşınmak Lazarsfeld ve ekibi için çok da zor olmadı. Hatta memnuniyet duydukları bir gelişme oldu çünkü bir süredir yaptıkları kontratların çoğunu buradaki merkez üzerinden edinmişlerdi ve Manhattan'da olmak aynı zamanda radyo şebekelerine, yani veriye yakın olmak anlamına geliyordu.¹¹³

¹¹⁰ Barton, 2001, 247-248; Sills, 1979, 413-414.

¹¹¹ Sills, 1979, s. 414.

¹¹² Barton, 1979, s. 11.

¹¹³ Barton, 2001, s. 248.

Lazarsfeld ve ekibi burada kısa süre içinde pek çok araştırma gerçekleştirdiler. Bu araştırmalar esnasında yeni teknik ve kavramlar geliştirdiler, yaptıkları araştırmaları ise çok sayıda yayımla desteklediler. Öyle ki, Sills, Radio Projesi çerçevesinde yapılan bu çalışmaların bugün kitle iletişim araştırmaları dediğimiz alanı neredeyse sıfırdan inşa ettiğini ifade etmektedir.¹¹⁴

Burada yürütülen çalışmalardan birinde, Lazarsfeld'in ikinci eşi olan Herta Herzog, radyoda yayınlanan arkası yarın dizilerinin izleyicilerine odaklandı. Bir diğerinde yine Herzog, bu sefer Hadley Cantril ile birlikte, 1938 yılında ünlü aktör Orson Welles tarafından dünyanın uzaylı istilasına uğradığını iddia ettiği meşhur radyo yayınına incelemeye aldı. Lazarsfeld'in Bernard Berelson ile birlikte gerçekleştirdiği bir başka araştırmada, New York'ta gerçekleşen bir gazete grevi fırsat olarak değerlendirerek, gazete mecrasının okuyucuların hayatındaki yeri ortaya konmaya çalışıldı. Lazarsfeld'in 1940'ta yürüttüğü çalışmada ise radyo dinleme deneyimi okuma deneyimi ile mukayeseli bir şekilde ele alındı, bu çalışma, alanının ilk ciddi incelemesi olarak kayıtlara geçti. 1941'de Edward A. Schuman ve Theodor W. Adorno, iki ayrı çalışmayla “popüler” ve “ciddi” müziğin birbirinden farklı toplumsal rollerini ele alıyordu. Leo Löwenthal tarafından 1944'te gerçekleştirilen bir başka araştırmada ise, zamanın ünlü isimleri hakkında popüler dergilerde çıkan biyografilerin etki ve işlevleri ortaya konmaya çalışılıyordu.¹¹⁵

2.6. Lazarsfeld-Stanton Program Analyzer

Merkezin en önemli ve en ilgi çekici bilimsel yeniliklerinden biri ise, Lazarsfeld ve Frank Stanton tarafından geliştirilen, izleyicilerin radyo programlarından hoşlanıp hoşlanmadıklarını saniye saniye ölçen ve ardından gösterdikleri reaksiyonları daha iyi anlamak üzere grup görüşmelerine başvuran “**Program Analyzer**” tekniğidir. Merkezde aynı zamanda, radyo şebekeleri tarafından düzenlenen anketlerle elde edilmiş verilerin çok değişkenli çapraz tablolama ile incelenmesinden, dinleyicilerin çeşitli programlara yönelik memnuniyet düzeylerini belirlemeye yönelik niteliksel görüşme teknikleri geliştirmeye kadar birçok metodolojik yeniliğe imza atıldı.¹¹⁶

¹¹⁴ Sills, 1987, s. 259.

¹¹⁵ Sills, 1979, s. 414; Sills, 1987, s. 259.

¹¹⁶ Barton, 1979, s. 248.

Bütün bu araştırmalar neticesinde ortaya çıkan sonuçlar ise, çeşitli makalelerin yanısıra daha kapsamlı çalışmalar çerçevesinde yayınlandı. Lazarsfeld ve çalışma arkadaşları, radyo araştırmalarıyla elde edilen veri ve bilgilerle, 1940-1949 arasında yedi adet eşyazarlı monografinin hazırlanıp yayınlanmasını sağladılar.¹¹⁷

Bu yoğun araştırma ve yayın faaliyeti, Rockefeller Vakfı'nın verdiği desteği uzatmasını sağladı ancak projenin ilk akademik destekçisi olan Hadley Cantril'den ve dolayısıyla Princeton niversitesi'nden zamanla uzaklaşması, bazı zorluklar yaratmaya başladı.¹¹⁸ Bunun zerine Rockefeller Vakfı, projeye ayırdığı fonu 1939 yılından itibaren Columbia niversitesi'ne yönlendirdi. Bu arada Lazarsfeld, aynı zamanda ders vermek üzere Columbia Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne doçent olarak atandı.¹¹⁹ Radyo Projesi de bu bölüme bağlanarak "araştırma laboratuvarı" olarak konumlandırıldı.¹²⁰

Bu yeni kurumsal hüviyet, araştırma merkezine üniversiteden daha fazla kaynak aktarılmasını sağlamadı. Aksine niversitenin verdiği destek, öğrencilerin eğitiminde kullanılmak üzere tahsis edilen küçük meblağlarla sınırlı kaldı. Bu da, merkezin dışardan proje kontratları elde etmek üzere büyük çaba sarf etmesini hâlâ zorunlu kılıyordu.¹²¹

Her şeye rağmen, Lazarsfeld liderliğindeki merkez, bu konuda büyük bir başarı yakaladı. Öyle ki, Rockefeller Vakfı'nın projeye verdiği desteği 1944 yılında sona erdirmesine¹²² rağmen merkez, uzun süre, hatta Lazarsfeld'in 1949 yılında ayrılmasından sonra bile faaliyetlerini sürdürdü.

Başlangıçta ağırlıklı olarak şirketlere yönelik araştırmalar yürüten araştırma merkezi, en parlak zamanlarını yaşadığı 1960'lı yılların ortasından itibaren yıllık 1 milyon dolarlık bir iş hacmine ulaştı.¹²³ Aynı dönemde, yarısı tam zamanlı olmak üzere yüzden fazla kişiye istihdam olanağı sağlayabilecek bir büyüklüğe sahipti.¹²⁴

¹¹⁷ Jeřábek, agm, s. 232.

¹¹⁸ Barton, 2001, s. 248.

¹¹⁹ Sills, 1987, s. 260.

¹²⁰ Barton, 2001, s. 249.

¹²¹ Barton, 2001, s. 249.

¹²² Pollak, agm, s. 163.

¹²³ Barton, 2001, s. 249. Bu dönemde elde edilen fonların dörtte üçü devlet tahsisatlarından oluşurken, geri kalan miktar vakıflardan ve kr amacı gütmeyen kuruluşlardan elde edilmiştir.

¹²⁴ Barton, 1979, s. 17.

Merkez, 1940'lı yılların ortasına doğru ilgi alanını epey genişletmiş ve sosyal bilimlerin pek çok farklı alanında ampirik çalışmalar yürüten bir yapıya dönüşmüştü. Bu aşamada artık merkezi “Radio Project” olarak anmak, yanlış veya eksik bir isimlendirmeden başka bir şey değildi. Bu dönüşümün sonucu olarak 1944'te merkezin adı, Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Bürosu olarak değiştirildi¹²⁵ ve bundan sonra kısaca “Büro” diye anılmaya başlandı.

Büro'nun ilgi alanının çeşitlenmesinin ilk örneklerinden biri, 1940 yılında yapılan Amerikan Başkanlık Seçimi'nde, seçmen tercihlerinin nasıl şekillendiğini ortaya koymak üzere bir araştırma projesinin tasarlanıp hayata geçirilmesiydi. Panel tekniğinin yenilikçi bir yaklaşım ve katkılarla uygulandığı bu araştırma sonucunda “iki basamaklı iletişim akışı” (**two-step flow of communication**) modeli, “kanaat önderliği” (**opinion leadership**) gibi kavramlar ilk kez tanımlanıp teste tabi tutuldular.¹²⁶

İletişim disiplini açısından büyük önem arz eden ve günümüzde de hâlâ sık sık başvurulan bu kavramlar, daha sonra Lazarsfeld'in Elihu Katz ile birlikte imza attığı *Personal Influence* kitabında ayrıntılı bir şekilde temellendirilmiştir. Araştırmanın ilk sonuçları ise, 1944'te yayınlanan *The People's Choice* kitabında bir araya getirildi.¹²⁷

Lazarsfeld'in Büro yıllarında sosyolog Robert K. Merton ile giriştiği uzun süreli işbirliği de, döneme özgün karakter kazandıran bir bilimsel ortaklık olarak kayıtlara geçti. Columbia Üniversitesi'nin Sosyoloji Bölümü'nün kadrosuna aynı zamanda katılan iki isimden Merton teorik yönüyle temayüz ederken, Lazarsfeld metodolojik becerisiyle ön plana çıkıyordu ve iki isim bu farklı nitelikleriyle birbirlerini tamamlıyorlardı.¹²⁸ İki ismin yaklaşık otuz yıl süren işbirliğinden çıkan en “kalıcı” ürünlerden biri, 1948'de yayımlanan “Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action” başlıklı makale olmuştur.¹²⁹ Bu ortak makale, kitle iletişim araştırmalarına kuramsal anlamda, etkileri günümüze kadar uzanan ciddi açılımlar kazandırmıştır.

¹²⁵ Sills, 1979, s. 414.

¹²⁶ Sills, 1987, s. 262-263

¹²⁷ Jeřábek, agm, s. 234

¹²⁸ Sills, 1987, s. 269.

¹²⁹ Jeřábek, agm, s. 235.

Lazarsfeld, Büro'daki çalışmaları sırasında, anket analizi konusunda da önemli metodolojik yeniliklere imza attı. Aynı zamanda üçüncü eşi olan Patricia L. Kendall ile birlikte kaleme aldıkları “Problems of Survey Analysis” adlı makale, bu yenilikçi yaklaşımın temel prensiplerini ortaya koyması itibariyle önemli bir çalışmadır.”¹³⁰

Sosyal bilim araştırmalarına veri analizi konusunda Lazarsfeld'in yaptığı en büyük katkı ise, “gizli yapı analizi”dir (**latent structure analysis**). Nitekim kendisi de, uygulamalı araştırmalar yürüttüğü dönemdeki tüm çalışmalarını, ilk kez Viyana yıllarında geliştirdiği ve ABD’de çok daha uygun olan şartlarda uygulamaya geçirdiği bu analizin çıktısı olarak görmektedir.¹³¹ Gözlemlenen veya elde edilen değişkenlerin arasındaki korelasyonları açıklamak üzere “saklı” nedenlere ilişkin varsayımlar üzerinden analiz yapmaya dayanan bu teknik, ilk kez 1947 yılında kabaca formüle edilmiş, ardından 1950 yılında yayımlanan *Measurement and Prediction* adlı kitapta ayrıntılı bir şekilde temellendirilmiştir.¹³²

2.7. Rakamlarla Büro’nun Performansı

Lazarsfeld, 1927’de Viyana’da kurduğu araştırma merkezi ile başlattığı, ABD’de üç farklı üniversite bünyesinde kurduğu üç merkezle devam ettirdiği uygulamalı sosyal araştırma kariyerini, 1949’da Columbia Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu’nun direktörlüğünden ayrılarak büyük ölçüde sonlandırdı. Büro’nun başında olduğu yıllarda yalnızca bir araştırmacı olarak değil, bir girişimci olarak da yoğun bir çaba içerisinde olan Lazarsfeld, ayrıldıktan sonra arkasında yeni kaynak ve yollar bularak varlığını epey bir süre idame ettiren sağlam bir yapı bıraktı. Hatta Büro, sonraki yıllarda, Lazarsfeld’in bıraktığından çok daha yüksek performans rakamlarına ulaştı. Bunu, 1962’den 1977’ye kadar 15 yıl boyunca Büro’nun yöneticiliğini üstlenmiş olan Allen Barton’ın sunduğu istatistiklerde açıkça görebiliyoruz.¹³³

Barton’ın verdiği ve 1944 yılında başlayan rakamlara göre, Lazarsfeld liderliğinde faaliyet gösterdiği 1940’lı yıllarda Büro’nun yıllık geliri 90 bin ila 180 bin dolar arasında değişmektedir. Bu dönemde gelirlerin büyük kısmı ise, şirketlerle yapılan araştırma anlaşmalarından ve vakıf hibelerinden elde edilmektedir.

¹³⁰ Jeřábek, agm, s. 235.

¹³¹ Pollak, agm, s. 163.

¹³² Jeřábek, agm, s. 236.

¹³³ Barton, 1979, s. 13-21

Lazarsfeld'in ayrılmasından sonra, 50'li yılların başında, kısa süreli bir finansal kriz yaşayan Büro, bu krizi çeşitli devlet kuruluşları için üstlendiği geniş çaplı araştırma projeleriyle aşmayı bildi. Böylece 50'li yıllar boyunca Büro'nun gelirleri yıllık 360 bin ila 500 bin dolar arasında değişip, birçok yılda 500 bin doların bile üzerine çıkarken, hükümetten gelen kaynakların bu gelirler içindeki payı da hızla arttı. Büro, bu yüksek finansal performansını 1960'lı yıllar boyunca da sürdürdü, özellikle 1960'ların ortasında yıllık geliri 1 milyon doları aşan, hatta 1972-73 döneminde 1,4 milyon dolara ulaşan bir yapıya dönüştü. Bu esnada hükümet kuruluşlarından gelen projelerin yıllık gelir içindeki payları ise, yüzde 65'lerden yüzde 90'lara kadar yükseldi.

Büro'nun personel sayısında da finansal performansa paralel bir seyir izledi. 1962-63 yılında Büro'da 52'si tam zamanlı olmak üzere 104 kişi görev yaparken, bu rakam 1966-67 döneminde 57'si tam zamanlı olmak üzere 127 kişiye kadar yükseldi. Bu dönem Büro için zirve noktası oldu ancak 1970'li yıllarda da ortalama çok düşmedi. 1973-74 dönemine baktığımızda Büro'da 48'i tam zamanlı olmak üzere 104 kişinin görev yaptığını görüyoruz.

Bu yoğun mesai, Büro'nun bilimsel çıktılarına da yansdı. Büro'da 1937-48 arasındaki yaklaşık on yılda 101 makale yazılıp yayınlanırken, bu rakam 1949-1959 döneminde 156'ya, 1960-1969 döneminde ise 337'ye yükseldi. Büro'nun kapanmadan önceki son dönemi olan 1970-77 arasında ise 149 adet makale yayınlandı.

Yayınlanan kitaplara baktığımızda da benzer bir tabloyla karşılaşyoruz. Buna göre 1937-48 döneminde 9, 1949-1959 döneminde 30, 1960-69 döneminde 36 adet kitap yayınlanırken, bu rakam 1970-77 döneminde 28 olmuş.

Büro'nun bir diğer bilimsel çıktısı olan raporlar konusunda ise biraz farklı bir istatistiki çizgiyle karşılaşyoruz. Buna göre 1937-48 arasında 117 rapor yayınlanırken, bu rakam 1949-59 arasından 220'ye çıkmış. Sonrasında ise bir gerileme gözlemleniyor: 1960-69 arasında 97 rapor yayınlanırken, 1970-77 bu rakam 53'e düşüyor.

Büro'da hazırlanan master ve doktora tezlerinin sayısında ise birbirini tutmayan bir seyir dikkat çekiyor. Buna göre 1937-48 döneminde 6 master tezine karşılık 2 doktora tezi yazılıyor. Sonraki dönem olan 1949-59 arasında iki rakam da artıyor; 36 master tezi ile

birlikte 27 doktora tezi hazırlanıyor. 1960-69 döneminde bu paralel seyir bozuluyor. Bu dönemde master tezlerinin sayısı 24'e düşerken, doktora tezlerinin sayısı 57'ye çıkıyor. Nihayet 1970-77 döneminde yalnızca 9 master tezi yazılırken, doktora tezlerinin sayısı 36'yı buluyor.

Rakamların da açıkça ortaya koyduğu gibi, Lazarsfeld'in ayrılmasından sonra Büro, hem finansal hem de bilimsel olarak yüksek bir performans sergiliyor; özellikle 50'li yıllardan itibaren istikrarlı bir büyüme seyri tutturuyor. Bu istikrarlı performans, 1977'de kapandığı güne kadar da büyük ölçüde devam ediyor.

2.8. Büro Yıllarından Sonra

Lazarsfeld Büro'nun yöneticiliğinden ayrıldıktan sonra saha araştırmalarından büyük ölçüde uzak durdu. Üniversitede ders veren, bilimsel etkinlikler düzenleyen, ilgi duyduğu alanlara ilişkin kitaplar yazıp yayınlanan klasik bir akademisyen olarak yoluna devam etti.¹³⁴

Saha araştırmalarından uzaklaşıp akademiye yoğunlaşmak, Lazarsfeld için sosyal bilimler alanında disiplinler arası bir geçiş yapmak için fırsat yarattı aynı zamanda. Matematik alanında eğitim almış olmasına rağmen tekil veya topluluklar halinde insan davranışlarını ve bu davranışların ardındaki nedenleri anlamaya odaklanmayı tercih eden Lazarsfeld, 50 yılı aşan meslek hayatı boyunca kendisini başlangıçta "psikolog" olarak konumlandırırken, özellikle kariyerinin yeni bir viraj aldığı 50'li yıllardan sonra "sosyolog" olarak tanımlamaya başlamıştır.¹³⁵

Bu olgun döneminde, Lazarsfeld'in en çok ilgi gösterdiği alanların başında, matematiksel sosyoloji yer almaktadır. Bu ilgi aslında, Lazarsfeld'in Viyana'ya kadar uzanan mesleki müktesebatının bir uzantısı idi. Matematik eğitimi alan, doktorasını bu alanda veren, Marienthal adlı meşhur işsizlik çalışması esnasında "sosyografiye" ilgi duymaya başlayan, etrafındaki çalışma arkadaşlarını da bu ilgiye ortak etmek isteyen, nihayet istatistiği sosyal

¹³⁴ Kendisi hakkında geniş kapsamlı bir doktora tezi hazırlayarak en ayrıntılı biyografi çalışmasına imza atmış olan David E. Morrison'ın aktardığına göre Lazarsfeld, Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Bürosu'ndan ayrıldıktan sonra, iki araştırma enstitüsü kurma (veya kurulmasına katkıda bulunma) yoluna gitmiş ancak başarılı olamamıştır. Bunlardan ilki, sosyal araştırma eğitimi verecek bir enstitü olarak tasarlanırken, ikincisi Davranışsal Bilimlerde İleri Araştırma Merkezi adını taşıyacaktı. Yazarın aktardığına göre Lazarsfeld, bu enstitüleri bilimsel üretim bakımından daha az bağımlı kılabilmek için, dış finansmanla desteklemek yerine bünyesinde yer aldıkları üniversitelere daha fazla entegre etme yoluna gitmek istemiş ancak bu hedefine ulaşamamıştır. (Morrison, age, s. 3)

¹³⁵ Sills, 1987, s. 251.

bilimlerle buluşturan araştırma merkezlerinin kuruculuğunu yapmış bir ismin, hayatının ve kariyerinin bu kemal döneminde matematiksel sosyoloji uğrağına varması şaşırtıcı değildir. Kurucularından biri sayıldığı bu alanda¹³⁶ ders vermenin yansısı, *Mathematical Thinking in the Social Sciences* ve *Readings in Mathematical Social Science* adlı iki kolektif kitabın yayınlanmasına da öncülük etmiştir.

Evet, Lazarsfeld 1950 sonrasındaki kariyerinde saha araştırmalarından büyük ölçüde uzak durmuştur ancak bunun önemli bir istisnası vardır. Wagner Thielens Jr. ile birlikte *Academic Mind* adıyla kitaplaştıran 1958 yılında yayınladığı monografi niteliğindeki araştırma, Lazarsfeld'in yeniden sahaya indiğı son çalışma olarak kayıtlara geçmiştir. Kriz dönemlerinin sosyal bilimcilerin akademik tutumunu nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışan bu araştırma, bir “sosyal bilim sosyolojisi” çalışması olarak Lazarsfeld'in geçmişten beri sosyal araştırma tarihine duyduğu ilginin uzantısı gibi de durur ancak bundan daha fazlasıdır. Bu çalışma, “sağlamaya dayalı” saha aşaması itibarıyla metodolojik olarak özgün bir iş olmanın ötesinde, Amerikalı Senatör Joseph McCarthy'nin adıyla anılan, Soğuk Savaş'ın iyice kesifleştiğı 50'li yılların ortasında akademi de dahil olmak üzere Amerikan entelektüel dünyasını epey hırpalayan histeri döneminde yapılmış olması itibarıyla de bir akademik cesaret örneğidir.¹³⁷

Academic Mind'dan sonra Lazarsfeld, ampirik sosyal bilim araştırmalarından uzak durdu.¹³⁸ 1960 ve 70'lerde akademik dikkatini daha çok sosyolojinin “uygulanmasına” yoğunlaştırdı. Bu yoğunlaşmasının iki kalıcı sonucu, eş yazarlıklarını üstlendiğı *The Uses of Sociology* ve *An Introduction to Applied Sociology* adlı iki kitap olmuştur.¹³⁹

Lazarsfeld aynı dönemde UNESCO için uluslararası bir eğitmen olarak çalıştı. Bu esnada çeşitli Avrupa üniversitelerini gezerek buralarda ders verdi.¹⁴⁰ Aynı proje çerçevesinde Raymond Boudon gibi ünlü Avrupalı sosyal bilimcilerle çeşitli işbirliklerine girişti. Bu arada 1973'te *Main Trends in Sociology* adlı bir kitap daha yayınladı. Metodolojik ve teorik bölümleri de olan kitapta, esasen 1960'lı yıllarda sosyal araştırmaya şekil vermiş ana akımlar ele alınmaktadır.

¹³⁶ Jeřábek, agm, s. 236.

¹³⁷ Fleck, agm, s. 638-639.

¹³⁸ Barton, 2001, s. 261.

¹³⁹ Jeřábek, agm, s. 239.

¹⁴⁰ Jeřábek, agm, s. 239.

Lazarsfeld, 1971 yılında emekli olana dek Columbia Üniversitesi'nde ders vermeye devam etti. Emekliliğinden sonra başta Pittsburgh Üniversitesi olmak üzere¹⁴¹ ABD'de ve Avrupa'da çeşitli üniversitelerde ders vermeyi sürdürdü. Uzun akademik kariyerinde, çeşitli bilimsel sivil toplum örgütlerinde yöneticilik yaptı. 1950'de Amerikan Kamuoyu Araştırmaları Derneği'nin başkanı seçildi. Daha sonra 1962'de ise, Amerikan Sosyoloji Derneği'nin başkanı oldu.

30 Ağustos 1976'da New York'ta hayata veda etti. Arkasında sayısız saha araştırması, sınanmış ve geliştirilmiş birçok metodolojik yenilik, başta iletişim araştırmaları olmak üzere sosyal bilimlerde sıkça kullanılan birçok kuram ve kavram, geniş bir külliyat ve yetiştirilmiş pek çok öğrenci bıraktı. 1983 yılında ABD'nin en büyük üç televizyon şebekesi olan CBS, ABC ve NBC'nin başında Lazarsfeld'in üç öğrencisi bulunmaktaydı.¹⁴²

3. HAYAT HİKAYESİNİN BİLİMSEL ÇIKTISI

Kariyerinin en önemli yeniliklerinden biri olan “üniversite bağlantılı araştırma enstitülerinin” sonuncusu Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Bürosu veya kısaca Büro, kendisinin ayrılmasının ardından epey parlak zamanlar geçirdikten sonra, ilginç bir tesadüf olarak, Lazarsfeld'in ölümünden bir yıl sonra kapandı. Ancak Büro, “geliştirdiği araştırma fikirleri, yetiştirdiği öncü bilim insanları, yürüttüğü yenilikçi araştırmalar ve kendine özgü organizasyon yapısıyla, tüm dünyada sosyal bilimler üzerinde büyük bir etki bıraktı.”¹⁴³

Girişken, çalışkan ve teşkilatçı karakteriyle, okyanusun iki tarafında yaşadığı serüvenli ve üretken hayatıyla Lazarsfeld, yoğun araştırma mesaisi neticesinde, ardında hiç sakınmadan “devasa” diyebileceğimiz genişlikte bir külliyat bıraktı. Bu külliyata ve kurduğu araştırma merkezlerin yapmış olduğu sayısız araştırmaya kaba bir gözle bakanlar, onun daha ziyade sosyal bilimlerin nicel tarafıyla meşgul olduğunu söyleyebilirler ve bir ölçüde de haklıdırlar. Ancak Lazarsfeld'in bir bilim adamı olarak portresi bundan ibaret değildir. İsmi Marx, Weber, Durkheim, Pareto gibi sosyolojinin büyük teorisyenleri ile birlikte anılırken

¹⁴¹ Sills, 1987, s. 261.

¹⁴² Sills, 1987, s. 259.

¹⁴³ Sills, 1979, s. 415.

akla öncelikle “ampirik” araştırmaya yaptığı katkılar gelse de¹⁴⁴ Lazarsfeld, yaptığı araştırmalarda geliştirdiği kuram ve kavramlarla, ardında ciddi bir teorik miras da bırakmıştır.

Ölümünden sonra kendisi hakkında hazırlanan, yetiştirdiği öğrencileri ve en yakın çalışma arkadaşlarının katkıda bulunduğu ilk anma kitabının adının *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld* olması, bu açıdan epey anlamlıdır. Nitekim kitabın önsözünde, isminin sosyal bilimler alanında yalnızca nicel katkılarla anılmasına itiraz ediliyor ve Lazarsfeld’in bilimsel kariyerinin başından itibaren sosyal araştırmanın bu iki yönünü iç içe geçirmeye çalıştığına özellikle vurgu yapılıyor.¹⁴⁵ Kitabın editörlerinden Merton da, kendi imzasını taşıyan anma yazısında, Lazarsfeld’in tüm meslek hayatı boyunca niceliksel araştırma ile niteliksel içgörüyü birleştirmeyi bir “ahlaki görev” olarak gördüğüne dikkat çekiyor.¹⁴⁶

Lazarsfeld’in akademik kariyerinin özünü çıkarmak veya sosyal bilimlere yaptığı katkıları özetlemek üzere başka birçok şey söylenebilir belki ancak bu katkının en yalın ifadesi, kendisine 1962 yılında verilen “Quetelet Profesör” unvanıdır. Özel olarak Lazarsfeld için ihdas edilmiş ve şimdiye kadar yalnızca ona verilmiş olan bu unvanın kaynağı, Belçikalı doğal ve sosyal bilimci, istatistikçi ve astronom Adolph Quetelet’tir.¹⁴⁷

Lazarsfeld’in matematiği sosyal bilimlere taşıyan, insan psikolojisini ve davranışlarını anlayıp öngörmek için istatistiğin yardımına başvuran genel yaklaşımı dikkate alındığında, bu unvanın neden tercih edildiği çok daha net bir şekilde anlaşılıyor. Bunu açık bir şekilde ortaya koymak için ise, Lazarsfeld’in ardında bıraktığı bilimsel mirasa ayrıntılarıyla odaklanmak gerekiyor. Çalışmamızın ikinci bölümünde, Paul F. Lazarsfeld’in geniş bibliyografisini, sosyal bilimler alanına yaptığı kuramsal, kavramsal ve metodolojik katkılar çerçevesinde ele alarak, bu mirasa yakından bakmaya çalışacağız.

¹⁴⁴ Wolfgang Donsbach, Seymour Martin Lipset, Elisabeth Noelle-Neumann, Robert M. Worcester, “Editorial: Paul F. Lazarsfeld (1901-1976)”, *International Journal of Public Opinion Research (IJPOR)*, Cilt: 13, No: 3, 225-228, 2001, s. 225.

¹⁴⁵ Preface, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Edit.: Robert K. Merton, James S. Colman ve Peter H. Rossi, The Free Press, New York, 1979, s. x.

¹⁴⁶ Merton, “Remembering Paul Lazarsfeld”, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Colman ve Peter H. Rossi, s. 19-22, The Free Press, New York, 1979, s. 20.

¹⁴⁷ Jeřábek, agm, s. 241.

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİMSEL MİRASI

Paul F. Lazarsfeld'in yarım asrı aşan bilimsel kariyeri boyunca pek çok disipline yayılan geniş ilgi yelpazesinde dikkat çeken alanlardan biri, sosyal araştırma tarihi olmuştur. Bu ilginin geçmişini, Lazarsfeld'in Viyana yıllarına, kendisine ABD'ye giden yolu da açmış olan işsizlikle ilgili ünlü Marienthal araştırmasına kadar uzatmak mümkündür. Pek çok niceliksel araştırma tekniğinin uygulandığı söz konusu araştırmanın sonuçlarının derlendiği kitabın sonunda, Lazarsfeld'in talebiyle çalışma arkadaşı Hans Zeisel tarafından kaleme alınmış, taslak mahiyetinde bir ek mevcuttur. Bu ek esasen, o zaman tercih ettikleri isimlendirmeye bir "sosyografi tarihi" veya bugün daha kolay anlaşılacak bir şekilde ifade etmek gerekirse "sosyolojinin nicelleştirilmesinin tarihi"dir.¹

Bu taslak metinden sonra Lazarsfeld, "ampirik sosyal araştırma tarihine" yönelik merakını uzun süre sistematik bir ilgi alanına dönüştürmedi, bu konuda başka bir çalışma yapmadı. Ancak Büro'dan ayrılıp klasik akademik hayata geçiş yaptığı dönemde, özellikle de 1950'li yılların sonunda bu merakı yeniden canlandı.

1959 yılında düzenlenen disiplinlerarası bir konferans için hazırladığı tebliğ, konuya geri dönüp yoğunlaşması için milat oldu. 1962-63 yıllarında, okyanusun iki kıyısında, Columbia ve Sorbonne üniversitelerinde sosyolojinin nicelleştirmesinin tarihi hakkında ders ve seminerler verdi.² Bunun yanı sıra 1962'de konuyu etrafı bir şekilde ele alan bir makale yayınladı.³

Böylece kariyerinin bundan sonraki kısmının başat ilgi alanlarından biri bu mesele oldu. Bu konuda öğrencileri ve çalışma arkadaşlarıyla birlikte birçok yayına imza attı. Sosyolojinin nicelleştirilmesinin tarihine bakarken hem Almanya, Fransa, Belçika, Birleşik

¹ Sills, 1987, 265-266.

² Sills, 1987, 265-266.

³ Paul F. Lazarsfeld, "Notes on the History of Quantification in Sociology: Trends, Sources and Problems", *Isis*, 52, No. 2, s. 277-333, 1962.

Krallık gibi ülkelerin hem de genel olarak Avrupa'nın bu alandaki birikimini incelemeye aldı. Hayatının son yıllarına kadar süren yaklaşık 15 yıllık bu çabası neticesinde bir çeşit misyon da yüklendi, Avrupalı bilim çevrelerini, kendisinin de en büyük öncülerinden biri olduğu Amerikan ampirik sosyal araştırma tarzının aslında Avrupa geleneğinden yoğun bir şekilde etkilendiği konusunda ikna etmeye çalıştı.⁴ Bu konuda elindeki en güçlü kanıtlardan biri de, Viyana'da başlayıp ABD'ye taşınan ve orada tamama eren kendi bilimsel serüveniydi elbette.

Lazarsfeld, bu konu üzerinde çalışırken yalnızca ülke geleneklerini değil, belli başlı sosyal bilimcilerin katkı ve miraslarını da incelemeye almıştı. Hakkında çalıştığı isimlerden biri, Max Weber'dir sözgelimi. Weber hakkında öğrencisi Anthony Oberschall ile birlikte 1965'te bir makale yayınlayan Lazarsfeld, Alman sosyoloğun portresini, ampirik sosyoloji araştırmaları alanında 1907-1912 arasında yapmış olduğu çalışmaları ortaya koyarak zenginleştirmiştir.⁵

1. QUETELET VE LAZARSFELD'İN ORTAK YOLU

Bu çerçeve içinde Lazarsfeld'in odaklandığı bir diğer isim ise, Adolphe Quetelet olmuştur. Bu Belçikalı bilimadamı hakkında öğrencisi David Landau ile birlikte 1968'de yayınlanan bir makale kaleme alan Lazarsfeld, matematik ve istatistiği sosyolojiye taşıyan⁶, sosyal bilimlerin nicelleştirilmesi konusunda öncülük yapmış, bilim tarihinin bu unutulmuş isminin yeniden keşfedilmesini ve hatırlanmasını sağlamıştır.⁷

Lazarsfeld, Quetelet'in sosyal bilimler veya daha somut olarak sosyoloji tarihi içindeki yeri ve önemini ortaya koymak üzere, onu sosyolojinin kurucu babası sayılan Auguste Comte ile mukayese etmekte hiç tereddüt etmemiş⁸, hatta onu sosyolojinin kurucusu saymıştır.⁹ Dahası, kariyerinin büyük kısmında görev yaptığı Columbia Üniversitesi'nin kendisine bir türlü vermediği "emeritus"¹⁰ statüsü yerine, şahsına münhasır bir taltif olmak üzere "Quetelet Profesör" unvanını almıştır.¹¹

⁴ Sills, 1979, s. 418.

⁵ Jeřábek, agm, s. 238.

⁶ Quetelet öncülerinden biri olduğu bu disipline "sosyal fizik" demeyi tercih ediyordu.

⁷ Fleck, agm, s. 638.

⁸ Jeřábek, agm, s. 238.

⁹ Jeřábek, age, s. 4.

¹⁰ Yüksek akademik başarılar göstermiş profesörlere emekliliklerinde verilen itibar unvanı

¹¹ Fleck, agm, s. 638-639.

Lazarsfeld'in Quetelet'e yönelik ilgisinde ikisi arasındaki kişisel ve mesleki benzerlikler de etkili olmuştur. Lazarsfeld'den yaklaşık yüz yıl önce, 1796-1874 arasında yaşamış olan Belçikalı bilimadamı öncelikle bir matematikçi, istatistikçi ve astronomdur ancak sosyolojiyle de yakından ilgilenmiş ve istatistiksel yöntemlerin sosyal bilimlere taşınması konusunda öncü adımlar atmıştır. Bu bilgiler eşliğinde bakılınca, matematik eğitimi görmüş, doktora tezinde Einstein'ın çekim teorisinin Merkür gezegeninin hareketlerine uygulanmasını konu almış ve bilimsel kariyerinin ana eksenini istatistiği sosyal bilimlere taşımak olan Lazarsfeld ile Quetelet arasındaki benzerlikler aşîkardır.

Belçikalı bilimadamına yönelik özel ilgisi ve adını kendine unvan olarak kabul etmesi, Lazarsfeld'in de, kendi bilimsel mirası ile Quetelet'inki arasında bir paralellik kurduğuna işaret ediyor. Bunun en açık deliline ise, Lazarsfeld'in otobiyografisinde rastlıyoruz.

Lazarsfeld, Avrupa'dan ABD'ye uzanan bilimsel göç hikayesinde kendisini bir "vaka" olarak ele aldığını söylüyor, göçten 36 yıl sonra yazdığı otobiyografiyi ise "uzman bir şahit" tarafından kaleme alınmış bir metin olarak okumamızı bekliyor.¹² Lazarsfeld, hatırat olarak nitelediği ve büyük ölçüde ABD yıllarına odaklandığı otobiyografisinin hemen başında, kendisinin bilimsel anlamda iki büyük gelişmenin bizzat içinde yer aldığını ifade ediyor: Bunlardan ilki Amerikan üniversitelerinde sosyal araştırma enstitülerinin yaygınlaşması, diğeri ise bu enstitülerin çoğunda hakim olan araştırma tarzının¹³ geliştirilmesidir. Lazarsfeld, bu gelişmelerin ikisinin köklerinin de kendi Avrupa deneyiminde olduğunu iddialı bir dille ortaya koyuyor.¹⁴

Lazarsfeld kendisinin nasıl bir yenilik yaptığını vurgulamak için ise, Viyana'da bilimsel kariyerine başladığı sıralarda Avrupa'da sosyal bilimlere "filozofîk" ve "spekülatif" zihinlerin hükmettiğini söylüyor ancak daha "somut", yani "ampirik" araştırmalara yönelik belirgin bir ilginin mevcut olduğunu da hatırlatıyor. Bu ilgi yükselişinin tezahürü olarak Ferdinand Tönnies tarafından başkanı olduğu Alman Sosyoloji Cemiyeti bünyesinde kurulan

¹² Lazarsfeld, agm, s. 270.

¹³ Lazarsfeld, Theodor Adorno'dan ödünç aldığı isimle bu araştırma tarzını birçok kez 'yönetimsel araştırma' (administrative research) olarak anmıştır. Adorno, Lazarsfeld'e ve dolayısıyla Columbia'ya atfettiği bu tarzı, Frankfurt Okulu'nun temsil ettiği eleştirel araştırmanın karştı olarak biraz da pejoratif bir niyetle 'yönetimsel araştırma' olarak nitelendirmiştir. Lazarsfeld ise hiç gıcunmadan bu nitelemeyi benimsemiş, hatta bu konuda 1941 yılında 'Administrative and Critical Communications Research' başlıklı karşılaştırmalı bir makale yazmıştır. (Jelâbek, age, s. 62; Fleck, s. 640)

¹⁴ Lazarsfeld, agm, s. 270.

“sosyografi birimini” örnek veren Lazarsfeld, resmi bir bağı olmasa da kendi araştırma ilgisinin de aynı ampirik istikamette şekillendiğini söylüyor.¹⁵

O sıralarda ABD’de ise sosyal bilimler alanında daha ziyade davranışçılık ve işlevselciliğin hakim konumda olduğunu ifade eden Lazarsfeld, kendisinin Viyana’dan New York’a göç ettikten sonra, bu iki farklı gelenek arasında bir “bağlantı parçası” olarak işlev gördüğünü belirtiyor ve şöyle devam ediyor:

Avrupalı bir “pozitivist”, Amerikan sosyal bilimlerinde yeni yeni yükselen trendlerin farkında olan insanlar tarafından memnuniyetle karşılanan ilginç bir şeydi. Avrupa’da sosyal bilimlerin gelişimi Hitler tarafından durdurulurken, Amerika’da evrilen trendler gittikçe genişliyor, çeşitlenip rafine hale geliyor ve yeni kurumsal biçimlere yönelik ihtiyaç artıyordu. Deneyimlerim ve ilgilerim, bu gelişme içinde bir rol oynamam için bana imkan sağladı.¹⁶

Lazarsfeld’in bilimsel kariyeri boyunca ne yaptığına veya neyi başardığına ilişkin bu özlü tespiti, kendisi hakkında yazmış olan diğer isimler tarafından da büyük ölçüde teyit ediliyor. Sözgelimi Christian Fleck, Lazarsfeld’in sosyal bilimlere yaptığı katkıları üç madde altında topluyor:

1. Dış kaynak temin ederek kurulmuş, ampirik sosyal araştırmalara odaklanmış ve öğrencilere eğitim imkanı sağlayan araştırma enstitüleri kurmak
2. Veri toplama ve analizi için yeni teknikler geliştirmek ve mevcut teknikleri olgunlaştırmak
3. Uzun vadeli işsizliğin sosyo-psikolojik sonuçları, kitle iletişim araçları ve izleyici iletişimi ile, o zamanlar az gelişmiş durumda olan sosyal bilimler sosyolojisi alanlarındaki sosyolojik bilgi birikiminin kullanılabilirliğini ve uygulanabilirliğini artırmak¹⁷

Lazarsfeld’in 100. doğum yıldönümü nedeniyle yayınlanan *International Journal of Public Opinion Research* dergisinin özel anma sayısında yer alan “Editör” yazısı da benzer tespitlerde buluyor. Kariyeri boyunca bilhassa kavramlar ve ampirik göstergeler arasındaki ilişkilere yoğunlaştığını ifade eden yazı, Lazarsfeld’in uygulamalı sosyal bilimler alanındaki önemini ortaya koymak üzere, dikkat çekici bir mukayesede bulunuyor:

¹⁵ Lazarsfeld, agm, 270-271.

¹⁶ Lazarsfeld, agm, s. 271.

¹⁷ Fleck, agm, s. 635.

Sosyal bilimler dünyasında niceliksel araştırma yaklaşımları büyük ölçüde Amerikan olarak görülürken, Avrupalı bilginlerin daha ziyade sistematik teoriye vurgu yaptığına yönelik genel bir izlenim vardır. Marx, Weber, Durkheim, Pareto gibi büyük teorisyenin çoğunun Avrupalı olması itibarıyla bu iddia doğrudur ancak şunu da hatırlatmaya değer ki, sosyal bilimler üzerinde niceliksel ampirizmi teşvik eden en büyük etki de, daha sonra Amerikanlaşmış bir Avrupalı'ya, Paul Felix Lazarsfeld'e aittir.¹⁸

Lazarsfeld'in öğrencilerinden David L. Sills de bu gerçeği dile getiriyor ve hocasının, özellikle de hayatının son on beş senesinde, Avrupalıları, Amerikan tarzı ampirik sosyal araştırma tarzının Avrupa'nın erken ampirik geleneğinden güçlü bir şekilde etkilendiğine ikna etmek üzere "tersine bir misyonerlik" faaliyeti yürüttüğünü ifade ediyor. Bu görev bilinciyle hareket eden Lazarsfeld, özellikle 1960'lardan sonra, ABD'de olgunlaştırdığı araştırma enstitülerinin benzerlerinin Viyana (yeniden) ve Oslo'da kurulmasına öncülük etmiş, Paris ve Varşova'ya yaptığı akademik ziyaretlerle de buralarda yürütülen sosyal araştırmaların farklılaşmasını sağlamıştır.¹⁹

Lazarsfeld hakkında en çok yazan isimlerden biri olan Çek bilimadamı Hynek Jeřábek de, teşkilatçılık yönüne de dikkat çekerek benzer bir profil sunuyor. Hakkında yazılmış diğer biyografilerden de destek alarak, iddialı bir nitelemeyle Lazarsfeld'i "modern ampirik sosyolojinin kurucusu" olarak konumlandıran Jeřábek, onun modern sosyolojiye yaptığı en büyük katkının ise, bugün artık akademik sosyolojinin ayrılmaz bir parçasına dönüşmüş "ampirik sosyolojik araştırmanın kurumsallaştırılması" olduğunu söylüyor.²⁰

Jeřábek'in şu sözleri, Lazarsfeld'in sosyal bilimlere yaptığı katkıları biraz daha somut bir şekilde ortaya koymak açısından dikkate değer:

O olmasaydı bugün sosyoloji panel çalışması, kanaat önderleri, gizli yapı analizi, Program Analyzer, detaylandırma formülü, neden analizi ve daha birçok kavram ve terimden haberdar olmazdı. Ampirik sosyoloji araştırmaları, pazar ve kamuoyu araştırmaları ile iletişim araştırmalarının şekillenmesi üzerindeki etkisi, çoğumuzun düşündüğünden çok daha büyüktür. Kendisi bugün, yaptıkları araştırmalarla elde ettikleri sonuçlar yaygın bir kabul gördüğü için apaçık gerçeklermiş gibi görünen araştırmacılar arasından yer almaktadır.²¹

¹⁸ Editorial, *IJPOR*, s. 225

¹⁹ Sills, 1987, s. 266.

²⁰ Jeřábek, agm, s. 241.

²¹ Jeřábek, agm, s. 229.

Matematik ve istatistiği psikoloji ve sosyolojiye taşıyarak sosyal bilimleri nicelleştiren isimler arasında en önlere yer alan, bununla yetinmeyip kurduğu üniversite bağlantılı merkezler yoluyla ampirik sosyal bilim araştırmalarını kurumsal bir yapıya kavuşturan Lazarsfeld, kariyeri boyunca pek çok farklı alana ilgi gösterdi. Bulduğu veya geliştirdiği yöntemlerle bu alanlarda sayısız saha araştırması yürütmenin yanı sıra, bireysel ve ortak çalışmalarla geniş bir literatürün oluşmasına da zemin hazırladı.

Ölümünden kısa bir süre sonra, 1979 yılında onuruna yayınlanan kitap için hazırlanan bibliyografya çalışmasında Paul M. Neurath,²² yalnızca kitap ve derleme olarak Lazarsfeld'in imzasını taşıyan 36 esere yer veriyor.²³ Makaleler de hesaba katıldığında Lazarsfeld külliyatını içeren listenin uzunluğu 23 sayfayı buluyor. Muhtelif konularla ilgili 300'den fazla yayınlanmış bilimsel makalede²⁴ imzası bulunan Lazarsfeld'in kişisel ve Büro'ya ait dosyalarından 160'a yakın yayınlanmamış yazı çıkmıştır.²⁵

2. LAZARSFELD'İN ÇALIŞMA VE ÜRETME TARZI

Bu olağanüstü denebilecek üretkenliği anlamak için Lazarsfeld'in çalışma ve üretme biçimine yakından bakmak, bunun için de en yakınlarının kendisi hakkında yazıp kayda geçirdiği kişisel detaylara odaklanmak gerekiyor. Bunlardan biri, ilk eşi olmanın yanı sıra Viyana yıllarından beri birlikte çalıştığı, kendisini en yakından tanıyan isimlerin başında yer alan Marie Jahoda'dır.

Lazarsfeld onuruna hazırlanan kitaba bir yazıyla katkıda bulunan Jahoda, eski hayat ve çalışma arkadaşının kişisel ve bilimsel karakterini ortaya koymak için bir benzetmeden, daha doğrusu bir karşılaştırmadan yararlanıyor. Jahoda'nın Isaiah Berlin'in Tolstoy hakkında yazdığı bir denemeden ödünç aldığı ve esasen antik bir şiirden alıntı olan karşılaştırmaya göre, tilki pek çok şey bilir, oysa kirpi tek ve bir büyük şey bilir.²⁶

²² Sosyolog Paul M. Neurath, tıpkı Lazarsfeld gibi, Viyana'da dünyaya gelmiş (1911), artan baskılar sonucunda 1941'de ABD'ye göç etmiştir. Viyana Çevresi'nin öncü isimlerinden Otto Neurath'ın oğludur. Lazarsfeld'in desteğiyle Columbia Üniversitesinde sosyoloji ve istatistik eğitimi aldıktan sonra doktorasını da Lazarsfeld'in gözetiminde hazırlamıştır. 2001 yılında hayata veda etmiştir.

²³ Neurath, agm, s. 366-368.

²⁴ Jeřábek, agm, s. 230.

²⁵ Neurath, agm, s. 365.

²⁶ Marie Jahoda, "PFL: Hedgehog or Fox?", *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Coleman, Peter H. Rossi, s. 3-9, The Free Press, New York, 1979, s. 3.

Karşılaştırmasını somutlaştırmak için edebiyatta sözgelimi Goethe'nin bir tilki, Dante'nin ise bir kirpi olduğunu söyleyen Berlin'in benzetmesini beşeri bilimlere taşıyan Jahoda, C. Wright Mills'i tilki, Freud'u ise kirpi olarak örnek veriyor. Bu tasniften yola çıkan Jahoda, başına gelen bazı tarihsel olaylar kendisini bir kirpi gi bi hareket etmeye icbar etmiş olsa bile Lazarsfeld'in yetenekleri ve ilgileri itibariyle özünde bir tilki olduğunu, “hayatı boyunca bunu sürdürdüğünü ve tilkiliğin beraberinde getirdiği itibarı hiçbir zaman reddetmediğini” özellikle vurguluyor.²⁷ Lazarsfeld'in bilimsel mirası ve geniş ilgi alanı göz önünde bulundurulduğunda bu, fazlasıyla yerinde ve isabetli bir değerlendirmedir ancak ardında bıraktığı devasa terekenin nasıl üretildiğini anlamak için Lazarsfeld'in kişiliğinin başka yönlerini de hesaba katmak gerekiyor.

Bu noktada anılması gereken en önemli yönlerinden biri, Lazarsfeld'in her zaman çok yoğun ve çok kalabalık bir hayat tarzını tercih etmiş olmasıdır. Birlikte uzun süre çalıştığı yakın mesai arkadaşları, dostları ve öğrencilerinin de ifade ettiği gibi, Lazarsfeld, hiçbir zaman “yalnız bilim adamı” olmayı istememiştir. Aksine, pek çok eserinin eşyazarlı olmasının da açıkça gösterdiği gibi, sürekli olarak ortak çalışmalar başlatıp organize eden biri olmuş ve bundan büyük bir memnuniyet duymuştur.²⁸

Lazarsfeld'in öğrencisi olan, kendisi hakkında en çok başvuru alan biyografik metinlerden birini kaleme alan, 1962-1977 yılları arasında uzun süre Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu'nun direktörlüğünü üstlenen, dolayısıyla Lazarsfeld'in yaşamına ve çalışmasına yakından şahitlik eden Allen Barton, hocasının bu kalabalık, yoğun, telaşlı ve heyecanlı çalışma, daha doğrusu yaşama biçimini “ateşli Lazarsfeldyen hayat tarzı” olarak nitelendiriyor ve bu tarzın köklerinin Viyana yıllarına kadar uzandığını ifade ediyor.²⁹

Lazarsfeld'in bir diğer öğrencisi ve daha sonra asistanı olan David L. Sills de, kendisiyle uzun süre yakından çalıştığı, neredeyse kişisel vakanüvisliğini üstlendiği hocası hakkında yazdığı biyografide, bu durumu teyit ediyor ve söz konusu yoğunluğu çarpıcı bir betimlemeyle ortaya koyuyor:

²⁷ Jahoda, agm, s. 3

²⁸ Preface, **Papers...**, s. xi.

²⁹ Barton, 1979, s. 9. Yazarın kullandığı orijinal ifade “hectic Lazarsfeldian life-style.” Tıbbi anlamı da olan “hectic” Türkçe’de genellikle yoğun, heyecanlı, telaşlı, hareketli, ateşli gibi kelimelerle karşılanıyor. Biz burada, tıbbi anlamını da çağrıştıracak şekilde “ateşli” karşılığını kullanmayı tercih ettik.

Lazarsfeld bütün hayatı boyunca öğrencileri ve çalışma arkadaşları ile yoğun bir şekilde birlikte çalıştı (...). Kendisinin de açıkça kabul ettiği gibi, sosyalist gençlik aktiviteleri içinde örgütçü olarak geçen ilk yılları, ona daha sonra hiçbir zaman kaybetmediği bir liderlik yordamı kazandırmıştı: İnsanlara ne yapmaları gerektiği söyleme ve söyleneni yaparken onlara yardımcı olma konusunda hünerliydi. Yazılarının çoğu eşyazarlıydı ve iş gününün çoğunu öğrencilerini, meslektaşlarını ve birlikte çalıştığı diğer insanları dinlemek, onlarla konuşmak ve onları eğitmekle geçiyordu. Bunu sınıfta, ofisinde, taksi yolculuklarında, evinde veya New Hampshire’de kaldığı yazlık evlerde yapabiliyordu; kahvaltıda, öğle yemeğinde yapabiliyordu; tahtanın başında, ofisinde elinde sigarasıyla volta atarken veya fakülte kulübünde elinde bir duble Manhattan kokteyliyle yapabiliyordu. Yalnız olması veya yalnız çalışması çok nadir görülen bir şeydi ve Lazarsfeld her zaman çalışıyordu.³⁰

Aynı zamanda damadı olan tarihçi Bernard Bailyn, Lazarsfeld’in bu yüksek çalışma enerjisini özel hayatına da taşıdığını söylüyor. Evlerine yaptığı ziyaretleri öncesi ve sonrasıyla “tatlı bir kasırgaya” benzeten Bailyn, Lazarsfeld’in her zaman elinde müsvedde ve kitaplarla dolu bir çantayla kapılarında belirdiğini ve herkes köşesine çekildikten sonra geceleri yatağında da yoğun bir okuma mesaisine girdiğini hatırlıyor.³¹ Bailyn ayrıca, Lazarsfeld’in kariyerinin son döneminde Avrupa ve Amerikan üniversiteleri arasında mekik dokuyarak, yoğun çalışma ritmini uluslararası alana da taşıdığını not ediyor.³²

Lazarsfeld’in hayatının hemen her noktasına yayılan, birlikte çalıştığı öğrencilerini ve meslektaşlarını da teşvik edip işin içine katan, kimi zaman zorbalık düzeyine bile ulaşan³³ bu yoğun çalışma temposu, yalnızca mebzul sayıda eser üretilmesini sağlamakla kalmadı, araştırma ve analiz ilgisinin pek çok farklı alan ve disipline yayılmasını da mümkün kıldı. Neurath, Lazarsfeld’in Viyana’dan New York’a uzanan yoğun bilimsel kariyeri boyunca dokuz farklı ilgi alanı altında toplanabilecek eserler verdiğini tespit ediyor ve bu alanları işsizlik, kitle iletişimi, oy verme ve politik faaliyetler, eğitim ve psikoloji, sosyal araştırmanın metot ve prosedürleri, sosyal araştırmaya ilişkin perspektif ve düşünceler, matematiksel sosyoloji, pazar araştırmaları ile kitap yorumları ve diğer yazılar şeklinde sıralıyor.³⁴

³⁰ Sills, 1979, s. 419.

³¹ Bernard Bailyn, “Recollections of PFL”, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Coleman, Peter H. Rossi, s. 16-18, The Free Press, New York, 1979, s. 16-17.

³² Bailyn, 1979, s.16-17.

³³ Fleck, agm, s. 640.

³⁴ Neurath, agm, s. 365.

Öte yandan Jeřábek, bilimsel ilgi alanlarını sıralarken, özellikle araştırmacı yönüne dikkat çekiyor ve Lazarsfeld'in araştırma metodolojisinin yanısıra "işsizlik araştırması, kamuoyu ve pazar araştırması, kitlesel medya ve iletişim araştırması, politik sosyoloji, sosyolojinin sosyolojisi, ampirik sosyal araştırma tarihi ve uygulamalı sosyoloji" alanlarına yoğun katkılarda bulunduğunu ifade ediyor.³⁵

Anısına yayınlanan kitapta da, çağdaş toplumun anlaşılması konusunda büyük yararlar sağladığı belirtildikten sonra Lazarsfeld'in odaklandığı alanlar arasında işsizliğin insani sonuçları, kitlesel medyanın etkileri, oy verme davranışı ve McCarthyizmin³⁶ Amerikan akademik hayatı üzerindeki etkileri gibi başlıklara yer veriliyor.³⁷ Aynı kitapta yer alan Merton imzalı makalede ise Lazarsfeld'in sosyal, psikolojik ve politik araştırma çerçevesinde yarım düzine kadar alanın kurucusu veya baş mimarı olmanın yanısıra matematiksel sosyolojinin de banisi olduğu ifade ediliyor.³⁸

Sills, Lazarsfeld'in sosyal bilimler alanına dört önemli alanda katkı sağladığını iddia ediyor ve bunları işsizliğin sosyal etkileri, kitlesel iletişim, oy verme davranışı ve yüksek eğitim olarak sıralıyor.³⁹ Nihayet Fleck ise, çoğu kez bir metodolog veya bir nicelikçi olarak hatırlandığını ifade ettikten sonra, bu algının aslında tam olarak doğru olmadığını, Lazarsfeld'in sosyolojiye ve diğer komşu disiplinlere etkileyici katkılarda bulunduğunu ve bu etkinin günümüzde de devam ettiğini iddia ediyor.⁴⁰ Yazar, Lazarsfeld'in kalıcı izler bıraktığı üç ana alan sayıyor. Bunlardan ilki, Marienthal araştırmasından, yani kariyerinin ilk yıllarından itibaren ilgi gösterdiği işsizlik. İkinci başat ilgi alanı ise, özellikle Büro yıllarında yoğunlaştığı ve bir "Columbia geleneği"nin oluşmasını sağlayan kitlesel iletişim ve hedef kitle çalışmaları olmuştur. Fleck bu noktada, Lazarsfeld'in en kalıcı kavramlarının hedef kitle ve oy verme araştırmalarının kesiştiği alanda yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıktığını özellikle vurguluyor. Lazarsfeld'in kalıcı katkılarda bulunduğu üçüncü ve son alan ise,

³⁵ Jeřábek, age, s. 29.

³⁶ 1950'lerde ABD'de, başta sanatçılar ve entelektüeller olmak üzere pek çok insanı hedef alan, ifade özgürlüğünü kısıtlayıp demokratik değerlere zarar veren anti-komünist baskı politikası. Bu dönem halen, yürütölen baskıcı politikanın en çok öne çıkan ismi olan Amerikalı senatör Joseph McCarthy'nin adıyla anılmaktadır.

³⁷ Preface, *Papers...*, s. x-xi.

³⁸ Robert K. Merton, "Remembering Paul Lazarsfeld", *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Coleman, Peter H. Rossi, s. 19-22, The Free Press, New York, 1979, s. 19 ve 20.

³⁹ Sills, 1987, s. 261.

⁴⁰ Fleck, agm, s. 637.

ampirik sosyal araştırmanın tarihi ve güncel durumunun yanısıra uygulamalı sosyal araştırmadan nasıl yararlanılabileceğine yönelik çalışmalardır.⁴¹

Birbirine komşu birçok farklı alanda yoğun ve sürekli çalışmalar yürütmüş ve bu çalışmalar neticesinde ortaya geniş bir külliyat çıkarmış olan Lazarsfeld'in tüm eserlerini tek tek ele alıp incelemek, kaynaklara erişim konusundaki kısıtlılığın ötesinde, bu çalışmanın boyunu da epey aşan bir çaba olacaktır. Bunun yerine yukarıda andığımız başat ilgi alanlarını dikkate alarak bu alanlarda en çok etki yaratmış eserleri üzerinden bir değerlendirme yapmak, daha makul ve uygulanabilir bir yol olacaktır.

Bu incelemeyi yaparken kronolojik bir sıra izlemenin de yerinde bir tercih olabileceğini düşünüyoruz. Böylece Lazarsfeld'in yoğunlaştığı ilgi alanları konusunda yıllar içinde yaşanan değişim ve farklılaşmaları izlemek mümkün olacağı gibi, süreklilikleri yakalamak da kolaylaşacaktır. Kronolojik bir sıralama, Lazarsfeld'in kişisel ve akademik yaşamındaki iradi ve gayri iradi değişimlerin, ilgi ve konsantrasyon alanlarına nasıl yansımaları izlemek açısından da işlevsel bir tercih olacaktır.

Lazarsfeld'in uzun kariyeri boyunca imza attığı pek çok eser mevcuttur. Bunların bazıları tek başına ya da ortak çalışmayla yazılmış telif eserler iken, diğer bazıları belirli konu ve alanlarla ilgili bir araya getirilmiş makalelerden oluşan ve Lazarsfeld'in editörleri arasında yer alıp yazar olarak kısmi katkılarda bulunduğu derlemelerdir. Burada incelemeye alacağımız eserleri seçerken kitaplara ağırlık vermeyi tercih ettik. Ancak yarattıkları etkinin çapını dikkate alarak bazı önemli makalelerini de değerlendirmemize dahil ettik.

3. LAZARSFELD İMZASI TAŞIYAN İLK KİTAPLAR

Lazarsfeld, Viyana yıllarından itibaren, saha araştırmaları yapmakla yetinmemiş, yaptığı araştırmaların bulguları ile ampirik sosyal araştırma literatürünü zenginleştirme konusunda da aktif bir çaba sergilemiştir. Bunun ötesinde, girdiği alanların birçoğunda ilk veya öncü konumunda bulunduğu için disipline ilgi duyanlara yol göstermeyi amaçlayan “temel” niteliğinde metinlere de imza atmıştır.

⁴¹ Fleck, agm, s. 637-638.

3.1. 1929 *Statistisches Praktikum für Psychologen und Lehrer*⁴²

Lazarsfeld, 1927 yılında, Viyana’da İktisat Psikolojisi Araştırma Merkezini (**Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle**) kurduğu esnada, aynı alanda Viyana Üniversitesi’nde ders de veriyordu. Bu iki ana uğraş alanındaki ihtiyaca cevap vermek, yani hem öğrencilerinin hem de araştırmacı meslektaşlarının işini kolaylaştırmak üzere *Statistisches Praktikum für Psychologen und Lehrer* (Psikologlar ve Öğretmenler için İstatistik Uygulaması) adını taşıyan bir kılavuz kitap hazırlayıp yayınladı.⁴³ “İstatistik metodu elkitabı” olarak nitelendirilebilecek olan bu çalışma aynı zamanda, Lazarsfeld’in profesyonel hayatında yazdığı ilk kitaptır.⁴⁴

Lazarsfeld hatıratında, ders notlarından oluşan *Statistisches Praktikum*’un muhtemelen Avrupa’nın istatistik eğitimi alanındaki ilk ders kitabı olduğunu iddia ediyor ve o zamanlar çeşitli üniversitelerinde okutulduğu bilgisini veriyor.⁴⁵ Temel istatistik bilgilerinin sunulduğu kitapta, sözgelimi mutlak sayıların oranlara dönüştürülmesi veya korelasyon katsayısı hesaplaması gibi teknikler öğretiliyordu.⁴⁶

3.2. 1931 *Jugend und Beruf*⁴⁷

Lazarsfeld, 1931 yılında, monografi niteliğindeki ilk çalışmasını yayınladı.⁴⁸ *Jugend und Beruf* (Gençlik ve İş) adını taşıyan çalışma aslında, Lazarsfeld’in hamisi konumunda bulunan Charlotte Bühler’in⁴⁹ gözetimi altında Viyana Üniversitesi Psikoloji Bölümü’nden başka isimlerin de katkısıyla hazırlanmıştır. Kitabın büyük bir kısmını oluşturan yaklaşık 90 sayfalık bölümde Lazarsfeld, genç insanların iş tercihleri hakkında o dönemde mevcut olan literatür hakkında geniş bir özet de sunmuştur.⁵⁰

Jugend und Beruf’ta aynı zamanda, “proleter tüketicinin” tüketim davranışları ele alınmış ve bunların orta sınıf tüketim davranışlarından farklı olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.⁵¹ Bu özelliğiyle kitap, Lazarsfeld’in kariyeri boyunca odaklanacağı ana

⁴² Paul F. Lazarsfeld, *Statistisches Praktikum für Psychologen und Lehrer*, Gustav Fischer Verlag, Jena, 1929.

⁴³ Jeřábek, ijpör, s. 231.

⁴⁴ Jeřábek, age, s. 1.

⁴⁵ Lazarsfeld, agm, s. 275.

⁴⁶ Fleck, agm, 636.

⁴⁷ Paul F. Lazarsfeld, *Jugend und Beruf*, Gustav Fischer Verlag, Jena, 1931.

⁴⁸ Jeřábek, agm, s. 231.

⁴⁹ Charlotte Bühler’in ana ilgi alanları çocuk ve ergen psikolojisidir.

⁵⁰ Lazarsfeld, agm, s. 275.

⁵¹ Jeřábek, agm, 231.

meselelerden biri olan karar verme süreçlerine, daha açık ifadesiyle insanların nasıl tercih yaptıklarına yönelik ilgisinin işaret fişegi niteliğindedir.⁵²

Kitap, en azından odaklandığı konu itibariyle yazarının o dönemde bir hayli baskın olan sosyalist karakterini de yansıtmaktadır.⁵³ Lazarsfeld bu çalışmada, sadece konu seçimi ile değil, “sosyal araştırmanın işçi sınıfının koşullarının iyileştirilmesinde ve sosyalist hedeflere ulaşmada kullanılması gerektiğine ilişkin inancını yansıtan” şefkatli diliyle de siyasi duruşunu ortaya koymuş ve bu nedenle danışmanı Charlotte Bühler’in eleştirisine maruz kalmıştır.⁵⁴

3.3. 1933 *Die Arbeitslosen von Marienthal*⁵⁵

Lazarsfeld’in Viyana döneminin en önemli çalışması, kitlesel işsizliğe odaklandığı *Marienthal* adlı araştırmadır. Bu araştırmanın sonuçlarını içeren kitap aynı zamanda, Lazarsfeld’in tüm bilimsel mirası içinde de kayda değer bir ün ve öneme sahiptir. *Marienthal* araştırması yalnızca metodolojik yenilikleri ile değil, Lazarsfeld’in hayatındaki en büyük kırılmaya sebep olduğu, daha açık bir ifadeyle kendisine ABD’ye giden yolu açtığı için anılmaya değer bir çalışmadır.

Lazarsfeld’in ilk eşi Marie Jahoda ve en yakın çalışma arkadaşlarından Hans Ziesel ile birlikte hayata geçirdiği bu araştırma esasen, Viyana’nın yaklaşık 25 km güneydoğusunda bulunan endüstriyel bir kasaba olan Marienthal’de Dünya Ekonomik Buhranı’nın etkisiyle yaşanan uzun süreli kitlesel işsizliğin yarattığı sosyopsikolojik sonuçlara odaklanmıştır.⁵⁶ Marienthal’in araştırma için seçilme nedeni, kasaba ekonomisinin dayandığı tekstil fabrikasının üretimi kısıması sonucu neredeyse tüm çalışan nüfusun işsiz kalmış olmasıdır.⁵⁷

Çalışmanın ilham kaynağı değilse de çıkış noktası, Amerikalı sosyologlar Robert S. Lynd ve Helen M. Lynd tarafından Indiana eyaletinin Muncie kasabasında gerçekleştirilen, işçi sınıfının boş zaman aktivitelerini araştırmayı amaçlayan ve *Middletown* başlığıyla

⁵² Editorial, *IJPOR*, s. 225.

⁵³ Morrison, age, s. 3.

⁵⁴ Sillis, 1979, s. 412.

⁵⁵ Marie Jahoda, Paul F. Lazarsfeld, Hans Zeisel, *Die Arbeitslosen von Marienthal: Ein Soziographischer Versuch über die Wirkungen Langdauernder Arbeitslosigkeit*, Salomon Hirzel Verlag, Leipzig, 1933.

⁵⁶ Sillis, 1987, s. 256; Fleck, agm, s. 637; Jefferson D. Pooley, *An Accident Of Memory: Edward Shils, Paul Lazarsfeld And The History Of American Mass Communication Research*, Basılmamış Doktora Tezi, Columbia Üniversitesi, 2006, s. 190.

⁵⁷ Morrison, age, 135.

kitaplaştırılmış olan çalışmadır. Lazarsfeld buna benzer bir çalışma yapmak istediğini hem aile dostları hem de önde gelen sosyalist liderlerden biri olan Otto Bauer ile paylaştığında çok sert bir tepkiyle karşılaştı. İşsizliğin bu denli ağır olduğu koşullar altında boş zaman aktiviteleri hakkında araştırma yapmanın saçma olduğunu söyleyen Bauer, kendisiyle konuyu tartışan Lazarsfeld ve Ziesel'i işsizlik meselesine yönlendirdi ve bu çalışmayı Marienthal kasabasında yürütmelerini bizzat o tavsiye etti.⁵⁸

“Uzun Vadeli İşsizliğin Etkileri Üzerine Sosyografik Bir Deney” alt başlığını taşıyan çalışmada Lazarsfeld, bütün metodolojik maharetini ortaya koyarak nitel ve nicel araştırma tekniklerini bir arada kullandığı eklektik bir yöntemle hareket etti.⁵⁹ Araştırma çerçevesinde Lazarsfeld ve arkadaşları, yüz yüze görüşme, anket, katılımlı gözlem, yaşam öyküsü analizi, günlükler, psikolojik test gibi pek çok teknikten yararlandılar.⁶⁰

Marienthal araştırması, Viyanalı işçi sendikalarının maddi katkısıyla yapılmıştı ancak verdiği sonuçlar destekçilerini pek memnun edecek cinsten değildi.⁶¹ Lazarsfeld ve arkadaşları bu çalışmada, Marksist solun veya sosyalizmin temel önermelerinden biri olan “İşçi sınıfının hoşnutsuzluğu devrimi getirir” iddiasını sınamış ve yanlışlamıştır.⁶² Araştırmanın bulgularına göre işsizlik tam aksine, insanları kötümserliğe, pasifliğe ve apatiye itiyordu.⁶³ Bu yılgınlık ise, devrimci motivasyonları artırmak şöyle dursun, politik aktivitelere katılımı azaltıyor ve mesela sosyalist parti gazetesi gibi yayınlardan uzaklaşmayı da beraberinde getiriyordu.⁶⁴

Marienthal'i, bu bulguları itibarıyla, Lazarsfeld'in bilimsel metoda göre hareket etmeyi kişisel ideolojisinin önüne koyduğu bir örnek olarak değerlendirmek de mümkündür. Araştırmanın finansal destekçilerinin beklentisine⁶⁵ karşılık bu sonuca ulaşılması, Lazarsfeld'in, daha önce *Jugend und Beruf*'ta olduğu gibi, konu seçiminde sosyalist

⁵⁸ Sills, 1979, s. 412-413; Pooley, age, s. 189-190.

⁵⁹ Pooley, age, s. 197; Sills, 1979, s. 256-257.

⁶⁰ Barton, 2001, s. 246; Barton, 1979, s. 9-10; Sills, 1987, s. 256-257.

⁶¹ Barton, 1979, s. 9-10.

⁶² Pooley, age, s. 199.

⁶³ Barton, 1979, s. 10; Editorial, *IJPOR*, s. 225.

⁶⁴ Sills, 1987, s. 257.

⁶⁵ Barton, 1979, s. 10.

eğilimlerine göre hareket etse bile⁶⁶, ulaştığı bilimsel çıktılar olduğu gibi ortaya koymakta tereddüt etmeyen “objektif” bilimadamı karakterine işaret etmektedir.⁶⁷

Lazarsfeld hatıratında, içgörü ve nicelleştirmeyi bir araya getiren yaklaşımın sosyal bilimler için hayati önem taşıdığına nasıl ikna olduğunu anlatırken, öncelikle Marienthal çalışmasına değiniyor ve kitabın girişinde bunu neredeyse “ahlaki bir görev” olarak ortaya koyduğunu ifade ediyor.⁶⁸ Lazarsfeld’e göre Marienthal çalışmasının bir diğer dikkat çekici yönü, araştırmanın yapıldığı dönemde ismini henüz duymamış olsa da, daha sonra Durkheim’a atfedildiğini öğrendiği bir bakış açısıyla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Kitabın girişinde araştırdıkları şeyin “işsiz insanlar değil, işsiz bir kasaba” olduğunu kaydettiklerini hatırlatan Lazarsfeld, toplumsal yapıların bireysel farklılıklar üzerinde baskın olduğu şekilde Durkheim’cı yaklaşımı esas aldıklarını ifade ediyor.⁶⁹

Marienthal araştırması, nitel ve nicel teknikleri bir arada kullanan metodolojik yenilikçiliği ile, sonraki sosyal bilimci kuşaklar üzerinde ciddi bir etki yarattı. Marienthal’ın bir anlamda çıkış noktası olan *Middletown* çalışmasını yapan Robert ve Helen Lynd de, 1939’da yayınladıkları *Middletown in Transition* adlı devam çalışmalarında Lazarsfeld ve arkadaşlarının çalışmasının metodlarına ve bulgularına atıfta bulundular.⁷⁰

Buna rağmen, sosyal bilim metodolojisi açısından bir dönüm noktası ve bir klasik olarak görülen bu çalışmanın, tekrar yayınlandığı 1960’lı ve hatta 1970’li yıllara kadar hak ettiği ilgi ve şöhrete kavuştuğunu söylemek zordur.⁷¹ *Marienthal* 1933’te ilk kez yayınlandığında Amerikalı psikolog Robert N. McMurray Lazarsfeld’i Viyana’da ziyaret etmiş, bazı araştırma materyallerini gözden geçirmiş ve dönüşte popüler bir siyasi dergi olan *The Nation* için “When The Man Eats Dog” başlıklı bir rapor kaleme almış⁷² olmasına rağmen, kitap okyanusun diğer kıyısında da yeterince ilgi görmemiş, ilk İngilizce baskısı ancak 1972 yılında yapılabilmektedir. Bu önemli çalışma, araştırmanın yapıldığı Avusturya’da bile uzun süren bir unutuluşa terk edilmiştir.⁷³

⁶⁶ Morrison, age, s. 53.

⁶⁷ Editorial, *IJPOR*, s. 225.

⁶⁸ Lazarsfeld, 1968, s. 283.

⁶⁹ Lazarsfeld, agm, s. 278.

⁷⁰ Sills, 1987, s. 257.

⁷¹ Jeřábek, agm, s. 231.

⁷² Lazarsfeld, agm, s. 293.

⁷³ Morrison, age, s. 7.

Marienthal 1933'te Almanya'da ilk kez yayınlandığında, iktidarda bulunan Nazi'lerden çekinildiği için Yahudi isimli üç yazarının adı kapakta yer almamış⁷⁴ ancak buna rağmen kitap Nazilerin gadrinden sakınamamıştır. Kitabın kütüphanelere girmesine izin verilmemiş⁷⁵, pek çok kopyası yakılmıştır.⁷⁶ Bu önemli çalışma 1970'li yıllardan sonra Alman ve Avusturya üniversite çevrelerinde yeniden rağbet görmeye başladıktan sonra, 1979'da bir grup Avrupalı genç araştırmacı Marienthal kasabası üzerinde aynı konuda yeni bir araştırmaya imza atmıştır.⁷⁷

4. KİTLE İLETİŞİMİNİ KURAN KİTAPLAR

Lazarsfeld ve arkadaşları, başlangıçta adı Radio Project olan, daha sonra 1944'ten itibaren Columbia Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu olarak yoluna devam eden merkezde yapılan radyo ve genel olarak iletişim araştırmalarının çıktılarını yaklaşık 10 yıllık bir süre boyunca derleme kitaplar çerçevesinde bir araya getirip yayınladılar. Jeřábek 1940-1949 arasında bu şekilde altı adet bilimsel monografi kitabının hazırlanıp yayınlandığını ifade ediyor ve bunları şöyle sıralıyor: *Radio and the Printed Page* (1940), *Radio Research* 1941 (1941), *Radio Research* 1942–43 (1944), *The People Look at Radio* (1946), *Radio Listening in America: The People Look at Radio Again* (1948), *Communications Research* 1948–1949 (1949).⁷⁸ Çalışmamız çerçevesinde her bir kitaba tek tek başlık ayırmadık. Ayırdıklarımızda ise o çalışmalara ait özgün yönleri ortaya koymaya çalıştık.

4.1. 1940 *Radio and the Printed Page*⁷⁹

Lazarsfeld, ABD'ye yerleştikten sonra, burada Viyana'da kurduğuna benzer araştırma merkezleri kurdu. Bunlardan biri de, Rockefeller Vakfı'nın radyonun farklı toplumsal kesimler üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla verdiği destekle 1937 yılında Princeton Üniversitesi bünyesinde kurulan merkez oldu. Kısaca Radio Project olarak anılan merkez, Rockefeller Vakfı'nın finansal desteğini Columbia Üniversitesi'ne yönlendirmesi üzerine, 1939'dan itibaren yeni akademik yuvasında yoluna devam etti.

⁷⁴ Fleck, agm, s. 637-638; Morrison, age, s. 6.

⁷⁵ Jeřábek, agm, s. 231.

⁷⁶ Sills, 1987, s. 257.

⁷⁷ Sills, 1987, s. 257.

⁷⁸ Jeřábek, age, s. 54.

⁷⁹ Paul F. Lazarsfeld, *Radio and the Printed Page, An Introduction to the Study of Radio and Its Role in the Communication of Ideas*, Duell, Sloan & Pearce, New York, 1940.

Lazarsfeld ve ekibi, Princeton döneminde epey yoğun ve verimli bir mesai ortaya koydu. Bu yoğun mesainin çıktısı da bol oldu. Öyle ki Lazarsfeld, Princeton bünyesindeki Radio Project'in ilk yılının sonunda, yürüttükleri araştırmalar neticesinde biriken analiz ve makaleleri yayınlamak üzere akademik dergi *Journal of Applied Psychology* ile bir anlaşma yaptı. Anlaşma çerçevesinde, 1939 yılında, kendisinin konuk editör olduğu ve "Radio Research and Applied Psychology" başlığını taşıyan tematik bir özel sayı yayınlandı.⁸⁰ Bu dönemde henüz Newark'taki görevine de devam eden Lazarsfeld'in ekibi o kadar küçük ve deneyimsizdi ki, yazdığı, daha doğrusu yazmak durumunda kaldığı makalelerden bazılarını Elias Smith mahlasıyla yayınlamıştı.⁸¹ Dergi ile olan işbirliği, ertesi yılki araştırma mesaisinin çıktıları için de devam ettirildi. 1940'ta yayınlanan ikinci özel sayı, "Progress in Radio Research" başlığını taşıyordu.⁸²

Bu iki yılın sonunda Rockefeller Vakfı'nın Radio Project için verdiği iki yıllık desteğin de sonuna gelmişti. Desteğin devam etmesi için vakıf yöneticileri basılı bir yayın beklentisi içindeydi ve özel sayı biçiminde de olsa araştırma sonuçlarının bir dergide yayınlanmış olmasını yeterli görmüyorlardı.⁸³

Lazarsfeld böylece, Radio Project'in ilk iki yıllık mesaisinin çıktılarını kitap olarak yayınlamak üzere harekete geçti. Arayışının iki vechesi vardı. Öncelikle kitabın bir üniversite yayını olarak Princeton Press etiketiyle değil, özel bir yayınevi tarafından yayınlanmasını arzu ediyordu ve bunun için büyük çaba sarf etti. İlk teşebbüsünde reddedilen Lazarsfeld, kitabın el yazmaları hakkında *Reader's Digest*'ta yer alan ilgi çekici bir yazı üzerine Duell Sloan and Pearce yayınevi ile anlaşmayı başardı. Anlaşma sonucunda yayınlanan kitap kısa sürede ciddi bir ilgi gördü.⁸⁴

Lazarsfeld'in aynı zamanda, iki yıl boyunca kitle iletişimi konusunda yürüttükleri araştırmaların hangi tema altında toparlanmasının daha iyi olacağı konusunda bir karar vermesi gerekiyordu. Nihayet bir radyo ve basılı yayın karşılaştırması yapmanın en vaatkar seçenek olacağına kanaat getirdi. Böylece kitabın adı, *Radio and Printed Page* olarak

⁸⁰ Lazarsfeld, agm, s. 317; Jeřábek, age, s. 40.

⁸¹ Jeřábek, age, s. 40 ve 44; Morrison, age, s. 101.

⁸² Lazarsfeld, agm, s. 326; Jeřábek, age, s. 41.

⁸³ Jeřábek, age, s. 44.

⁸⁴ Morrison, age, 251-252.

belirlenmiş oldu.⁸⁵

Lazarsfeld'in medya konusundaki ilk kitabı olarak kayıtlara geçen⁸⁶ bu önemli çalışma hakkında, yayımlandıktan sonra birçok ciddi akademik yayında değerlendirme yazıları çıktı. Bir kitle iletişim aracı olarak radyo hakkında kendisinden sonra yayınlanan bir dizi kitabın ilki olan bu eser⁸⁷, “iletişim araştırmaları alanının güçlenmesinde hatırı sayılır bir rol üstlenmiştir.”⁸⁸

Nihayetinde, Radio Project'e üç yıl daha Rockefeller Vakfı desteği sağlayan kitap, aynı alanda kendisinden önce yapılan çalışmalar gibi, yalnızca radyo dinleyiciliği veya tek tek radyo programlarının popülaritesine ilişkin verileri ortaya koymakla yetinmemiş, bu verilerle birlikte dinleyicilerin sosyal karakteristikleri de göz önünde bulundurup ikincil analizler yaparak, farklı programların dinleyici profillerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.⁸⁹

Kitap, bununla yetinmemiş, radyo dinleyiciliğinin etkisini kitap, dergi ve gazete okurluğunun etkisi ile mukayese etmiştir. Bu iki medya tüketim biçiminin tercih edilmesinin nedenlerini analiz eden kitap, radyo dinleyicileri ile okurlar arasındaki demografik çakışma ve ayrışmaları, radyo dinlemenin okumaya etkilerini ve nihayet radyo yayıncılığının toplumsal sonuçlarını ortaya koymaya çalışmıştır.⁹⁰

Lazarsfeld ve arkadaşları, yürüttükleri araştırmalarda, ABD'de bugün olduğu gibi o gün de cari olan sosyal tabakalaşmayı ve bu takabalaşmaya eşlik eden mülk sahipliği, gelir düzeyi, eğitim durumu, kültürel arka plan ve meslek gibi faktörleri de birer değişken olarak ele almışlardır. Bu değişkenlerin radyo dinleme süresini, sıklığını ve dinlenen programların türünü nasıl etkilediğinin de ortaya konduğu araştırmalarda mesela, sosyal ve kültürel statünün bir sembolü olarak evlerinde telefon olan dinleyicilerin olmayanlara nazaran daha az radyo dinledikleri gibi sonuçlara varmışlardır.⁹¹ Bunlar bugün çok alışık olduğumuz türden sonuç veya çıkarımlar olmakla birlikte, zamanın sosyal bilim metodolojisi çerçevesinde çığır

⁸⁵ Lazarsfeld, agm, s. 328.

⁸⁶ Lazarsfeld'den aktaran Jeřábek, age, s. 135.

⁸⁷ Jeřábek, age, s. 54.

⁸⁸ Lazarsfeld, agm, s. 328.

⁸⁹ Jeřábek, age, s. 45.

⁹⁰ Jeřábek, age, s. 46.

⁹¹ Jeřábek, age, s. 46-47.

açmış yeniliklerdir.

4.2. 1941 *Radio Research 1941*⁹²

Radio Project'in Princeton Üniversitesi ile işbirliği içinde olduğu dönemde Lazarsfeld'in iki yardımcısından biri, Frank Stanton idi. Uzmanlık alanı psikoloji olan Stanton, Lazarsfeld ile işbirliğine girdiği dönemde CBS⁹³ bünyesinde bir araştırma biriminin kurulmasına öncülük etmiş, ilerleyen yıllarda ise yükselerek CBS'in başkanlık görevini de üstlenmiştir.⁹⁴

Lazarsfeld'in Stanton ile olan işbirliğinin en dikkate değer çıktısı, dinleyicilerin radyo programlarını beğenip beğenmediklerini, daha doğrusu hangi bölümlerini beğendiklerini saniye saniye ölçmeyi hedefleyen "Program Analyzer" adlı bir cihaz geliştirmiş olmalarıdır.⁹⁵ İki ismin yakın işbirliği, Radio Project'in Rockefeller Vakfı'nın maddi desteğini Columbia Üniversitesi'ne yönlendirdiği ve araştırma merkezinin bu yeni ve nihai akademik yuvasına taşındığı 1939 sonrasında da devam etti. Lazarsfeld ve Stanton birlikte, çeşitli radyo araştırmalarının sonuçlarının ve ilgili diğer değerlendirmelerin yer aldığı üç derleme kitabın editörlüğünü üstlendiler.

Bu kitaplardan ilki, Radio Project'in Columbia Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösterdiği 1939-1941 yılları arasındaki çalışmalara ilişkin rapor ve makalelerin yer aldığı *Radio Research 1941*'dir. Lazarsfeld ve Stanton'ın editörlüğü üstlenmek haricinde herhangi yazıda imzasının olmadığı bu derlemede yer alan çalışmalar, iki ana tema çerçevesinde tasnif edilebilir. Birinci grup yazılar azınlıklar, gençler, kırsal kesimde yaşayanlar gibi dinleyici segmentlerine odaklanırken, ikinci grup yazılar ise müzik yayıncılığı ve müzik programlarını konu almıştır.⁹⁶

⁹² Paul F. Lazarsfeld, Frank N. Stanton, *Radio Research 1941*, Duel, Sloan and Pearce, New York, 1941.

⁹³ Amerikan yayın kuruluşu

⁹⁴ Barton, 2001, s. 248.

⁹⁵ Bu cihazın ilk prototipi aslında Lazarsfeld tarafından Viyana'daki araştırma merkezinde denenmiş ve özellikle dinleyicilerin radyoda yayınlanan müzik programlarına yönelik duygusal reaksiyonlarını ölçümlemek amacıyla kullanılmıştır. Princeton yıllarında CBS ve reklam ajansı McCann-Erickson'ın maddi desteğiyle geliştirildikten sonra 'Lazarsfeld-Stanton Program Analyzer' adı verilen bu makine, sonraki dönemde her türlü radyo programlarının yanısıra reklamlar ve sinema filmlerine yönelik ilgiyi ölçmek için de kullanılmıştır.

⁹⁶ Jeřábek, age, s. 56.

Serinin ikinci kitabı olan *Radio Research 1942-1943*⁹⁷, adı itibariyle ilkinin devamı olsa da, içerik açısından çok daha geniş bir çeşitliliğe sahiptir. Ait olduğu yıllarda gittikçe ağırlaşan II. Dünya Savaşı'nın kaçınılmaz yansımalarını taşıyan kitapta, savaş koşullarında radyo yayıncılığı hakkında yazılmış makaleler yer almıştır. İlgi alanını ABD'nin ötesine de taşımış olan bu derleme kitapta aynı zamanda, Büyük Britanya'da radyo yayıncılığı ve radyo dinleyici araştırmaları ile Nazilerin savaş propagandası için radyodan yararlanması gibi konular da ele alınmıştır.⁹⁸

Radio Research 1941-1942, içerdiği metodolojik analizler itibariyle de dikkate değer bir çalışmadır. Kitapta iki editör tarafından geliştirilen ve onların adını taşıyan Program Analyzer makinesi detaylı bir şekilde anlatılırken, aynı zamanda, Lazarsfeld'in araştırma kariyeri boyunca en çok başvurduğu tekniklerden biri olan panel araştırmasına ve bu tekniğin radyo yoluyla yürütülen propaganda faaliyetlerinin etkisini ölçmekte kullanıldığı somut araştırmaların çıktılarına da yer verilmiştir. Bu kapsamlı çalışma, tüm bu nitelikleriyle, “iletişim araştırmalarının”, daha doğrusu kitle iletişim araştırmalarının Amerikan akademisinde kabul görmesi için de zemin hazırlamıştır.⁹⁹

Radio Project bünyesinde yürütülen ve çıktıları bu kitaplara yansıtılan çalışmaların çeşitliliği yıllar içinde artmaya devam etti. Bu çeşitlenmenin bir neticesi olarak, Radio Research'e Rockefeller desteğinin kesildiği 1944'te araştırma merkezinin adı Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu olarak değiştirildi.

Söz konusu çeşitlenme, Lazarsfeld-Stanton ikilisinin editörlüğünü üstlendiği monografilerin üçüncüsünün adına doğrudan yansıdı. İkinci kitaptan beş sene sonra yayınlanan bu çalışma, yalnızca radyoya odaklanmadığını net bir şekilde ortaya koyacak şekilde *Communications Research 1948-1949*¹⁰⁰ adını taşıyordu.

Lazarsfeld'in iletişim araştırmaları alanındaki kurucu rolü hakkında yazan Jeřábek, bu kitabın yayınlanmasından on yıl önce, kimsenin “iletişim araştırmaları” diye bir şey

⁹⁷ Paul F. Lazarsfeld, Frank N. Stanton, *Radio Research 1942-1943*, Duell, Sloan and Pearce, New York, 1944.

⁹⁸ Jeřábek, age, s. 56.

⁹⁹ Jeřábek, age, s. 56.

¹⁰⁰ Paul F. Lazarsfeld, Frank N. Stanton, *Communications Research 1948-1949*, Harper & Brothers, New York, 1949.

duymadığını özellikle ifade ediyor. Bu alanın temellerini atan çalışmaların başında yer alan *Communications Research 1948-1949*, adının hakkını verecek bir çeşitlilikle, radyo dinleyicilerinden kitap okurlarına, gazete ve dergi okuyucularından sinema izleyicilerine kadar kitle iletişiminin tüm mecraları ve hedef kitlelerini incelemeye alıyordu.¹⁰¹ Kitapta ayrıca kişiler arası iletişim konusuna da değiniliyor ve mesela Lazarsfeld'in yakın çalışma arkadaşlarından sosyolog Robert K. Merton'un çevrelerindeki diğer insanlar üzerinde yüksek etki gücü olan bir tipolojiyi (influentials) ele aldığı bir makalesine yer veriliyordu.¹⁰²

4.3. 1946 *The People Look at Radio*¹⁰³

Lazarsfeld ile birlikte radyo ve kitle iletişimi konusunda üç monografik kitabın editörlüğünü yapan Stanton, II. Dünya Savaşı'nın son döneminde, radyonun Amerikan toplumu üzerindeki etkileri ile Amerikalı dinleyicilerin radyo yayınları hakkındaki görüşlerini öğrenmek üzere düzenli saha araştırmaları yapılması fikrini ortaya attı. Bu amaçla başında Stanton'ın bulunduğu bir komite kuruldu ve ilk araştırma II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yapıldı.

Amerikan Ulusal Yayıncılar Birliğinin desteğiyle gerçekleştirilen ve saha çalışması Denver Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Ulusal Kamuoyu Araştırmaları Merkezi¹⁰⁴ tarafından yürütülen ilk araştırmanın sonuçları kitaplaştırılarak *The People Look at Radio* adıyla 1946'da yayınlandı. Araştırma raporu mahiyetindeki kitabın veri analizi Columbia Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu tarafından yapılmış, raporun editörlüğünü Lazarsfeld ile birlikte, Ulusal Kamuoyu Araştırmaları Merkezi'nin direktörü olan Harry Field üstlenmişti.¹⁰⁵

Periyodik olacağı öngörülen araştırmanın ikincisi 1947'de yapıldı. Bu kez sonuçlar *Radio Listening in America: The People Look at Radio Again*¹⁰⁶ adıyla yayınlandı. İlk kitabın ortak editörü Field, 1946'da bir uçak kazasında hayatını kaybettiği için, Lazarsfeld ikinci

¹⁰¹ Jeřábek, age, s. 113.

¹⁰² Jeřábek, age, s. 113-114.

¹⁰³ Paul F. Lazarsfeld, Harry Field, *The People Look at Radio*, University of North Carolina Press Chapel Hill, 1946.

¹⁰⁴ Bu araştırmanın ikincisinin yapıldığı dönemde merkez, Chicago Üniversitesi'nin bünyesine dahil olmuş durumdadır.

¹⁰⁵ Jeřábek, age, s. 101.

¹⁰⁶ Paul F. Lazarsfeld, Patricia L. Kendall, *Radio Listening in America: The People Look at Radio Again*, Prentice-Hall, New York, 1948.

kitapta editör olarak, öğrencisi ve aynı zamanda üçüncü eşi olan Patricia L. Kendall ile birlikte çalışmıştır.

İki araştırma ve dolayısıyla iki kitap, hem içeriklerinin benzerliği, daha doğrusu devamlılığı, hem de veri toplamada uygulanan metodolojileri itibariyle, birlikte değerlendirilmeye müsait çalışmalardır. İki araştırmada da radyoya ilişkin kanaatler, kitlesel mecraların çakışan hedef kitleleri, programlar ve program dinleyicileri, insanların reklamlara yönelik eleştirileri, radyonun gelecekte nasıl geliştirilebileceği gibi başlıklar altında veri ve bilgi üretilmesi hedeflenmiştir.¹⁰⁷

5. BÜRO'DAN SONRAKİ DÖNEME AİT KİTAPLAR

Burada sunduğumuz dökümden de anlaşılacağı gibi Lazarsfeld'in bibliyografisini kabaca iki döneme ayırmak da mümkündür. Buna göre, Viyana dönemi de dahil olmak üzere araştırmanın doğrudan içinde olduğu, daha doğrusu bizzat kurduğu araştırma merkezleri bünyesinde ampirik araştırmalar yürüttüğü dönemdeki kitapları, birkaç istisna hariç araştırma raporu mahiyetinde çalışmalardır.

Lazarsfeld'in 1949'da, kurduğu son merkez olan Uygulamalı Sosyal Araştırma Büros'unun başından ayrılıp ampirik sosyal bilimler alanını terk ettiği son dönemi ise, sosyal bilimlerin daha çok teorik tarafına yoğunlaştığı bir devredir. Bu dönem aynı zamanda, Lazarsfeld'in sosyal bilim araştırmaları metodolojisi alanında yaptığı yenilikleri iyice olgunlaştırdığı bir zaman dilimi olmuştur.

5.1. 1954 *Mathematical Thinking in the Social Sciences*¹⁰⁸

Üniversitede matematik eğitimi gören, doktorasını da bu alanda yapan Lazarsfeld, matematiğe yönelik ilgisini hiçbir zaman kaybetmedi. Kariyeri boyunca bizzat kendisinin bulduğu veya geliştirdiği çeşitli teknikler yoluyla matematik ve istatistiği sosyal bilimlere taşıma gayreti içinde oldu.

Lazarsfeld'in bu doğrultudaki çalışmaları daha ziyade matematiksel psikoloji odaklıdır ancak matematiğin sosyolojiye taşınması konusunda da öncü bir rol üstlenmiştir. Sills'e göre,

¹⁰⁷ Jeřábek, age, 101-102.

¹⁰⁸ Paul F. Lazarsfeld, *Mathematical Thinking in the Social Sciences*, The Free Press, New York, 1954.

Lazarsfeld matematiksel sosyoloji alanında esasen, problemleri ortaya atan, soruları vazedan ve diğer isimlerin de işin içine dahil olmasını organize eden kişi konumundadır.¹⁰⁹

Lazarsfeld, matematiksel sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul görmüştür.¹¹⁰ Özellikle Büro'dan ayrıldığı 50'li yılların başından itibaren bu konuyla ilgili bir dizi ders verilmesine ön ayak olmuştur. Matematik odaklı metodolojist bilim adamlarının katıldığı bu derslerin çıktıları, Lazarsfeld'in editörlüğünde bir araya getirilerek 1954 yılında *Mathematical Thinking in the Social Sciences* adlı derleme kitapta yayınlanmıştır.

Lazarsfeld alana yönelik ilgisini daha sonra da devam ettirmiş ve 1966'da bu sefer Neil W. Henry ile birlikte *Readings in Mathematical Social Sciences*¹¹¹ adlı ikinci derleme kitabın da editörlüğünü üstlenmiştir.¹¹²

5.2. 1955 *The Language of Social Research*¹¹³

Lazarsfeld, Viyana yıllarında yazmış olduğu *Statistisches Praktikum für Psychologen und Lehrer*'le başlayarak, kariyeri boyunca sosyal bilimler alanında çeşitli ders kitaplarına veya materyallerine imza atmıştır. Amerika'ya göç ettikten sonra da, yaklaşık yirmi yıllık süre boyunca bu çerçevede pek çok yazı kaleme almıştır. 1955 yılında bu yazılar başka sosyal bilimcilere ait yazılarla bir araya getirilerek *The Language of Social Research: A Reader in the Methodology of Social Research* adıyla kitaplaştırıldı.¹¹⁴

Jeřábek'e göre bu kapsamlı çalışma, Lazarsfeld'in tüm hayatı boyunca arzuladığı ve hiçbir zaman tam anlamıyla hayata geçiremediği bir hedefiyle, sosyologlar ve profesyonel araştırmacılar yetiştirmek üzere doktora eğitimi verilecek bir kurum ve sistem inşa etme hevesiyle de ilişkilidir. Lazarsfeld hayalini tam anlamıyla gerçekleştirememiş olsa bile bu kitap, ABD'den Avrupa'ya pek çok ülkede bir kuşak sosyoloğun yetişmesinde akademik sosyolojiye metodolojik bir paradigma sunmuştur.¹¹⁵

¹⁰⁹ Sills, 1987, s. 265.

¹¹⁰ Jeřábek, agm, s. 236.

¹¹¹ Paul F. Lazarsfeld, Neil W. Henry, *Readings in Mathematical Social Science*, Science Research Associates, Chicago, 1966.

¹¹² Jeřábek, agm, s. 236.

¹¹³ Paul F. Lazarsfeld, Morris Rosenberg, *The Language of Social Research: A Reader in the Methodology of Social Research*, The Free Press, New York, 1955.

¹¹⁴ Fleck, agm, s. 636. Kitapta yer alan Lazarsfeld'e ait bazı makaleler, yazarın daha önce de kullanmış olduğu müstear isim olan Elias Smith imzasını taşımaktadır.

¹¹⁵ Jeřábek, age, s. 4.

Lazarsfeld'in Morris Rosenberg ile birlikte editörlüğünü üstlendiği kitap, sosyal bilim metodolojisine ilişkin bir derleme niteliğindedir. Kitap, temel kavramlar, çok değişkenli analiz, değişimin zaman içindeki analizi, insan grupları üzerine yapılan araştırmaların formel yönleri, eylemin ampirik analizi ve sosyal bilimler felsefesi konulu çeşitli alt bölümlere ayrılmıştır. 1972 yılında Ann G. Pasanella'nın editörler arasına katılması ile kitabın *Continuities in the Language of Social Research*¹¹⁶ adlı bir devamı da yayınlanmıştır. Lazarsfeld ayrıca, Raymond Boudon ile işbirliği yaparak, *Méthodes de la Sociologie* adıyla bu çalışmanın Fransızca bir muadilinin yayınlanmasını da sağlamıştır.¹¹⁷

5.3. 1958 *The Academic Mind*¹¹⁸

Lazarsfeld 1950'ler sonrasındaki kariyerinde saha araştırmalarından büyük ölçüde uzak durmuştur ancak bunun bir istisnası vardır. Öğrencisi Wagner Thielens ile birlikte yaptığı ve *Academic Mind* adıyla kitaplaştıran 1958 yılında yayınladığı araştırma, Lazarsfeld'in yeniden sahaya indiği bir çalışma olarak kayıtlara geçmiştir.

Öteden beri Lazarsfeld'in asli ilgi alanlarından biri, sosyal bilim üretiminin içinde gerçekleştiği siyasi ve toplumsal koşullar olmuştur. Bu ilgi çerçevesinde, akademik özgürlük ile bu özgürlüğü kısıtlamaya yönelik politik istismarlar konusunda büyük bir duyarlılık göstermiştir. Bu ilgi ve duyarlılığını, yaşadığı baskılar nedeniyle ülkesini terk etmiş bir bilimadamı olmasıyla açıklamak da mümkündür elbette.¹¹⁹

Ford Vakfı'nın McCarthyizmin ve diğer politik baskıların sosyal bilimciler üzerindeki etkilerini ortaya koymak üzere bir araştırma yapılmasına destek vermesi, Lazarsfeld'i son büyük ampirik çalışmasını yapmak üzere harekete geçirdi.¹²⁰ Saha aşaması 1955'te başlayan araştırma kapsamında farklı üniversite ve yüksek okullardan pek çok öğretim üyesiyle görüşüldü.

¹¹⁶ Paul F. Lazarsfeld, Ann K. Pasanella, Morris Rosenberg, *Continuities in the Language of Social Research*, The Free Press, New York, 1972.

¹¹⁷ Kitabın Fransızca versiyonu 1965, 1966 ve 1970 yıllarında olmak üzere üç cilt halinde yayınlanmıştır.

¹¹⁸ Paul F. Lazarsfeld, Wagner Thielens Jr., *The Academic Mind: Social Scientists in a Time of Crisis*, The Free Press, Glencoe Illinois, 1958.

¹¹⁹ Cole, agm, s. 12.

¹²⁰ Barton, 2001, s. 259.

Fleck’e göre kriz dönemlerinin sosyal bilimcilerin akademik tavrını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışan araştırma, monografi niteliğinde bir “sosyal bilim sosyolojisi” çalışması olarak, Lazarsfeld’in sosyal araştırma tarihine ve alanın mevcut durumuna yönelik ilgisinin uzantısı gibi de durur, ancak bundan daha fazlasıdır. Dayandığı “sağlama esaslı saha aşaması”¹²¹ itibariyle metodolojik olarak eşsiz bir iş olan bu çalışma aynı zamanda, 50’li yılların ortasında akademi de dahil olmak üzere Amerikan entelektüel camiasını epey hırpalayan Senatör Joseph McCarthy’nin adıyla anılan histeri döneminde yapılmış olması itibariyle de büyük bir akademik cesaret örneğidir.¹²²

Lazarsfeld ve Thielens, bu çalışmada, sadece bireysel olarak öğretim üyelerinin endişelerini değil, kurumsal olarak üniversitelerin veya ilgili akademik birimlerin politik baskı karşısındaki tutumlarını da teste tabi tutmuşlardır. Herbir sosyal bilim fakültesi bir “topluluk” olarak ele alınmış, ardından üyelerinin verdiği yanıtların bir araya getirilmesi ve akademik özgürlüğe yönelik tehditler karşısında aldıkları kurumsal tutum gibi kriterler üzerinden bu toplulukların profili çıkarılmaya çalışılmıştır.¹²³ Böylece ortaya, öğretim üyeleri ile çalıştıkları akademik birimlerin birbiriyle yakından ilişkili karakteristiklerini sergileyen bir “birleşik endişe endeksi” çıkmıştır.¹²⁴

Metodolojik olarak birçok yenilik barındıran bu çalışma, verilen yanıtları içinde bulunan çevresel faktörler içinde değerlendiren “bağlamsal analize” (**contextual analysis**) başvurması itibariyle de dikkate değerdir.

5.4. 1967 *The Uses of Sociology*¹²⁵

Lazarsfeld’in bilimsel kariyeri esasen, sosyal bilimlerde üretilen bilgiyi, iş hayatı başta olmak üzere uygulamaya ve kullanıma taşımaya dayanır. Kurduğu dört enstitünün amacı da budur. Bu enstitüler bünyesinde işsizlikten eğitime, siyasetten kitlesel iletişime ve reklama kadar birçok pratik alanına yönelik araştırmalar yürüten Lazarsfeld, Adorno’nun bu araştırma tarzı hakkında yaptığı eleştirel ve hatta aşağılayıcı “yönetimsel araştırmalar” (**administrative**

¹²¹ Araştırmanın saha çalışması için iki ayrı kamuoyu araştırma şirketi ile anlaşılmış. Daha sonra elde edilen verilerin sağlamlasını yapmak üzere David Riesman hem anketleri yürütenler hem de anketlere yanıt verenlerle ayrıca görüşme yapmıştır.

¹²² Fleck, agm, s. 638-639.

¹²³ Barton, 2001, s. 259.

¹²⁴ Fleck, agm, s. 639.

¹²⁵ Paul F. Lazarsfeld, William H. Sewell, Harold L. Wilensky, *The Uses of Sociology*, Basic Books, New York, 1967.

research) nitelemesini hiç gocunmadan kabul etmiş, bizzat kendisi de bu tanımlamayı kullanmıştır. Kariyerinin bilhassa son yılları, büyük ölçüde sosyolojik bulguların toplumun karar süreçlerine taşınmasına odaklanmıştır.¹²⁶ En son kurduğu ve en uzun süre çalıştığı Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu için seçilen isim bu açıdan tesadüf değildir.

Lazarsfeld'in sosyal bilimleri, özellikle de sosyolojiyi uygulamaya taşıma hevesi, 1960 ve 70'lerde de devam etmiştir. Kendisi bu dönemde çok az ampirik araştırma yürütmüş olmasına rağmen, bu alandaki akademik yönelimi artırmak üzere yoğun bir çaba göstermiştir. Bu çabaların bir parçası olarak Amerikan Sosyoloji Derneği'nin başkanlığını üstlendiği dönemde, 1962 yılında gerçekleştirilen yıllık bir akademik etkinlik için "The Uses of Sociology" temasını tercih etmiştir.

Bu toplantıda sunulan bildiriler, daha sonra 1967 yılında, etkinliğin başlığıyla aynı isim altında kitap haline getirildi. Lazarsfeld'in William H. Sewell and Harold L. Wilensky ile birlikte editörlüğünü üstlendiği *The Uses of Sociology*, 31 bölümden oluşuyor ve sosyal hizmetlerden hukuka, halk sağlığından ırksal ayrımcılıkla mücadeleye kadar pek çok alana temas ediyordu.¹²⁷

Kitap ciddi bir başarı elde etmesine rağmen, Lazarsfeld'i uygulamalı araştırmanın ne olması gerektiği noktasında tatmin etmiyordu. Bu tatminsizlik konuyla ilgili ikinci bir kitabın hazırlanıp yayınlanmasını beraberinde getirdi.¹²⁸ Lazarsfeld, 1975 yılında, Jeffrey G. Reitz ile birlikte ve Ann K. Pasanella'nın da katkısıyla *An Introduction to Applied Sociology*¹²⁹ başlıklı, "giriş" mahiyetindeki yeni kitabı yayınladı. Bu kitap aynı zamanda, 1976 yılındaki ölümünden önce yayınlanmış son kitabı olmuştur.

5.5. 1968 *Latent Structure Analysis*¹³⁰

Lazarsfeld'in, sosyal bilimlere kazandırdığı en önemli kavramlardan biri de, "gizli yapı analizidir" (**latent structure analysis**). Kendisiyle yapılan bir sohbette Lazarsfeld, tüm

¹²⁶ Jeřábek, age, s. 5

¹²⁷ Sills, 1979, s. 419.

¹²⁸ Sills, 1979, s. 419.

¹²⁹ Paul F. Lazarsfeld, Jeffrey G. Reitz ve Ann K. Pasanella, *An Introduction to Applied Sociology*, Elsevier, New York, 1975.

¹³⁰ Paul F. Lazarsfeld, Neil W. Henry, *Latent Structure Analysis*, Houghton Mifflin, Boston, 1972.

hayatı boyunca esasen dört özgün fikir geliştirdiğini ve bunlardan birinin de gizli yapı analizi olduğunu söylemiştir.¹³¹ Araştırmaya konu edilen vakanın gözle görülemeyen veya gözlemlenemeyen taraflarını keşfedip ortaya çıkarmayı hedefleyen bu analiz, esasen Lazarsfeld'in "pozitivistik düşüncenin ve davranışçılığın ötesine geçme çabasıdır."¹³²

Bu kavram Lazarsfeld'in zihninde ilk kez, II. Dünya Savaşı yıllarında Amerikan ordusuna araştırma hizmeti verdiği sırada, yakın çalışma arkadaşı Samuel Stouffer ile yaptığı bilimsel tartışmalar sırasında şekillenmeye başlamıştır.¹³³ Lazarsfeld'in bu ilk aşamada kavrama verdiği isim ise farklıdır. Başlangıçta gizli nitelik (**attribute**) analizi, daha sonra ise gizli değişken (**variable**) analizi ifadelerini kullanan Lazarsfeld, nihayet gizli yapı (**structure**) analizinde karar kılmıştır.¹³⁴

İlk kez 1947'de kabaca geliştirilip ortaya konan, 1950'de yayınlanan *Measurement and Prediction*¹³⁵ adlı kitapta Lazarsfeld'in imzasını taşıyan iki uzun makalede eni konu temellendirilen bu metodolojik kavram, yol boyunca çeşitli makale ve yazılarla işlendikten sonra, nihayet 1968 yılında, Neil W. Henry ile birlikte yazdıkları kitabın adı olmuştur.¹³⁶ Lazarsfeld ve Henry, bu kitapta, gizli yapı analizinin geçmişini ve genel çerçevesini ortaya koyduktan sonra, kavramın çeşitli yollarla modellenip uygulanmasına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunuyorlar.

5.6. 1972 *Qualitative Analysis: Historical and Critical Essays*¹³⁷

Lazarsfeld, matematik ve istatistiği sosyal bilimlere taşıması, peş peşe araştırma enstitüleri kurması ve elbette sayısız ampirik çalışma yürütmesi nedeniyle daha ziyade niceliksel araştırmayla ilişkilendirir. Oysa ardında niteliksel analize ilişkin de ciddi bir birikim bırakmıştır.

1972 yılında yayınlanan bu kitap, Lazarsfeld'in sosyal bilimler alanında tek yönlü

¹³¹ John Shelton Reed'den aktaran Cole, agm, s. 14. Lazarsfeld'in andığı diğer üç özgün fikir ise detaylandırma şeması (elaboration scheme), panel analizi ve bağlamsal analizdir.

¹³² Cole, agm, s. 14.

¹³³ Sills, 1987, s. 269.

¹³⁴ Jeřábek, age, s. 4.

¹³⁵ Bu kitap, *The American Soldier* serisinin üçüncü cildi olarak yayınlanmıştır.

¹³⁶ Jeřábek, agm, s. 236.

¹³⁷ Paul F. Lazarsfeld, *Qualitative Analysis: Historical and Critical Essays*, Allyn and Bacon Inc., Boston, 1972.

değil, niteliksel analizi de kapsayan bütüncül bir yaklaşıma sahip olduğunu ortaya koymak veya ispatlamak üzere¹³⁸ önceki çalışmalarından seçilmiş makalelerinden oluşuyor. Meseleye tarihsel ve eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan toplam 21 makale içeren kitap, büyük ölçüde Lazarsfeld'in kendi yazılarından oluşmakla birlikte, meslektaşlarının konuyla ilgili birkaç makalesine de yer veriyor.

5.7. 1973 *Main Trends in Sociology*¹³⁹

Lazarsfeld, hayatının son yıllarında, UNESCO ile işbirliği içinde, Avrupa'ya seyahat ederek çeşitli üniversitelerde dersler verdi. Bu esnada, UNESCO öncülüğünde hazırlanan *Main Trends of Research in the Social and Human Sciences*¹⁴⁰ adlı kapsamlı bir kitap projesine katkıda bulundu.

Söz konusu proje çerçevesinde yayınlanan ilk kitap, sosyal bilimlere odaklanıyor ve sosyoloji, siyaset bilimi, sosyal ve kültürel antropoloji, psikoloji, ekonomi, demografi ve dilbilimi gibi disiplinlerin yanısıra disiplinlerarası alanda yükselen araştırma eğilimlerine dikkat çekiyordu. Kitaba önsöz yazan Unesco Genel Direktörü René Mehau'nun Claude Lévi-Strauss'tan yaptığı alıntıyla ifade etmek gerekirse, böylece “geleceğin sosyal bilimlerinin üzerinde yürüyeceği yollar” tanımlanıyordu.¹⁴¹

Projenin 1970 yılında yayınlanan bu ilk kitabında¹⁴² psikoloji bölümü Jean Piaget, dil bilimi bölümü Roman Jakobson, siyaset bilimi bölümü Bill Mackenzie gibi alanlarının seçkin isimleri tarafından kaleme alınırken, ilk bölüm olan sosyoloji Lazarsfeld'in imzasını taşımaktadır.

Lazarsfeld bu kapsamlı UNESCO projesine yaptığı katkıyı, 1973'te *Main Trends in Sociology* adıyla ayrı bir kitap olarak yeniden yayınladı. Metodolojik ve teorik meselelere de değinilen kitapta, 1960'lı yıllarda sosyal araştırmaya şekil vermiş ana akımlar ele

¹³⁸ Jeřábek, kitap, 134; Jeřábek, iğpor, s. 238

¹³⁹ Paul F. Lazarsfeld, *Main Trends in Sociology*, George Allen & Unwin, Londra, 1973.

¹⁴⁰ *Main Trends of Research in the Social and Human Sciences*, Part One: Social Sciences, UNESCO, Mouton Yayınevi, Paris ve Lahey, 1970.

¹⁴¹ UNESCO, age, s. x.

¹⁴² Projenin iki ciltten oluşan ikinci kitabı hukuk bilimleri, tarihsel bilimler, arkeoloji, prehistorya, sanatsal biçimler, edebi ifade ve felsefe alanlarına odaklanmıştır.

alınmaktadır.¹⁴³ Kitapta “Anket Analizinin Genel Sosyolojiye Kavramsal Katkıları”, “Makrososyoloji”, “Teori Arayışı” gibi alt başlıklar yer alıyor.

6. LAZARSFELD’İN EN ETKİLİ MAKALELERİ

Lazarsfeld’in bazı makaleleri en az kitapları kadar, hatta bazen kitaplarından da fazla etki yaratmış, sayısız referansa konu edilmiş ve pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Aşağıda bu makalelerinden birkaç tanesine yakından bakmaya çalışacağız. Lazarsfeld’in geniş külliyatı içinden seçtiğimiz bu makalelerin bazıları metodoloji konusundaki öncü hatta çığır açıcı nitelikleri ile dikkat çekerken, bazıları ise başlattıkları ve yansımaları günümüze kadar uzanan tartışmalar nedeniyle anılmaya değerdir.

6.1. 1935 “The Art of Asking Why”¹⁴⁴

Her ne kadar “modern ampirik sosyolojinin kurucusu”¹⁴⁵ ve hatta “matematiksel sosyolojinin banisi”¹⁴⁶ sayılsa da, Lazarsfeld, ampirik sosyal araştırma yapmış ilk sosyal bilimci değildir elbette. Lazarsfeld’i bu konuda özgün ve modern kılan esas fark, “ne” ve “nasıl” tarzı, betimleyici yanıtlar sunan sorulardan yerine “neden” tarzı sorulara odaklanan araştırmalar yürütmüş olmasıdır.¹⁴⁷ Başka bir dille ifade etmek gerekirse, Lazarsfeld’in bu araştırma yöntemini geliştirip uygulamasının ana sebebi, insanların eylem veya davranışlarının kendisinden (ne ve nasıl olduğundan) ziyade, o eylem ve davranışların ardındaki koşul ve motifleri kodlayıp ortaya koymaktır.¹⁴⁸

Lazarsfeld, Viyana yıllarında Forschungsstelle’de yürüttüğü tüketici araştırmalarından itibaren esas aldığı bu araştırma yaklaşımını “neden analizi”ne (**reason analysis**) dayandırıyordu. ABD’ye yerleştikten kısa bir süre sonra, Viyana’da edindiği bu tecrübeleri kağıda dökmek üzere, 1935 yılında *National Marketing Review*’de yayınlanan “The Art of Asking Why in Marketing Research: Three Principles Underlying the Formulation of Questionnaires” başlıklı, manifesto niteliğinde¹⁴⁹ bir makale kaleme aldı.

¹⁴³ Jeřábek, agm, s. 239.

¹⁴⁴ Paul F. Lazarsfeld, “The Art of Asking Why: Three Principles Underlying the Formulation of Questionnaires”, *National Marketing Review*, 1, No. 1, s. 32-45, 1935.

¹⁴⁵ Jeřábek, agm.

¹⁴⁶ Merton, agm, s. 19 ve 20.

¹⁴⁷ Raymond Boudon’dan aktaran Cole, agm, s. 15.

¹⁴⁸ Sills, 1987, s. 283.

¹⁴⁹ Pooley, age, s. 214.

Alt başlığından da (Anket Formülasyonuna Temel Oluşturan Üç İlke) açıkça anlaşılabilceği gibi bu yazı teknik izahat, öneri ve örnekler de içeren bir yapıya sahiptir ve esasen pazarlama ya da tüketici araştırmalarına yardımcı olmak amacıyla hazırlanmıştır. Ancak içerdği prensiplere daha sonra Lazarsfeld, öğrencileri ve takipçileri tarafından oy verme davranışlarından evlenme veya boşanma kararlarının alınmasına kadar pek çok farklı konuda yapılan araştırmalarda başvurulmuştur.¹⁵⁰ Böylece bu yazı, Lazarsfeld'in ve ABD'de peş peşe kurduğu merkezlerdeki araştırma ekibinin sonraki yıllarda sık sık başvurduğu temel metodolojik prosedür dokümanlarından biri olarak klasikleşmiştir.

6.2. 1941 “Remarks on Administrative and Critical Communications Research”¹⁵¹

Lazarsfeld, bilimsel kariyeri boyunca belki de en büyük çatışmasını, Frankfurt Okulu'nun en önemli isimlerinden biri olan Theodor W. Adorno ile yaşamıştır. Kendisi hakkında yazılan birçok metinde bu çatışma hikayesine ayrıntılarıyla yer verilmiştir. Lazarsfeld'in kendisi de, hatıratında, bu vakayı etraflı bir şekilde anlatmaktadır.

Buna göre iki isim ilk kez, Radio Project'in henüz Princeton Üniversitesi ile işbirliği içinde olduğu yıllarda bir araya gelmiştir. Bir araştırmacı olarak müziğe ve popüler müziğe Viyana yıllarından itibaren ilgi duyan Lazarsfeld, Princeton'daki merkezin bünyesinde radyo müzik yayınlarına odaklanmış bir alt birim oluşturmuştu. Başlangıçta çok ses getirmeyen bir iki çalışma yürüten bu birim, Lazarsfeld'in Adorno'yu direktör olarak işin başına getirmesiyle yeni bir ivme kazandı.

Lazarsfeld bu görevlendirmeyi, ABD'ye gelmeden önce de iyi ilişkiler ve hatta işbirliği içinde olduğu Frankfurt Okulu'nun Direktörü Max Horkheimer'in tavsiyesi üzerine yapmıştı¹⁵² ancak kendisi de Adorno'nun müzik sosyolojisi alanındaki çalışmalarından haberdardı.¹⁵³ Başka bir deyişle, bu atamanın ardında, Avrupa'dan göç etmek zorunda kalarak

¹⁵⁰ Sills, 1987, s. 264.

¹⁵¹ Paul F. Lazarsfeld, “Remarks on Administrative and Critical Communications Research”, *Zeitschrift für Sozialforschung*, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 2-16, 1941.

¹⁵² Pollak, agm, s. 165.

¹⁵³ Lazarsfeld, agm, s. 322

ABD'ye henüz gelmiş olan Adorno'ya yeni bir çalışma imkanı yaratmak gibi insani bir gerekçenin yanısıra bilimsel bir motivasyon da vardır.¹⁵⁴

Lazarsfeld'in esas niyeti, o dönemde sosyoloji alanındaki iki ana yaklaşım olan pozitivist ve eleştirel çizgilerden ikincisinin en mütemayiz isimlerinden birini istihdam ederek, onu kendi eleştirel fikirleri ile ampirik araştırma arasında bağ kurmaya teşvik etmekte. Daha geniş bir bakış açısıyla ifade etmek gerekirse Lazarsfeld, Avrupa teorisi ile Amerikan ampirizmi birleştirmek istiyordu ancak bu girişim beklentiyi karşılamaktan ziyade hayalkırıklığı ile neticelendi.¹⁵⁵

Bu başarısızlıkta, projenin dayandığı, iş ve medya dünyasının bilgi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik sözleşme temelli çalışma modeli ve metodolojik uyumsuzluklar kadar, Adorno'nun kişisel özellikleri de etkili olmuş gibi görünüyor. Lazarsfeld açıkça olmasa da, özel görüşmelerinde Adorno'nun müşterilerle olan ilişkilerde diplomatik davranmamasından ve ortaya koyduğu teorileri sınamayı reddetmesinden yakınmıştır.¹⁵⁶ Adorno'nun bu diplomasiden uzak ve uzlaşmaz yaklaşımı, sadece müşterileri değil, Radio Project'in esas destekçisi olan Rockefeller Vakfı'nın yöneticilerini ikna etmeye de yetmedi ve Lazarsfeld'in tüm çabalarına rağmen Vakıf projenin bütünü için yenilediği finansal desteği müzik projesi için yenilemedi.¹⁵⁷ Böylece proje fiilen sona ermiş oldu. Bunun sonucu olarak Adorno'nun Radio Project bünyesinde müzik yayıncılığı konusunda yaptığı kapsamlı çalışma yayınlanma şansı bulamadı, ancak bu çalışmanın "Radio Symphony" başlıklı kısa bir versiyonu *Radio Research 1941* adlı yıllık araştırma derlemesi kitabında yer alabildi.¹⁵⁸

Adorno'nun eleştirel teoriden yola çıkarak ortaya koyduğu yaklaşım, Lazarsfeld'in ve araştırma ekibinin çalışmalarında esas aldığı analitik yaklaşımı cepheden hedef alıyordu. Adorno, "yönetimsel araştırma" diye isimlendirdiği bu yaklaşıma, kitle kültürünün medya yoluyla yeniden üretimi ve dağıtımına zemin sağlayan sosyal koşulları sorgulamak yerine, doğrudan ve yalnızca dinleyici tepkilerine odaklandığını söyleyerek itiraz ediyordu. Ona göre, sözgelimi müzik dinleyicilerinin kanaatlerini şekillendiren mekanizmalarla, müzik üretiminin

¹⁵⁴ Pollak, agm, s. 165.

¹⁵⁵ Lazarsfeld, agm, s. 322-323.

¹⁵⁶ Pollak, agm, s. 165.

¹⁵⁷ Lazarsfeld, agm, s. 324; Jeřábek, age, s. 61.

¹⁵⁸ Jeřábek, age, s. 62.

toplumsal çapta üretilip yayılmasını sağlayan mekanizmalar aynıydı ve dolayısıyla anlama işine de bu toplumsal koşul ve varsayımları anlamakla başlamak gerekiyordu.¹⁵⁹ Başka bir deyişle, aranan yanıtlar, dinleyicilerin radyoda dinledikleri müziğe gösterdikleri reaksiyonlardan önce, müziğin bizzat kendisinde ve içinde üretildiği koşullarda bulunabilirdi.¹⁶⁰

Lazarsfeld, Adorno'nun eleştirilerine, Frankfurt Okulu'nun "resmi" yayın organı olan ve Horkheimer'in editörlüğünde yayınlanan *Zeitschrift für Sozialforschung*¹⁶¹ dergisinde yanıt verdi. 1941 yılında yayınlanan cevap niteliğindeki bu makale, "Remarks on Administrative and Critical Communications Research" (Yönetimsel ve Eleştirel İletişim Araştırmaları Üzerine Düşünceler) başlığını taşıyordu.

Lazarsfeld'in, kendi tarzı için, Adorno'nun küçümseme maksadıyla kullandığı "yönetimsel araştırmalar" nitelemesini olduğu gibi alıp kabul etmesi, "yatıştırıcı" ve "yüce gönüllü" bir tavır¹⁶² veya "yanlış anlaşılma potansiyeli konusunda bir farkındalık eksikliği"¹⁶³ olarak da değerlendirilebilir kuşkusuz ancak bu tutum aynı zamanda onun eleştirel kurama yönelik "faydacı" yaklaşımının da bir tezahürüdür. Lazarsfeld esasen, eleştirel araştırmayı yönetimsel araştırmanın bir uzantısı olarak görüyor ve ona yönetimsel araştırmanın elinin uzanamadığı, anlamakta zorluk çektiği alanlarda bir rol biçiyordu.¹⁶⁴

Lazarsfeld, bütün çabasına rağmen, Avrupalı ve Amerikan sosyal araştırma geleneklerini bir araya getirme konusunda çok başarılı olamadı. Hatta Pollak'a göre, Lazarsfeld ile Adorno arasında uç veren bu ayrılık, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde sosyoloji biliminin "veriyle yetinen ampirizm ile ampirik gerçeklikle hiç karşı karşıya gelmeyen eleştirel teori arasında ikiye bölünmesinin" ilk işareti oldu.¹⁶⁵

Bu ayrışma, izleyen on yıllarda iletişim çalışmaları alanında çok net bir şekilde

¹⁵⁹ Jeřábek, age, s. 62-63.

¹⁶⁰ Morrison ve Adorno'dan aktaran Jeřábek, age, s. 63.

¹⁶¹ Söz konusu dergi Frankfurt Okulu'nun ABD'ye göç etmesinden sonra da yayınlamaya devam etmiş ve katkıda bulunanların etkisiyle uzun süre ağırlıklı olarak Almanca makalelere yer vermiştir.

¹⁶² Jeřábek, agm, s. 329.

¹⁶³ Fleck, agm, s. 640.

¹⁶⁴ Jeřábek, age, s. 63.

¹⁶⁵ Pollak, agm, s. 166.

gözlemlenmiştir. Lazarsfeld'in öncülük ettiği "yönetimsel" yöntem, ana akım iletişim araştırmalarında hakim paradigmaya dönüşürken¹⁶⁶ yarattığı etki kendi cephesiyle sınırlı kalmamış, "karşıt" paradigmalara da sirayet etmiştir. Bunun ilginç bir örneğinin, tıpkı Frankfurt Okulu gibi eleştirel kurama dayanan ve yine Avrupa kökenli bir yaklaşım olan Britanya Kültürel Çalışmalar ekolünün¹⁶⁷ ABD'ye ithali neticesinde yaşandığını söylemek mümkündür.

Nitekim Mike Budd ve arkadaşları, 1990 yılında yayınladıkları makalelerinde,¹⁶⁸ Lawrence Grossberg ve John Fiske gibi araştırmacılar tarafından ABD'ye taşınan bu ekolün eleştireliliğini büyük ölçüde kaybettiğini ileri sürdükten sonra, Amerikan tarzı kültürel çalışmaların en belirgin niteliklerini sayarken "Alımlamada iletişim aracı izleyicilerinin gücü ve bağımsızlığı abartılıyor" tespitinde bulunuyorlar.¹⁶⁹ Bu tespit, her şeyden önce, kitle iletişim araçlarına doğrudan değil, dolaylı ve sınırlı bir etki gücü atfeden Lazarsfeld'in yaklaşımını akıllara getiriyor elbette.

6.3. 1943 "Studies in Radio and Film Propaganda"¹⁷⁰

Lazarsfeld, Columbia Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu'nda uzun süre işbirliği yaptığı Robert K. Merton ile birlikte, çeşitli saha çalışmaları yürütmenin yanı sıra, kitle iletişimi ile ilgili iki önemli makale de yazıp yayınlamıştır. Bunlardan ilki, 1943'te *Transaction of the New York Academy of Science* adlı dergide yayınlanan "Studies in Radio and Film Propaganda" başlıklı makaledir.

Bu makale aslında, Lazarsfeld ve Büro'nun II. Dünya Savaşı yıllarında Amerikan ordusuna verdikleri araştırma desteğinin çıktılarından biridir. ABD büyük savaşa dahil olduktan sonra, Lazarsfeld'in bir diğer yakın çalışma arkadaşı olan Samuel A. Stouffer ordunun araştırma direktörü olarak atandı. Bu aynı zamanda, Büro'nun ve bütün personelinin de fiilen ordunun hizmetine girmesi anlamına geliyordu. Merton da bu çerçevede Washington'a giderek oradaki çalışmalara destek verdikten sonra New York'a geri döndü.

¹⁶⁶ Erdoğan ve diğerleri, agm, s. 36.

¹⁶⁷ Diğer adıyla Birmingham Okulu

¹⁶⁸ Mike Budd, Robert M. Entman, Clay Steinman, "The Affirmative Character of U.S. Cultural Studies", *Critical Studies in Media Communication* 7(2), s. 169-184, Haziran 1990.

¹⁶⁹ Aktaran Mutlu, age, s. 234-235.

¹⁷⁰ Paul F. Lazarsfeld, Robert K. Merton, "Studies in Radio and Film Propaganda", *Transactions of the New York Academy of Sciences* 6 (2), No. 2, s. 58-78, 1943.

Döndükten sonra da Lazarsfeld ile birlikte radyo programları ve sinema filmlerinin hem siviller hem de askerlerin morali üzerindeki rolü ve etkisini ölçümleyen araştırmalar yürüttüler.¹⁷¹

Program Analyzer'dan da yararlanılan bu araştırmalar, medyanın kitleler üzerindeki etkisinin o zamana kadar sanıldığı gibi çok güçlü olmadığı, doğrudan tutum değişikliğine yol açmadığı, aksine insanların kitle iletişim mecralarından üzerlerine yağdırılan mesajlar karşısında belirli bir direnç ve inat sergiledikleri yönündeki görüşü ortaya koyan ilk çalışmalar olması itibarıyla de kayda değerdir.¹⁷² Bu yeni görüş, daha sonra, “kanaat önderleri” ve “iki aşamalı iletişim” akış gi bi kavramların geliştirilmesine giden yolu da açmıştır.

6.4. 1948 “Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action”¹⁷³

Lazarsfeld, Robert K. Merton ile ikinci ortak makalelerini, 1948’de yayınladı. *The Communication of Ideas* adlı dergide çıkan ve “Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action” başlığını taşıyan bu makalenin içeriğine değinmeden önce, Lazarsfeld’in kitle iletişim araştırmaları alanına kazandırdığı “sınırlı etkiler modeli” (**limited effects model**) hakkında bir açıklama yapmak gerekiyor.

Kitle iletişimi konusundaki en önemli otoritelerden biri olan Wilbur Schramm, William E. Porter ile birlikte kaleme aldıkları *Men, Women, Messages, and Media: Understanding Human Communication* adlı kitapta, medyanın kitleler üzerindeki etkisine ilişkin yedi farklı model olduğunu ifade ediyor. Bu modellerden en eski ve en basit olanı ise, kitle iletişim mesajlarının tüm insanlar üzerinde doğrudan ve evrensel bir etkiye sahip olduğunu varsayan “gümüş kurşun modelidir” (**silver bullet model**).¹⁷⁴

Bu, Lazarsfeld ve arkadaşlarının II. Dünya Savaşı yıllarında özellikle radyo ve sinema üzerinde yürüttükleri etki araştırmalarına kadar aşılamamış ve dolayısıyla medyaya hem ifade özgürlüğünü artıran bir araç olarak pozitif, hem de insanları manipüle eden bir güç olarak

¹⁷¹ Lazarsfeld, age, s. 330-331.

¹⁷² Pooley, age, s. 3.

¹⁷³ Paul F. Lazarsfeld, Robert K. Merton, “Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action” *American Journal of Sociology*, 53 (6), s. 464-478, 1948.

¹⁷⁴ Aktaran Jeřábek, age, s. 19.

negatif roller biçenler tarafından paylaşılan bir yaklaşım olmuştur. Lazarsfeld ise, hem büyük savaş sırasında yaptığı çalışmalar hem de Amerikan başkanlık seçimleri çerçevesinde yürüttüğü araştırmalar çerçevesinde elde ettiği verilerle, medyanın etkisinin sanıldığı gibi bir doğrudan ve güçlü olmadığı sonucuna varmıştır.

“Sınırlı etkiler modeli” denen ve yedi iletişim modelinden ikincisi olarak özel bir önem atfedilen¹⁷⁵ bu modeli esas alan Lazarsfeld ve Merton imzalı makale, kitle iletişiminin toplumda gördüğü üç fonksiyonu sıralıyor: Sosyal statü sağlama, sosyal normları güçlendirip tatbik ettirme ve izleyiciyi uyuşturup tepkisiz hale getirme... Bunlar, daha sonra kitle iletişimiyle ilgilenen sosyal bilimciler tarafından en çok başvurulan ve en çok tartışılan kavram setlerinden biri olmuştur.¹⁷⁶

“Dolaylı” ve “sınırlı” diye nitelendirilen toplumsal etkiler veya sonuçlar bile, ancak belirli koşullarda ortaya çıkabilmektedir. Buna göre söz konusu sonuçlar, medyanın tekelleşip bir olay hakkında tek bir bakış açısını yansıttığı, medya gücünün genel değil spesifik bir değişimle birlikte devreye girdiği ve medya etkisine yüz yüze iletişimin de eşlik ettiği durumlarda tezahür etmektedirler. Başka bir deyişle “kitlel medya etkisini ancak bir dizi koşulun yerine getirilmesiyle icra edebilmektedir ve bu koşulların karması vakadan vakaya farklılık arz etmektedir.”¹⁷⁷

6.5. 1950 “Problems of Survey Analysis”¹⁷⁸

Lazarsfeld, 1937’de, Rockefeller Vakfı’nın maddi desteği ve Princeton Üniversitesi’yle işbirliği içinde Radio Project’i hayata geçirdiğinde, karşılaştığı en büyük eksikliklerden biri, radyo hakkında, gazete tirajlarına denk bir ölçüm ve kaydın olmaması idi.¹⁷⁹ Bu da radyonun hedef kitle üzerindeki etki ve gücünü anlamayı zorlaştırıyordu.

Lazarsfeld, bu eksikliği gidermek üzere, o zamana kadar uygulanmakta olan basit

¹⁷⁵ Aktaran Jeřábek, age, s. 19.

¹⁷⁶ İrfan Erdoğan, Esra Keloğlu-İşler, Nurgül Durmuş, “Kitle İletişiminde Pozitivist Ampirik Geleneğin Kuruluşu: Lazarsfeld ve Yönetimsel Araştırmalar” <http://www.irfanerdogan.com/makaleler/lazarsfeld.htm>.

¹⁷⁷ Jeřábek, age, s. 19.

¹⁷⁸ Paul F. Lazarsfeld, Patricia L. Kendall, "Problems of Survey Analysis", *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of The American Soldier*, Editörler: Robert K.Merton, Paul F. Lazarsfeld, Glencoe, Illinois, 1950, s. 362-472.

¹⁷⁹ Sills, 1987, s. 261.

kamuoyu yoklama (opinion poll) tekniğini geliştirerek ve bunu çok değişkenli bir istatistiksel değerlendirmeye destekleyerek, anket analizi (survey analysis) yöntemini geliştirdi. Bu yöntemi büyük örneklemeler üzerinde sınavan Lazarsfeld, böylece radyo programlarının popülaritesini, başka bir ifadeyle hedef kitle çapını ortaya koyabiliyordu.¹⁸⁰

Bu gelişkin araştırma yönteminin özünü oluşturan orijinal fikir, ayrıntılandırma formülü (**elaboration formula**) idi. Eşzamanlı etkileri tespit etme ve yanlış korelasyonları eleme avantajı sunan bu formül, gözlemlenen fenomenlerin ardındaki sosyal gerçeği tedrici bir şekilde ortaya çıkarmaya imkan sağlıyordu.¹⁸¹ Lazarsfeld, radyo araştırmaları için geliştirdiği bu yöntemi, Samuel A. Stouffer ile birlikte Amerikan ordusuna araştırma desteği verdikleri II. Dünya Savaşı yıllarında da uygulayıp olgunlaştırdı. Savaştan hemen sonra, 1946'da, yöntemin özünü ortaya koyan "The Interpretation of Statistical Relations as a Research Operation" başlıklı bir yazı kaleme aldı.¹⁸²

Daha sonra ise, Patricia Kendall ile birlikte, yöntemin ilkelerini, imkanlarını ve sınırlarını ele alan "Problems of Survey Analysis" adlı bir makale yazdı. Söz konusu makale, 1950'de *The American Soldier* serisinin beşinci ve son cildi olarak yayınlanan *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of 'The American Soldier'* adlı derleme kitapta yer aldı. Lazarsfeld'in çok sık atıf yapılan çalışmalarından biri olan bu makale, "geniş örneklemli anket" ve "çok boyutlu analize" dayanan araştırma yönteminin yaygınlaşmasına metodolojik temel sağlamıştır.¹⁸³

7. LAZARSFELD'İN ENTELEKTÜEL ETKİ ÇAPI

Yazar ve editör olarak bizzat imza attığı kitap ve makalelerinin dışında Lazarsfeld, doğrudan kendi imzasını taşımasa da, başka birçok çalışmanın yapılmasına ön ayak olmuş, yoğun katkı sağlamış, yol göstermiş veya en azından ilham kaynağı olmuştur. Öyle ki, bilimsel ve entelektüel etkisinin çapı epey geniştir. Bu konudaki en akılda kalıcı şahitliklerden birine öğrencisi, çalışma arkadaşı ve takipçisi olan Morris Rosenberg'in şu sözlerinde rastlamak mümkündür.

¹⁸⁰ Lazarsfeld, agm, s. 312; Jeřábek, agm, s. 235; Sills, 1987, s. 261-262.

¹⁸¹ Jeřábek, agm, s. 235; Jeřábek, age, s. 6; Sills, 1987, s. 262.

¹⁸² Bu yazı, kaleme alındıktan hemen sonra değil, 1955'te yayınlanan *The Language of Social Research: A Reader in the Methodology of Social Research* adlı kitapta ilk kez yayınlanmıştır.

¹⁸³ Jeřábek, age, s. 6.

...onun en belirgin etkileri öğrencileri ve elbette öğrencilerinin öğrencileri üzerinde olmuştur. Pete Rossi'yi okuduğunuzda Paul'ü okursunuz; Jim Coleman'ı okuduğunuzda Paul'ü okursunuz; Charlie Glock'u okuduğunuzda Paul'ü okursunuz ve bu böyle devam eder.¹⁸⁴

Lazarsfeld'in, kendisi ile doğrudan ilişkisi olsun olmasın başka pek çok isim üzerinde derin etkiler bırakmasının bir diğer nedeni, sosyal bilimler alanında birçok disiplinin ortaya çıkması konusunda öncü olması veya en azından bu disiplinlerin olgunlaştırılıp kabul görmesinde büyük katkılar sunmuş olmasıdır. Lazarsfeld'in kurduğu veya olgunlaştırıcı katkılarda bulunduğu sosyal araştırma alanları arasında başta gelenlerden biri ise, siyasi iletişim, oy verme davranışı ve seçmen tercihlerine ilişkin olanlardır.

Lazarsfeld'in bilimsel ve entelektüel mirası içinde en çok dikkat çeken bazı çalışmalar bu alanda verilmiştir. Geniş külliyatı içinde günümüze kadar en çok atıfta bulunulan kitabının, 1940 ABD Başkanlık Seçimi sürecinde uygulanan kapsamlı saha araştırmalarına dayanan ve 1944 yılında yayınlanan *The People's Choice* olması¹⁸⁵, bunun en açık delillerinden biridir.

Lazarsfeld'in iletişim araştırmalarının bir uzantısı olarak da görülebilecek ve panel analizi gi bi en özgün buluşlarından birini yapmasına zemin oluşturan bu ilgi alanını, üçüncü bölümümüzde ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

¹⁸⁴ Morris Rosenberg'den aktaran Sills, 1987, s. 267.

¹⁸⁵ Cole, agm, s. 19.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ İLETİŞİME KATKILARI

Jonathan R. Cole, Lazarsfeld'in bir bilim adamı olarak portresini çizdiği 2004 tarihli tebliğinde, onun sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında bıraktığı izi somut bir şekilde ortaya koymak üzere, Science Citation Index'i esas alan bir karşılaştırma yapar. 2000-2004 yılları arasında, başka bir deyişle ölümünden yaklaşık çeyrek asır sonra Lazarsfeld'e yapılan atıfların esas alındığı karşılaştırmada, Amerikan Sosyoloji Derneği'nin biri görevde, diğeri seçilmiş ama henüz göreve başlamamış iki başkanının¹ yanısıra aynı derneğin konsey üyesi olan iki önde gelen sosyolog ve ABD'deki başta gelen sosyoloji bölümlerinden birinin başkanı değerlendirmeye alınmış. Karşılaştırmaya göre söz konusu beş yıllık dönem içinde Lazarsfeld'e toplam 374 atıf yapılmışken, diğer dört isme yapılan atıf sayıları 138 ila 681 arasında değişmekte, bu dört ismin beş yıllık atıf ortalaması ise 408 olarak hesaplanmaktadır. Kısacası Lazarsfeld, epey uzun zamandır hayatta olmamasına ve doğal olarak yeni eser üretmemesine rağmen, muadillerinin ortalamasına epey yakın bir atıf performansı sergilemektedir.²

1995-99 yılları arasında tekabül eden bir önceki beş yıl üzerinden bir mukayese yapıldığında ise, Lazarsfeld'in etki çapı çok daha belirgin bir şekilde ortaya konabilmektedir. Buna göre, söz konusu zaman aralığında Lazarsfeld'in eserlerine yapılan referans sayısı 444'ü bulurken, karşılaştırma grubunun atıf ortalaması ancak 275'i bulmaktadır.

Mukayese çalışması çerçevesinde Cole'ün tespit ettiği ve çalışmamız açısından en dikkate değer nokta ise, Lazarsfeld'in en çok atıf yapılan eserinin, 1940 Amerikan Başkanlık Seçimi hakkında yapılan geniş çaplı saha araştırmasına dayanan ve ilk baskısı epey zaman önce, 1944 yılında yapılmış olan *The People's Choice* olmasıdır.³ Bu aynı zamanda,

¹ Lazarsfeld de 1962 yılında Amerikan Sosyoloji Derneği'nin başkanlık görevini üstlenmiştir.

(<https://www.asanet.org/about/governance-and-leadership/council/asa-presidents/>)

² Cole, agm, s. 19.

³ Cole, agm, s. 19.

Lazarsfeld'in en meşhur, en çok baskısı yapılan ve farklı dillere en çok tercüme edilen kitabıdır.⁴

Siyasal iletişim de dahil olmak üzere genel olarak iletişim araştırmalarının kurucusu veya öncüsü olarak kabul edilen⁵ Lazarsfeld'in en çok etki yaratan ve en çok dikkat çeken kavramları da, izleyici, daha doğrusu kitle iletişim araştırmaları ile oy verme araştırmalarının kesiştiği noktada ortaya çıkmıştır.⁶ Jeřábek, tam da böyle bir kesişme noktasında bulunan *The People's Choice* kitabına yönelik ilgiyi veya kitabın ulaştığı şöhreti en azından üç nedene bağlamaktadır:

- (1) Bu [çalışma], bugün *panel analizi* olarak bilinen ve aynı bireylerden oluşan bir örneklem üzerinde periyodik olarak tekrarlanan görüşmelere dayanan araştırmanın ilk sistematik ve geniş ölçekli örneğidir.
- (2) Bu [çalışma] ayrıca, araştırmacıların, insanların ne kadar farklı olabileceğini dikkate almadan, kitlesel medyanın herkes üzerinde evrensel bir doğrudan etkiye sahip olduğunu iddia eden fikrine karşı, *iletişimin iki aşamalı akışı* varsayımını ilk kez formüle ettikleri araştırmadır.
- (3) Lazarsfeld ve arkadaşları aynı zamanda, toplumda olan bitenlerin yanısıra basın, radyo ve diğer kitle iletişim araçlarından akan bilgilere ilgi duyup, etraflarındaki insanların (takipçiler) fikir ve tutumlarının şekillenmesine aracılık eden kişiler olarak *kanaat önderlerini* tanımlayıp tanıtmışlardır.⁷

Bu üç nokta, Lazarsfeld'in hem genel olarak iletişim hem de özelde siyasal iletişim alanına yaptığı kurucu katkıları değerlendirmek açısından çok elverişli bir zemin sunuyor. Lazarsfeld'in siyasal iletişim ve oy verme davranışı konusunda yaptığı araştırmaların sonuçlarına dayanan iki önemli kitabının, *The People's Choice* ile 1954'te yayınlanan *Voting*'i doğru bilimsel bağlamlarına yerleştirip değerlendirebilmek için, öncelikle bu metodolojik ve kavramsal zemini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak gerekiyor.

1. PANEL ARAŞTIRMASI

Bu iki önemli kitabın da metodolojik temelini oluşturan panel tekniği, ne Lazarsfeld'in icat ettiği bir yöntemdir ne de Lazarsfeld tarafından ilk kez 1940 Amerikan

⁴ Jeřábek, age, s. 3.

⁵ Jeřábek, Lazarsfeld'in, "sosyolojik araştırma" adı altında tasnif ettiği birkaç dalın kurucusu olduğunu veya kurulmasına katkıda bulunduğunu ifade eder ve bu dalları şöyle sıralar: İşsizlik araştırmaları, iletişim araştırmaları, seçim davranışları ve seçmen tercihlerine ilişkin araştırmalar ile bilim ve akademik topluluk sosyolojisi... (Jeřábek, age, s. 5.)

⁶ Fleck, agm, s. 638.

⁷ Jeřábek, agm, s. 233-234.

Başkanlık Seçimi sürecinde uygulanmıştır. Ancak bu seçim sırasında yürütülen saha araştırmasında iyice olgunlaştırılarak akademik mükemmeliyete kavuşturulmuştur.⁸

Her seferinde farklı örneklemeler üzerinde uygulanan tekil araştırmalardan farklı olarak, aynı örneklem üzerinde periyodik aralıklarla uygulandığı için bireysel karar ve tercih değişimlerinin ardındaki dinamik süreçleri ortaya koymaya imkan sağlayan⁹ bu tekniğe, özellikle ürün kullanımlarını ve tercihlerini ortaya koymayı amaçlayan pazar araştırmalarında, sağladığı tasarruf ve pratiklik nedeniyle daha önce de başvurulmaktadır.¹⁰ Lazarsfeld'in kendisi de ABD'de çalışmaya başladığı ilk zamanlarda, 1936'da yürüttüğü küçük bir araştırma çerçevesinde bu teknikten yararlanmış,¹¹ daha sonra panel araştırması hakkında *Public Opinion Quarterly* dergisinde 1938 ve 1940'ta yayınlanan iki makale de yazmıştır.¹²

Tekniğin geçmişini biraz daha geriye götürmek de mümkündür. Yine Lazarsfeld, Bühler çiftiyle birlikte çalıştığı Viyana yıllarında yaptıkları, çocuklardan oluşan bir grup üzerinde belirli periyotlarla uygulanan ve benzer sonuçların elde edildiği bir araştırmadan bahsetmektedir.¹³ Lazarsfeld, aynı tekniğe, 1924 Amerikan Başkanlık Seçimi'nde Dartmouth College öğrencilerinin değişen tercihlerini araştırmak üzere siyaset bilimci Stuart Rice tarafından ve Bennington College öğrencilerinin 1930'lu yıllarda değişen politik tutumlarını izlemek üzere Theodore Newcomb tarafından başvurulduğunu da hatırlatıyor.¹⁴

Lazarsfeld'i panel araştırmasına başvurmaya yöneltten faktör, Radio Project bünyesinde yürüttüğü çalışmalarda basit kesitsel araştırmanın (**cross-sectional survey**) medya etkisine ilişkin soruları yanıtlamada yetersiz kaldığını fark etmesi olmuştur. Buna göre insanlar radyo programları içinden ilgi, tutum ve sosyal arkaplanlarına uyanları tercih etmektedir¹⁵ ancak dinlemenin tutumları şekillendirmesi ile tutumların belirli dinleme kalıplarını beraberinde getirmesine ilişkin bir neden-sonuç dizilimi yapmak kolay değildir.

⁸ Jeřábek, age, s. 54.

⁹ Sills, 1987, s. 262; Barton, 2001, s. 253. Araştırmanın yapıldığı dönemde ve öncesinde gazetelerin verdiği destekle Gallup ve benzeri ajanslar tarafından yapılan kamuoyu yoklamaları da, Amerikalıların siyasi tercihlerini şekillendiren sosyal sınıf, din, cinsiyet gibi faktörleri ortaya koyuyordu ancak bunlar panel araştırmasının sağladığı “değişimi izleme” imkanına sahip değildi (Barton, 2001, s. 253).

¹⁰ Barton, 2001, s. 253.

¹¹ Jeřábek, age, s. 54.

¹² Jeřábek, age, s. 234.

¹³ Sills, 1987, s. 262.

¹⁴ Aktaran Barton, 2001, s. 253.

¹⁵ Barton, 2001, s. 251-252.

Bunu yapabilmek için değişkenlerin zaman sıralamasını yapmaya imkan verecek bir yöntem ihtiyacı vardır.¹⁶

Bu ihtiyaçtan yola çıkan Lazarsfeld, Rockefeller Vakfı'nın desteği ile yürüttüğü radyo çalışmaları sırasında geliştirip olgunlaştırdığı panel tekniğini uygulamak için uygun araştırma arayışına çıktı. O sıralar radyoyu çiftçilere yönelik programlarla yoğun bir şekilde kullanan ve etkisini ölçmek için araştırma desteğine başvuran ABD Tarım Bakanlığı için bir araştırma tasarlandı ancak bu tasarı hayata geçirilemedi. Bakanlıktan istediği desteği bulamayan Lazarsfeld, radyo araştırmalarından arta kalan bütçeyi, dönemin öncü kamuoyu araştırmacılarından Elmo Roper'ın desteği ile birleştirerek, 1940 Kasım'ında gerçekleşecek Amerikan Başkanlık Seçimi'ne yönelik kapsamlı bir çalışma başlattı.¹⁷

Lazarsfeld, bu çalışmada panel tekniğini, “kontrol grubu” gibi yenilikleri de işin içine katarak çok yaratıcı bir şekilde kullandı. Sonuçta ise “oy verme kararlarını geciktiren, engelleyen, güçlendiren, aktive eden ve değiştiren psikolojik ve sosyal süreçler hakkında pek çok şey öğrenildi.”¹⁸

Bu araştırmadan ve daha sonra 1948 Başkanlık Seçimi sürecinde yürütülen devam araştırmalarından öğrenilenler monografi niteliğinde iki kitap olarak yayınlandı ancak Lazarsfeld, panel tekniğine yönelik metodolojik katkılarını kariyerinin sonuna kadar sürdürdü. Bu çerçevede 1951'de yayınlanan *Research Methods in Social Relations* adlı bir ders kitabı için¹⁹ “The Panel Study” başlıklı makale kaleme aldı. Bunu, ikisi kendi imzasını taşıyan üç ayrı kitapta yayınlanan konuya ayrılmış bölümler takip etti.²⁰

Panel araştırmasıyla yürütülen seçim araştırmaları geride, yalnızca yenilikçi bir metodoloji değil, genel olarak kitlesel iletişim araştırmalarına, özelde ise siyasal iletişim araştırmalarına yön veren, hepsi de birbiriyle yakından ilgili bulgular bıraktı. Barton söz konusu bulguları üç maddede özetliyor:

¹⁶ Sills, 1987, s. 262.

¹⁷ Lazarsfeld, agm, s. 329-330; Barton, 2001, s. 253.

¹⁸ Sills, 1987, s. 263.

¹⁹ Paul F. Lazarsfeld, Morris Rosenberg, Wagner Thielens Jr., “The Panel Study”, *Research Methods in Social Relations*, Editörler: Marie Jahoda, Morton Deutsch, Stuart Cook, Dryden Press, New York, 1951, s. 587-609.

²⁰ Jeřábek, agm, s. 234.

- Çapraz baskıların karar verme süreçleri üzerindeki etkisi
- Kanaat önderliği ve iki aşamalı iletişim akışı
- Kişilerarası şartların etkileri²¹

2. İLETİŞİMDE İKİ AŞAMALI AKIŞ

Lazarsfeld'in panel tekniğini kullanarak yaptığı, oy verme davranışlarının ardındaki psikolojik ve sosyal süreçleri izlemeye yönelik araştırmaların en önemli bulgusu, o dönemin ana mecrası konumundaki radyo başta olmak üzere kitle iletişim araçlarının dinleyiciler üzerindeki etkisinin sınırlı ve dolaylı olduğunu geniş veri setleriyle ortaya koymasındır. O zamana kadar kitle iletişimine büyük bir güç atfediliyor, medyanın insanların tutum, karar ve davranışları üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu varsayılıyordu. Bu, hem medyaya ifade özgürlüğü imkanlarını genişletme bağlamında olumlu bir rol biçen liberal yaklaşım sahipleri, hem medyanın toplumu yanlış yönlendirme gücü karşısında endişe duyan eleştirel bakış sahipleri, hem de politik hedef ve söylemlerini topluma enjekte etmek isteyen muhtelif propagandistler arasında yaygın kabul gören bir varsayımdı.

Medyaya büyük bir etki güce atfeden bu görüş aslında, araştırma için sahaya inmeden önce Lazarsfeld ve arkadaşlarının da paylaştığı bir yaklaşımdı. Nitekim insanlarla yüz yüze görüşüp elde ettikleri verileri analiz ettiklerinde önce şaşkınlık ve hatta korkuyla dolu bir hayal kırıklığı yaşadılar. Panelde yer alan deneklerden çok ama çok azı, 600 kişi içinde yalnızca 54 kişi, oy verme tercihlerinin adayların medya kampanyalarından etkilendiğini ifade ediyordu.²²

Neyse ki Lazarsfeld ve arkadaşları, araştırma sonuçlarının kitaba dönüşmesini de geciktiren uzun bir yeniden değerlendirme sonucunda bu hayal kırıklığını orijinal bir içgörü içeren ikna edici bir iddiaya dönüştürmeyi başardılar: İnsanlar medyadan ziyade çevrelerindeki diğer insanlardan etkileniyordu.²³ Böylece medyanın insanların oy verme davranışları üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla tasarlanan araştırma, sonunda bir “oy verme” ve “seçim” araştırmasına dönüştü, kayıtlara da öyle geçti.²⁴ 1948’de yapılan ikinci araştırmada

²¹ Barton, 2001, s. 254.

²² Pooley, age, s. 278.

²³ Pooley, age, s. 10-11 ve 278. Bu orijinal fikir aynı zamanda, Lazarsfeld’in Elihu Katz ile birlikte kaleme aldığı *Personal Influence* kitabının da temelini oluşturmuştur.

²⁴ Pooley, age, s. 278-279.

tutum değişikliğinden ziyade karar verme süreçlerinin ardındaki psikolojik faktörlere odaklanma tercihi, bu teorik yön değiştirmenin sonucudur.²⁵

Lazarsfeld ve arkadaşlarının hayal kırıklığından devşirdikleri bu orijinal fikir, medyadan hedef kitleye yöneltilen mesajların iki aşamalı bir süreçle, sınırlı bir etki gösterdiğini iddia ediyordu. “Kitle toplumu kuramlarının tersine, çoğulcu bir toplumda kitle iletişim mesajlarının akışının kanı önderlerince dolayımlandığını öne süren” bu yaklaşıma göre;

(...) kitle iletişim araçlarından yayılan bilgi iki temel evreden geçmektedir. İlk evrede bilgi iletişim araçlarından kitlesel iletişime daha sık katılan görece bilgili bireylere ulaşmaktadır. İkinci evrede ise kişilerarası iletişim kanalları devreye girmekte ve bilgi bu kişilerden iletişim araçlarını daha az ve daha dolaylı kullanan ayrıca bilgi için başkalarına bel bağlayan bireylere aktarılmaktadır.²⁶

Başka bir açıdan bakıldığında Lazarsfeld ve arkadaşları, oy verme davranışları üzerinde kitlesel medyanın etkisini ölçmek üzere yola çıktıkları bir araştırma neticesinde, kişilerarası ilişkilerin gücünü ortaya koyan bir sonuçla karşılaşmışlardı aslında. Katılımcılara oy verme kararlarını etkileyen bilgi kaynaklarının ne olduğu sorulmuş, yanıt verenlerin neredeyse yarısı temas içinde oldukları “etkili” insanlardan söz etmişlerdi. Buna göre kadınlar yakınlarının ve arkadaşlarının fikirlerinden etkilendiklerini ifade ederken, erkekler daha çok iş amacıyla ilişki içinde oldukları kişilerden etkilendirlerini beyan ediyorlardı.²⁷

3. KANAAT ÖNDERLERİ

Lazarsfeld’in Elihu Katz ile birlikte “kanaat önderleri” (**opinion leaders**) diye adlandırdığı bu “etkili” insanlar, panel araştırması katılımcılarının yaklaşık üçte birine karşılık geliyordu.²⁸ Varlıkları, katılımcılara sorulan “diğer insanları politik fikirleri konusunda ikna etmeye çalışıp çalışmadıkları veya diğer insanların kendilerinden oy verme konusunda tavsiye isteyip istemedikleri” gi bi sorulara verilen cevaplarla tespit edilen bu etkili bireyler, toplumun her kesiminden, tüm sosyal tabakalardan gelebiliyorlardı. Bunların en ayırt edici özellikleri

²⁵ Morrison, age, s. 440.

²⁶ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, “İki Aşamalı İletişim Akışı (Two-Step Flow of Communication)” maddesi, Bilim ve Sanat Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1998, s. 163-164.

²⁷ Lazarsfeld’den aktaran Barton, 2001, s. 254.

²⁸ Lazarsfeld’in yakın çalışma arkadaşı ve aynı zamanda dostu olan Robert K. Merton, çevreleri üzerinde güçlü bir etki potansiyeline sahip insanları ‘influentials’ (nüfuzlular) kavramıyla karşılamayı tercih ediyordu. Günümüzde sosyal medyanın yükselişle ortaya çıkan influencer’ları bu “etkili” insanların torunları olarak nitelendirmek de mümkündür.

ise, seçimlere çok daha yüksek bir ilgi duymalarının yanısıra politik kampanyaların da yer aldığı radyo, gazete, dergi gi bi kitle iletişim araçları ile daha çok haşır neşir olmalarıydı.²⁹

Kanaat önderleri kavramı ilk olarak bu politik bağlamda karşımıza çıkmış olsa da, daha sonra karar verilen ve dolayısıyla kararları etkileme imkanının olduğu diğer pek çok bağlamda da kullanılmıştır.³⁰ Erol Mutlu “kanı önderi” olarak çevirmeyi uygun bulduğu bu kavramı, “Görece belirli bir sıklıkta, diğer bireylerin tutumlarını ve/ya da davranışlarını teklifsiz olarak etkileyebilen kişi” diye tanımlıyor ve şöyle devam ediyor:

1940 ABD Başkanlık Seçimi’nde yürütülen kampanyaya ilişkin Paul F. Lazarsfeld ve arkadaşlarının araştırmasında, o zamana değin yaygın kabul gören uyaran-tepi (stimulus-response) modelinin geçersizliği ortaya çıktı. Araştırma iletişim araçlarının oy verme karar ve davranışları üzerinde sınırlı bir etkisi olduğunu, kitlesel iletişimin gerçekte iki aşamalı bir süreç şeklinde gerçekleştiğini ve oy verme davranışında kitle iletişim mesajlarının etkisinden çok kişisel etkinin önem taşıdığını ortaya koymuştur.³¹

Lazarsfeld’in “iki aşamalı iletişim akışı” ve bu akışın başat aktörleri olarak konumlandığı “kanaat önderleri” kavramının beraberinde getirdiği yeni bakış açısı, o zamana kadar cari olan ve kitle iletişim araçlarının onlara maruz kalan bireyler üzerinde doğrudan, evrensel ve birbirinden farklılaşmayan etkiler yarattığını, dolayısıyla alıcıları manipüle ettiğini varsayan teorileri³² aşan bir mahiyete sahiptir ve bu yönüyle sadece siyasal iletişime değil, genel olarak kitle iletişimi teorisine yapılmış çok değerli bir katkı olarak anılır.³³ Araştırmanın yer aldığı kitabın alanında bir dönüm noktası olarak görülmesinin³⁴ sebebi de, metodolojik yenilikleri kadar, daha sonra geniş kabul görmüş, alıntılanmış ve eleştirilmiş bu kavramsal yenilikleridir aynı zamanda. Araştırma, Lazarsfeld’in kendisinin de

²⁹ Lazarsfeld’den aktaran Barton, 2001, s. 254.

³⁰ Bu noktada “kanaat önderi” ifadesinin bugünkü gündelik Türkçe’de “medya etkisini dolayımlayan” şeklindeki orijinal anlamından epey bağımsızlaştığını belirtmek gerekiyor. Medya dilinde sıkça rastladığımız bu ifade, daha ziyade toplumun, özellikle de yerel veya dar toplulukların önde gelen bireylerini nitelendirmek amacıyla kullanılıyor.

³¹ Mutlu, age, “Kanı Önderi (Opinion Leader)” maddesi, s. 200-201.

³² Lazarsfeld’e gelene kadar kitle iletişimin etkisi konusunda en yaygın kabul gören teorilerden biri, yanlış bir şekilde Harold Lasswell’e ve onun 1927 tarihli *Propaganda Technique in the World War* başlıklı kitabına atfedilen şırınga modelidir (hypodermic needle model). Bu model “iletişim araçlarını bir şırıngaya benzetmekte, iletişim araçlarına maruz kalan alıcıları ise bu şırıngaya doldurulmuş ilacın etkisine tümüyle açık insanlar olarak değerlendirmektedir” (Mutlu, age, s. 325).

³³ Jeřábek, age, s. 15-16.

³⁴ Pooley, age, s. 291.

beklentilerinin aksine, medyanın, en azından kısa vadede, zihnimizi ve davranışlarımızı değiştiremediğini verilerle ortaya koyuyordu.³⁵

Amerikan toplumunun oy verme davranışlarının nasıl şekillendiğine yakından bakmak üzere tasarlanan bu uzun araştırma serüveni, sadece başlangıçta ortaya konan amaçları ile değil, yol boyunca fark edilen eksiklikleriyle de, uygulamalı sosyal bilimler için birçok keşif ve yeniliği beraberinde getirdi. Araştırma süreci boyunca çeşitli metodolojik buluşlar da yapıldı. Bunlardan en önemlilerinden biri, kartopu örnekleme (**snowball sampling**) yöntemidir. Bu yöntem, kanaat önderleri gibi tesadüfi örnekleme erişilmesi zor bireylerin bulunup tespit edilmesi amacıyla başvurulmuştur.

Lazarsfeld ve arkadaşları *The People's Choice* ile neticelenen ilk araştırmada, kitle iletişimlerinin oy verme davranışları üzerindeki etkisini ölçmek üzere yola çıktıkları için, araştırma sırasında gücünü keşfettikleri kişilerarası etkileşimin işleyişini ve bu işleyiş içinde kanaat önderlerinin rolünü tam anlamıyla ortaya koymaya yetecek kadar soru sormadıklarının farkındaydılar. Bu yetersizliği gidermek için ilk adım ise, o sıralar Columbia Üniversitesi'ne ve Büro'ya yeni katılmış olan Robert K. Merton'dan geldi. Merton bu amaçla, farklı ekonomik ve sosyal katmanlara mensup 87 kişilik bir denek grubu oluşturarak, onlara kararlarını etkileyen kişilerin kimler olduğunu sordu. Görüşmeler sonucunda 57 kişinin adının denekler tarafından en az dört kez telaffuz edildiği tespit edildi. Merton daha sonra, bu 57 kişiden 30'unun dahil edildiği, "kartopu örnekleme"yle oluşturulmuş bu grupla ayrı görüşmeler gerçekleştirdi.³⁶

Bu yolla yakın çevrelerine ve dolayısıyla yerel topluma yön veren insanları yakından tanımaya çalışan Merton, bu yüksek etkili bireyleri, Lazarsfeld'in tercih ettiği "kanaat önderleri" kavramından farklı olarak, "**influentials**" (nüfuzlular) diye niteliyordu. Bu metodolojik yenilik, daha sonra panel araştırmasıyla entegre edilerek Büro tarafından 1945 yılında yürütülen bir saha araştırmasında da denendi. Araştırmanın sonuçları ise, Lazarsfeld'in Elihu Katz ile birlikte imza attıkları *Personal Influence* kitabında yayınlandı.

³⁵ Pooley, age, s. 9. Bu noktada Lazarsfeld'in, Marienthal araştırmasında, kendisi de bir sosyalist olmasına rağmen, sosyalist siyasetin en popüler iddialarından biri olan 'işsiz kalan, başka bir deyişle zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi kalmayan işçilerin devrimi başlatacağı' varsayımını saha araştırmasıyla boşa çıkarırken gösterdiği cesareti, burada da gösterdiğine, beklentilerinin veriyle uyuşmaması karşısında bir kez daha veriyi tercih ettiğine dikkat çekmek gerekiyor.

³⁶ Barton, 2001, s. 254-255.

4. DÖNÜM NOKTASI NİTELİĞİNDE KİTAPLAR

ABD Tarım Bakanlığı'nın vaat ettiği maddi desteği vermemesi üzerine, tasarladıkları panel temelli araştırma projesini tümüyle iptal etmek yerine, 1940'ta yapılacak ABD'de Başkanlık Seçimi sürecinde uygulanacak şekilde yeniden dizayn ederek yoluna devam eden Lazarsfeld, bir anda girmiş olduğu bu alana hiç yabancı değildi aslında. Daha önce, Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin aktif bir mensubu olarak Viyana'da yürüttüğü oy verme araştırmalarını “**New Deal**” döneminde Amerikan siyaset dünyasına taşıyordu yalnızca.³⁷ Ancak Viyana'da yaptığı çalışmalardan farklı olarak ABD'de herhangi bir parti veya adaya hizmet vermiyor, onlardan maddi bir destek de almıyordu.³⁸ Dolayısıyla niyeti, herhangi bir adayın kampanyasının etkisini ölçmek değil, panel yönteminden yararlanarak “insanların kime oy vereceğine nasıl karar verdiğini ve karar verme sürecinin basın ve radyonun yanı sıra aile gelenekleri, sosyal arkaplanlar ve hatta dini yönelimler ile seçmenlerin maruz kaldıkları karşıt etkilerden nasıl etkilendiğini incelemektir.”³⁹

4.1. 1944 *The People's Choice*⁴⁰

İlk araştırmanın sonuçlarının yer aldığı kitap, araştırmayı Lazarsfeld ile birlikte yürüten iki öğrencisinin, Bernard Berelson ve Hazel Gaudet'in ortak imzasını taşıyor. Kitabın dayandığı araştırmanın saha çalışması için, ABD'nin Ohio eyaletinde bulunan, Cleveland ile Toledo arasındaki Erie Gölü kıyısında yer alıp gölle aynı ismi taşıyan, o dönemde 43 bin kişilik homojen bir nüfusa sahip, neredeyse eşit oranlarda olmak üzere tarım ve sanayi ile geçimini sağlayan, oldukça müreffeh küçük bir kasaba tercih edilmiş.⁴¹

Bu tercihte Erie'nin deneklerin kolayca gözlenmesine imkan sağlayacak kadar küçük olması, “bölgesel farklılıklar” denen niteliklerinin ağır basmaması, başka bir deyişle ulusal genellemeler yapmaya nispeten daha elverişli bir zemin sunması, büyük bir kentsel alanın etkisinde kalmadığı gibi kırsal politik kanaatlerin küçük kasabaya ait politik kanaatler ile mukayese edilmesine olanak sağlaması ve nihayet son kırk yılda yapılan tüm başkanlık seçimlerinde ulusal eğilimlerden çok az farklılık göstermesi gibi faktörler etkili olmuş. Yazarlar, tüm bu yönleri ile Erie'nin, ABD'nin sahip olduğu geniş çeşitlilik nedeniyle “tipik

³⁷ Barton, 2001, s. 253.

³⁸ 1940 Amerikan Başkanlık Seçimi, o esnada görevde olan Demokrat Franklin D. Roosevelt ile Cumhuriyetçi rakibi Wendell Willkie arasında geçmiştir.

³⁹ Jeřábek, age, s. 3.

⁴⁰ Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, Hazel Gaudet, *The People's Choice: How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign*, Columbia University Press, New York, 1944

⁴¹ Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 3 ve 9.

bir Amerikan kasabası” olamasa bile, en azından ülkenin kuzey ve batı kesimlerini çok iyi temsil edebileceğini düşünmüşler.⁴²

Kitapta, yapılan çalışmanın özgünlüğünü ve öncü karakterini ortaya koymak için, seçimler konusunda o zamana kadar elde edilmiş verilere ve yapılmış araştırmalara da değiniliyor. Buna göre nispeten yakın zamana kadar elde edilen veriler, hangi parti ve adaya kaç kişinin oy verdiğini gösteren resmi kayıtlardan ibaretmiş. Kitapta ayrıca, Chicago Üniversitesi’nden bir grup siyaset bilimci tarafından uygulanan, bir şehrin veya bir eyaletin küçük bir birimine ait oy kayıtlarının analiz edilmesiyle din, köken, ekonomik statü gibi faktörlerin oy verme davranışı üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedefleyen ve “ekolojik analiz” denilen yöntem, bu konuda atılmış önemli adımlardan biri olarak anılıyor. Lazarsfeld ve arkadaşları ayrıca, politik kanaatlerin bireysel özelliklerle bağlantılandırılarak oy verme niyetlerinin seçim öncesinde tahmin edilmesine imkan sağlayan kamuoyu yoklamalarının da, konuyla ilgili bilgimizi yeni bir merhalaya taşıdığını ifade ediyorlar.⁴³

Ancak yazarlara göre bu yöntem yeterli değildi. Her seferinde farklı insanlar üzerinde uygulanan bir dizi araştırma yoluyla bir kampanyanın gerçek etkisi ortaya konamazdı. Bu tür araştırmalar en fazla genel eğilimleri gösterebilirdi. Yapıları gereği bu araştırmaların en büyük eksiklikleri ise, “kimin” politik eğilimlerinin değiştiğini gösterememeleri idi.

Başka bir deyişle, Lazarsfeld ve arkadaşlarının uyguladığı panel tekniğine gelene kadar, toplumsal temsil kabiliyeti olan tekil bireylerin kampanya öncesi tutumlarından yürütülen propaganda faaliyetleri karşısındaki reaksiyonlarına ve nihayet seçim günündeki nihai kararlarına kadar uzanan oy gelişimlerini izlemek mümkün değildi. Aynı insanlar üzerinde periyodik olarak tekrarlanan görüşmelere dayalı panel tekniği, araştırmacılara ve dolayısıyla kampanyaları yönetenlere bu tür yanıtlar elde etme imkanı sağlayacaktı.⁴⁴

Saha araştırması çerçevesinde öncelikle Erie’de bulunan evlerin dörtte biri ziyaret edilerek araştırma evrenini temsil eden 3.000 kişilik bir havuz oluşturulmuş. Ardından bu 3.000 kişi arasından tabakalı örnekleme (**stratified sampling**) yoluyla biri ana panel, kalan üçü ise kontrol grubu olmak üzere 600’er kişilik dört grup çıkarılmış. Ana panelde yer

⁴² Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 3.

⁴³ Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 1-2.

⁴⁴ Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 2.

alanlarla Haziran 1940'tan seçimin yapıldığı Kasım 1940'a kadar her ay düzenli olarak görüşülmüş. Üç kontrol grubu ile ise Temmuz, Ağustos ve Ekim'de olmak üzere görüşmeler yapılmış.

Araştırmacılar, Mayıs'tan Kasım'a kadar süren yakın gözlemler neticesinde, öncelikle iki büyük partiye oy verenler arasındaki temel farkları ortaya koyduktan sonra, özellikle kampanya süreci boyunca fikrini o veya bu yönde değiştirenler üzerinde yoğunlaşmışlar.⁴⁵ Araştırmanın ana odağını da süreç boyunca bu fikir değiştirenlerin fikirlerini neden değiştirdikleri sorusu oluşturmuş.

Ağırlıklı olarak fikir değiştirenlere yoğunlaşmakla birlikte araştırmada ulaşılan en şaşırtıcı sonuçlardan biri, katılımcıların politik sadakatlerinin epey yüksek olduğu ve kararlarını nadiren değiştirdikleri bulgusu olmuş. Yazarlara göre araştırmanın bir diğer şaşırtıcı bulgusu ise, sosyoekonomik arkaplan, din ve kırsal/kentsel ikamet gibi birkaç demografik faktöre bakılarak hangi seçmenlerin ne yönde oy kullanabileceğinin kabaca tahmin edilebilmesi. Bundan yola çıkan Lazarsfeld ve arkadaşları, bir “Siyasi Yatkınlık Endeksi” (**Index of Political Disposition**) bile geliştirmişlerdir.⁴⁶

Araştırma boyunca kişisel özellikleri, dünya görüşleri, siyasi geçmişleri, diğer insanlarla ilişkileri ve seçime ilişkin meseleler konusundaki kanaatleri hakkında etraflı bilgi edinilen katılımcıların basın, radyo, kişisel temaslar ve diğer tüm kanallar üzerinden maruz kaldıkları propaganda faaliyetlerine gösterdikleri tepkiler de takip edilmiştir.⁴⁷ Nihayet panel tekniği yoluyla şu soruların yanıtları aranmıştır:

Sosyal statünün oy verme davranışı üzerindeki rolü nedir? İnsanlar parti kongrelerinden ve aday belirleme sürecinden nasıl etkilenirler? Resmi propaganda nasıl bir rol oynar? Basın ve radyonun rolü nedir? Aile ve arkadaşların etkisi nedir? (...) Neden bazı insanlar kararlarını erkenden verirken, bazıları geç verir? Kısacası oylar nasıl şekillenir? Neden insanlar verdikleri şekilde oy verirler?⁴⁸

⁴⁵ Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 8.

⁴⁶ Pooley, age, s. 279.

⁴⁷ Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 5.

⁴⁸ Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 6-7.

Lazarsfeld ve arkadaşları, bu kritik soruların yanıtlarını aradıkları uzun araştırma süreci boyunca, panel tekniğinin özellikle şu noktalarda büyük bir katkı sağladığını ifade ediyorlar:

1. Kampanya süreci boyunca kimlerin oy verme kararını değiştirdiğini ve bunların kişilik özelliklerinin neler olduğunu ortaya koymak
2. Farklı zamanlarda verdikleri yanıtlardaki işaretlere bakarak hangi seçmenlerin hangi partinin propagandasına maruz kaldığını ayırt etmek
3. İki görüşme arasında kararını değiştiren seçmenlerin akış içinde oluşan kanaatini kavramak, böylece yürütülen propagandaların etkisini ve diğer etkileri ölçmek
4. Propagandanın etkisini istatistiksel olarak takip edip işleyerek, insanlara karar verdirenin ne olduğu hakkında çıkarımda bulunmak⁴⁹

Bu tür bilgilerin basit kamuoyu yoklamaları ile elde edilen bilgilerden epey farklı olduğuna dikkat çeken Lazarsfeld ve arkadaşları, “tekrarlanan görüşme”, yani panel tekniğinin neyin neden neyin sonuç olduğunu ortaya koymasa da, bir zaman dizisi oluşturmaya imkan sağladığını, bunun da “neden-sonuç analizi” yapmak için elverişli bir zemin sunduğunu ifade ediyorlar.⁵⁰

Bu aslında, Erie’de yürütülen araştırma da dahil olmak üzere Lazarsfeld’in kariyeri boyunca yürüttüğü tüm çalışmalardaki ana metodolojik bakış açısını ortaya koyuyor: “İnsanların *nasıl* oy verdiği ile değil, *neden* verdikleri şekilde oy verdikleri ile ilgiliydik. Seçim sonuçlarını tahmin etmek değil, kanaat oluşumu ve politik davranışın altında yatan süreçleri keşfetmek istiyorduk.”⁵¹

4.2. 1954 *Voting*⁵²

Lazarsfeld liderliğindeki Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu, panel tekniğini esas aldığı seçim araştırmalarını, takip eden 1944, 1948 ve 1952’de düzenlenen ABD Başkanlık Seçimleri’nin yanısıra 1950 yılındaki Kongre Seçimleri sürecinde de uyguladı. Kısa sürede büyük ilgi gören araştırma, okyanusun diğer kıyısına da taşındı. 1950 ve 1951 yıllarında

⁴⁹ Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 7.

⁵⁰ Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 7-8.

⁵¹ Lazarsfeld ve diğerleri, age, s. 10.

⁵² Bernard R. Berelson, Paul F. Lazarsfeld, William N. McPhee, ***Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign***, Chicago Üniversitesi Yayınları, Chicago, 1954.

düzenlenen Britanya Genel Seçimleri’nde de panel temelli araştırmaya başvuruldu.⁵³

Savaş yılları devam ederken yürütülen 1944 araştırmanın sonuçları hiçbir zaman tümüyle yayınlanmadı⁵⁴ ancak 1948 Başkanlık Seçimi⁵⁵ araştırması, *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign* adıyla kitaplaştırıldı. Bernard R. Berelson, Paul F. Lazarsfeld ve William N. McPhee imzalarını taşıyan kitap, önceki araştırmalardan elde edilen tecrübelerin de yardımıyla, teorik açıdan *The People’s Choice*’a nazaran çok daha zengin sonuçlara ulaşmıştır.⁵⁶ 1940 araştırmasından farklı olarak, kitle iletişim araçları üzerinden yürütülen siyasi iletişim kampanyalarının oy verme tercihleri üzerindeki etkilerinden ziyade kişilerarası veya grup içi dinamiklere yoğunlaşan bu araştırmada, “seçmenlerin politika algısı, meselelere yönelik reaksiyonları, kitlesel medyaya yönelik dikkatleri, diğer seçmenlerin politik tercihleri üzerindeki etkileri, sınıfsal konum ve dini aidiyetlerin rolü ile yerel topluluğun kurumsal liderliği” gibi konular etrafında oy verme süreçleri analiz edilmiştir.⁵⁷

Araştırma çerçevesinde, “grup halinde oy verme normlarının korunmasını sağlayan bir mekanizma olarak kişilerarası etkileşimin rolü çok daha yoğun bir şekilde incelemeye alınmış” ve “insanlar arkadaşları, akrabaları ve komşuları ile benzer sınıf ve dinlere mensup oldukları için, siyasi kampanyalar yoluyla kişilerarası tartışmaları harekete geçirmek, (...) grup normlarının yeniden teyit edilmesine hizmet eder”⁵⁸ sonucuna varılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, insanlar küçük gruplar içinde var olurlar, kanaatlerini bu küçük ve samimi gruplar içinde şekillendirirler ve onları belirli meseleler üzerinde tartışmaya yöneltecek herhangi bir siyasi kampanya mesajına, kuvvetle muhtemel, başlangıçtaki fikirlerini bir kez daha onaylayarak karşılık vereceklerdir. Bu sonuç, kitle iletişim araçlarının kanaat oluşturmaktan ziyade, mevcut kanatleri güçlendirip pekiştirdiği şeklindeki, 60’lı yıllarda ortaya atılıp yaygınlaşan “Pekiştirme Hipotezi” için güçlü bir dayanak oluşturmuştur.⁵⁹

⁵³ Berelson ve diğerleri, age, s. ix.

⁵⁴ Korchin’den aktaran Barton, 1979, s. 27.

⁵⁵ Seçim o zamanki mevcut Başkan Demokrat Harry S. Truman ile New York Valisi Cumhuriyetçi Thomas E. Dewey arasında geçmiş ve Truman’ın zaferiyle sonuçlanmıştır.

⁵⁶ Jeřábek, agm, s. 234.

⁵⁷ Berelson ve diğerleri, age, s. vii.

⁵⁸ Barton, 1979, s. 27.

⁵⁹ Bu kavram ilk kez, Joseph T. Klapper tarafından yazılan ve o zamana kadar yapılan iletişim araştırmalarını ele alan, 1960 tarihli *The Effects of Mass Communication* başlıklı kitapta kullanılmıştır.

Voting kitabı, tıpkı *The People's Choice* gibi, küçük bir Amerikan kasabasında uygulanan panel araştırmasının sonuçlarına dayanıyor. Bu seferki saha araştırması için ise, New York eyaletinin Elmira kasabası seçilmiş. New York eyaletindeki 25 bin ila 100 bin arasında bir nüfusa sahip 16 kasaba arasından seçilen ve o dönemde 52 bin nüfusu olan Elmira, orta büyüklükte olması, metropolitan alanların dışında olmakla birlikte izole bir yer olmaması, makul ekonomik ve sosyal dengesi, iyi medya iletişim koşullarının yanısıra normal bir eğitsel ve kültürel ortama sahip olması, dengeli endüstriyel ve işgücü durumu, genele uyan etnik kompozisyonu ve makul politik parti dengesi nedenleriyle tercih edilmiş.⁶⁰

Yazarlar, daha önce *The People's Choice*'da gazete ve radyonun etkisine odaklanıldığını, ancak sonuçta bu etkinin yüzeysel olduğunu, derine işlemediğinin tespit edildiğini ifade ettikten sonra şöyle devam ediyorlar:

Ancak söz konusu çalışma, seçmenlerin birbirleri üzerindeki etkisinin önemine ilişkin açık seçik bir kabulle sonuçlandı ve politik meselelerin kampanyadaki rolü konusunda çözülmemiş bir probleme işaret etti. Bu kitap ise, bu iki konuya özel bir önem veriyor. Kişisel etki noktasında daha önce kestirim konusu olan şey şimdi ayrıntılandırılıp belgelenmiş durumda; meseleler noktasında ise daha önce bulmaca olan şey şimdi açıklığa kavuşuyor.⁶¹

Yayınlanan ikinci araştırma, öncekinden, işin saha safhası itibariyle de farklılaşıyor. Buna göre ikinci çalışmada tekrarlanan panel görüşmesi sayısı altıdan dörde düşürülürken, daha önce 600 olan katılımcı sayısı ise 1.000 kişiye çıkarılmış.

Mevcut tutumları, beklentileri, kişisel temasları, grup aidiyetlerini ve benzeri verileri nihai kararlarla ilişkilendirmeyi analitik bir hedef olarak önüne koyan çalışmada, şu soruların yanıtları aranmış:

(...) bir görüşmeden diğerine oy niyetlerini değiştiren katılımcıların ortak deneyimleri nelerdir? Bu insanlar tam olarak kimdir? Partilerle, medyayla, belirli organizasyonlarla veya arkadaşlar ve aile fertleriyle kurulan temasların etkisi nedir?⁶²

⁶⁰ Berelson ve diğerleri, age, s. 6.

⁶¹ Berelson ve diğerleri, age, s. ix.

⁶² Berelson ve diğerleri, age, s. viii.

Yazarlar kitap boyunca geniş veri setleri ile bu soruların yanıtlarını ortaya koymaya çalışırken, yaptıkları bu son araştırmanın *The People's Choice*'a nazaran ilerleme kaydettiğini ifade ediyorlar ancak gelecekte yapılacak araştırmalarla geliştirilmesi gereken bazı noktaların olduğuna da dikkat çekiyorlar. Buna göre mevcut araştırmada işçi sendikaları, resmi organizasyonlar, siyasi partiler gibi topluluk kurumlarına ilişkin malzemeler bulmak mümkündür ancak bunların faaliyetlerinin seçmenlerin kararlarına yansımalarına ilişkin çok az bağlantı sunulabiliyor. Yazarlar bunu bir sonraki benzer bir araştırma için görev olarak ortaya koyuyor⁶³ ancak bu görev tamamlanamıyor.

Araştırma sonuçlarını içeren kitap, Lazarsfeld'in Büro'nun yöneticiliğinden ayrılmasından yaklaşık beş yıl sonra, 1954'te yayınlandı. 1952 Başkanlık Seçimi'nden sonra Büro herhangi bir oy verme araştırması yapmadı ancak o zamana kadar yapılan araştırmalardan elde edilen verilerin analizi ve değerlendirilmesi konusundaki arayışlar devam etti.

Lazarsfeld, Seymour M. Lipset, Allen H. Barton ve Juan J. Linz ile birlikte, seçime katılım ile sağ-sol oy davranışlarına ilişkin ampirik literatürü bir araya getirmeye çalışan "The Psychology of Voting: An Analysis of Political Behavior" başlıklı bir makale kaleme aldılar.

Kitabın bir diğer yazarı ve aynı zamanda eski bir gazeteci olan McPhee ise, o zamanlar yeni yeni gelişmekte olan bilgisayar teknolojisinden yararlanarak, panel araştırmalarından elde edilen verilerden devşirilmiş sınırlı sayıda önermeyle, çeşitli simülasyon modelleri oluşturdu ve bunları değişkenlerde ve ilişkilerde görülen değişimlerin oy verme davranışlarına yansımalarını test etmekte kullandı.⁶⁴ McPhee, geliştirdiği simülasyon modellerini, 1960'lı yılların ortasında Büro'dan ayrıldıktan sonra gittiği MIT'ye de taşıdı.⁶⁵ Panel tekniği ile yürütülen seçim araştırmaları işi ise Michigan Üniversitesi tarafından The American National Election Studies (Amerikan Ulusal Seçim Araştırması-ANES) adıyla günümüze kadar devam ettirildi.

⁶³ Berelson ve diğerleri, age, s. ix.

⁶⁴ Barton, 1979, s. 28.

⁶⁵ Barton, 2001, s. 258.

1955 4.3. *Personal Influence*⁶⁶

Lazarsfeld ve arkadaşlarının 1940 yılında düzenlenen ABD Başkanlık Seçimleri'nden başlayarak çeşitli seçimlerde yürüttükleri, panel araştırmasına dayalı saha araştırmalarının çıktıkları, *The People's Choice* ve *Voting* kitaplarında ayrıntılı bir şekilde ortaya konmakla birlikte, kuramsal ve kavramsal açıdan en olgun haline, 1955 yılında yayınlanan *Personal Influence* kitabında kavuşabildi. Lazarsfeld ile birlikte öğrencisi Elihu Katz'ın imzasını taşıyan kitap, iletişim araştırmalarının yanısıra başka sosyal bilim araştırmalarından elde edilmiş sonuçlardan da yararlanarak, medyanın kitleler üzerindeki etkisinin sanıldığı kadar güçlü olmadığını, aksine epey sınırlı olduğunu ortaya koyarak, ana akım kitle iletişim çalışmalarında uzun süre esas alınan bir standart inşa etti.

Lazarsfeld ve arkadaşlarının seçim çalışmalarına gelene kadar, özellikle de iki dünya savaşı arası dönemde, kitle iletişim araçlarına, ya insanların beyinlerini yıkayan “şeytan tasarımı araçlar” ya da “demokrasinin yeni şafağı” nazarıyla bakılıyordu. Kitle medyasına biri olumsuz, diğeri olumlu zaviyeden bakan bu iki “zıt” bakış açısının ortak özelliği ise, medyaya büyük bir etki gücü atfetmesiydi.⁶⁷

Aslında Lazarsfeld ve arkadaşları da, araştırmaya başladıklarında böyle bir kanaat taşıyorlardı. Onlar da kitlesel medyadan yayılan mesajların kitleler üzerinde doğrudan ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu göz önünde bulundurarak yola çıkmıştı. Nitekim niyetleri, kitle iletişim araçları üzerinden yürütülen siyasi propaganda çalışmalarının oy verme davranışları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır.

Bu etkinin o zamana kadar sanıldığı gibi güçlü olmadığını keşfetmeleri, baştan varsayılmış veya ortaya konmuş bir hedef değil, somut araştırma bulgularının “beklenmedik” bir çıktısıdır aslında. Öyle ki, bu alandaki ilk araştırmanın başlatılmasından ancak üç yıl sonra, 1943'te Lazarsfeld ve arkadaşları medyanın tutum değişikliği üzerindeki etkisi konusunda karşılaştıkları zorluğu not etmeye başlamışlardır. Ancak bu tesadüfi keşfe rağmen medya etkisinin minimal düzeyde olduğuna ilişkin yeni bir çerçeve oluşturulmamış, izleyicilerin maruz kaldıkları mesajlar karşısındaki inatçı direnci propaganda tasarımı kaynaklanan “teknik engellere” bağlanmıştı. Daha sonra, özellikle II. Dünya Savaşı

⁶⁶ Paul F. Lazarsfeld, Elihu Katz, *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*, Routledge, New York, 2017.

⁶⁷ Pooley, age, s. 1.

sonrasında yapılan araştırmalarda medya etkisi daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmış ancak daha güçlü bir etki için propagandanın daha iyi tasarlanması gerektiği yönündeki ikili yaklaşım da hemen terk edilmemiştir.⁶⁸

Yararlandıkları başka araştırmalar ve bu araştırmaları yapan başka bilim insanları olmakla birlikte, Lazarsfeld ve Katz'a, *Personal Influence*'ta en sarıh ve berrak haliyle ortaya koydukları sınırlı medya etkisi modeli konusunda en çok ilham veren isim, sosyoloji disiplininin büyük isimlerinden biri olan Edward Shils olmuştur.⁶⁹ Shils, özellikle de "küçük grup" dinamikleri konusunda yaptığı çalışmalarla, hiç niyeti olmadığı halde, Lazarsfeld ile Katz'a ve bu arada kitle iletişim araştırmaları alanına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.⁷⁰

Pooley, *Personal Influence* kitabının bu yeni bakış açısının şekillenmesini sağlayan öncü çalışmalara yer verilen birinci bölümüne özellikle dikkat çekiyor. Ona göre "kitleli medya araştırmalarını başlatan fikirlere" yer verilen bu 15 sayfalık bölüm, alanı tek kelimeyle sarırmıştır.⁷¹ Bu kısa bölüm, "sezgiye, halk bilgeliğine veya spekülative Avrupa teorisine dayanan", isimleriyle bile (sihirli mermi [**magic bullet**], şırınga modeli [**hypodermic needle**]) kitle iletişimin etkisinin çok güçlü ve dolaysız olduğuna işaret eden o zamana kadarki cari yaklaşımların yerine, niceliksel araştırmalara dayanan daha makul bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır.⁷²

Yayınlandıktan yarım asır sonra bile kitle iletişim alanının hâlâ "demirbaş" metinlerinden biri olarak kabul edilen⁷³ *Personal Influence*, Lazarsfeld ve arkadaşlarının, daha doğrusu Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Bürosu'nun, radyo araştırmalarıyla başlayıp kişisel etki araştırmalarına varan⁷⁴ ilgi alanı değişiminin sembolü olması bakımından da dikkate değer bir eserdir. Kartopu örnekleme (**snowball sampling**) yönteminin panel tekniği ile birleştirilerek uygulandığı bir saha araştırmasına dayanan⁷⁵ *Personal Influence*, doğrudan medya etkisinden ziyade küçük grup etkisine odaklanmıştır.

⁶⁸ Pooley, age, s. 3.

⁶⁹ Pooley, age, s. 3.

⁷⁰ Pooley, age, s. 3-4.

⁷¹ Pooley, age, s. 1.

⁷² Pooley, age, s. 1-2.

⁷³ Pooley, age, s. 2.

⁷⁴ Barton, 2001, s. 245.

⁷⁵ Barton, 2001

Pooley'nin de dikkat çektiği, kitabın sinopsisi mahiyetindeki⁷⁶ 15 sayfalık ilk bölümde, bu yeni yönelim gerekçesiyle birlikte ortaya konuyor. Bölümde anlatıldığında göre 1920'li ve 30'lu yıllarda, yani kitlesel iletişimin ortaya çıkıp hızla yükseldiği iki savaş arası dönemde, medyaya yönelik, biri olumlu diğeri olumsuz olmak üzere iki bakış açısı söz konusudur. Bu bakış açılarından ilkinde göre medya, bir çeşit “kasaba toplantısı” olarak tasvir edilip bilgi ve haberle donatılmış kamuoyunun yeni bir biçimi olarak nitelendirilirken, diğeri bakış açısına göre demokratik toplumu tümüyle yok etmeye kastetmiş kötü bir aktör olarak görülmektedir.⁷⁷

Yazarlara göre bu iki bakış açısı, bir yönleriyle birbirine zıt olsalar da, medyaya atfettikleri güçlü ve doğrudan etki potansiyeli itibarıyla benzeşmektedirler. İkisi de medyayı, “amorf bir sosyal örgütlenme ve yetersiz kişilerarası ilişkilerle karakterize edilen bir toplumdaki her göz ve kulağa erişen yeni bir tür bütünleştirici bir güç” olarak görmektedir.⁷⁸ Kitle iletişim araştırmalarının yeni başladığı dönemde de medya hakkında zihinlerde böyle bir resim mevcut olduğu gibi⁷⁹, bu bakış açısı çeşitli sosyal ve psikolojik teoriler tarafından da desteklenen bir yaklaşımdır. Sözelimi “19. yüzyılının son döneminde Avrupalı okullara ait klasik sosyoloji, şehirlerde, endüstriyel toplumda kişilerarası ilişkilerin çöktüğüne, uzak ve kişisel olmayan yeni sosyal kontrol biçimlerinin ortaya çıktığına vurgu yapmıştır.”⁸⁰ Bu bakış açısının baskın olduğu koşullar altında kitle iletişim araştırmaları disiplini de, hedef kitle araştırmaları, içerik analizi ve etki çalışmaları olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır.

Bu ilk dönemde kitle iletişim araştırmalarının peşine düştüğü esas soru ise “Medya ne yapabilir?” olmuştur. Reklamverenler, radyo yöneticileri, propagandacılar ve eğitimciler gibi araştırma müşterileri, mesajlarının halk üzerindeki etkisini anlama peşindedir.⁸¹ Araştırmalara temel oluşturan bu modele göre mutlak güç sahibi bir konuma yerleştirilmiş olan medya, mesajlarını atomize olmuş kitlelere göndermekte, kitleler bu mesajları almak üzere hazırda beklemekte ve iletişimin bu iki uçcu arasında hiçbir şey bulunmamaktadır.⁸²

⁷⁶ Pooley, age, s. 1.

⁷⁷ Paul F. Lazarsfeld, Elihu Katz, *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*, Routledge, 1. Baskı, New York, 2017, s. 56-57.

⁷⁸ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 57.

⁷⁹ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 57.

⁸⁰ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 58.

⁸¹ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 59.

⁸² Lazarsfeld ve Katz, age, s. 62.

Lazarsfeld ve Katz ise kitaplarında, medya ile hedef kitle arasındaki bu mesaj iletme akışının düşünöldüğü gi bi pürözsüz ve engebesiz olmadığını iddia etmekte, araya girip mesajların etkisini değışime uğratan dört faktör saymaktadırlar. Yazarlara göre mesaj kaynağı medya ile alıcı bireyler arasında girip etkiyi değıştiren bu dört faktör mesaja maruz kalma düzeyi, mecraların kendine ait özellikleri, içerik ve hedef kitlede yer alan bireylerin mesajlara yönelik meyil veya yatkınlığıdır (**predisposition**).⁸³ Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, “insanlar kitle iletişim araçlarından gelen uyaranlara, önceki modelde varsayıldığı kadar çok, kolay ve rastgele maruz kalmazlar.”⁸⁴ Maruz kalmayı veya kalmamayı belirleyen teknolojik, politik ve ekonomik faktörler olmasının yanısıra işin bir de “maruz kalmaya açık veya istekli olma” tarafı vardır.

Diğer yandan mesajın hangi mecra üzerinden iletildiğı de bir değışken olarak devrededir. Aynı mesajın radyo, gazete ve sinema üzerinden iletilmesi aynı etkileri yaratmaz. Bunların yanında biçim, sunum, dil ve benzeri nitelikleri itibariyle içerik de, medyadan yansıyan mesajların akıbetini belirleyen önemli bir değışkendir. Nihayet bireylerin tutum ve eğilimleri, verilmek istenen mesajın anlamını değıştirebilir veya tümöyle çarpıtabilir.⁸⁵ Yazarlara göre bu dört faktör, “kimi koşullarda medya ve kitleler arasındaki iletişim akışını kolaylaştırabilirken, başka koşullar altında iletişim akışına engel de olabilir.”⁸⁶

Kısacası kitle iletişim sürecinin eskiden sanıldığı gibi “cızırtısız” bir ortamda gerçekleşmediğini, araya mesajın etkisini değıştiren, azaltan veya ortadan kaldıran çeşitli faktörlerin girdiğini ifade eden yazarlar, bu arada yeni bir faktöre de dikkat çekiyorlar.

Biz şimdi, yeni yeni vurgulanmaya başlanan kişilerarası iletişim değışkenine yönelmeyi öneriyoruz. Birkaç öncü iletişim çalışmasına ve (...) küçük grup araştırmalarının kitle medyası araştırmaları üzerindeki tesiriyle yapılan bir keşfe dayanarak baktığımızda, iletişim araştırmaları alanının, bireyin diğer insanlarla olan sosyal bağlarının etki çapını, onlarla paylaştığı ve kendisinin kitle medyasına yönelik tepkisini de şekillendiren kanaat ve eylemlerinin karakterini hafife aldığı görüyoruz. Başka bir deyişle biz, bir bireyin bir kampanyaya verdiği tepkinin, onun sosyal çevresine ve kişilerarası ilişkilerinin karakterine atıfta bulunulmadan açıklanamayacağını öne sürüyoruz. İletişim sürecinde araya giren değışkenler zincirinin kilit bir halkası olmayı vaat etmesi ve aynı zamanda -biri makroskobik kitle iletişimiyle, diğeri mikroskobik sosyal ilişkilerle ilgilenen- iki sosyal bilim araştırma

⁸³ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 62.

⁸⁴ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 63.

⁸⁵ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 63-65.

⁸⁶ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 62-63.

alanının yakınsamasını teşvik eden bir görüntü arz etmesi nedeniyle, büyük bir dikkatle ele almak istediğimiz husus budur.

Kişilerarası ilişkilerin kitlesel medyadan yayılan mesajların alınıp işlenmesi konusunda başat faktör olduğunu ortaya koyan, böylece küçük grup etkileşiminin gücüne vurgu yapan *Personal Influence*, dayandığı bu yeni bakış açısından türetilen kavramları geliştirmekle kalmamış, bunları siyaset ve oy verme dışındaki karar süreçlerine de taşımıştır. Buna göre sözgelimi tüketici davranışı gi bi alanlar da kapsama alınmış ve örneğin kadınlara ev alışverişi, moda, film seçimi gi bi konularda karar ve fikirlerini etkileyen kanaat önderlerinin kim olduğu sorulmuştur.⁸⁷ Bu yapısıyla teorik ve metodolojik olarak alanının öncü eserlerinden birine dönüşen kitap, kendisinden sonraki pek çok çalışmaya da dayanak oluşturmıştır.

Elihu Katz, *Personal Influence*'ın 2005 yılında yapılan baskısı için yazdığı ek Giriş bölümünde, kitabın iletişim araştırmaları alanında ve genel olarak sosyal bilimler dünyasında yarattığı etkiyi ortaya koymadan önce, Emile Durkheim ile Gabriel Tarde arasındaki meşhur bir tartışmaya göndermede bulunur. Buna göre Durkheim sosyolojinin daha ziyade sosyal normların zorlayıcı gücü ile ilgilenen bir bilim olduğunu söylerken, Tarde kümelenmeler (**aggregation**) üzerinde çalışmaya öncelik vermiş, başka bir deyişle kişilerarası iletişimin normların şekillenmesine nasıl katkıda bulunduğunu incelemeye odaklanmıştır. Tarde tutturduğu bu istikametle görünüşte kaybeden konumundadır belki ama Lazarsfeld, *Personal Influence* kitabına temel oluşturan Decatur araştırmasını⁸⁸ tasarlarken Tarde'in tarafında yer almayı tercih etmiştir. Katz'ın hatırlattığına göre, hocası Lazarsfeld, Tarde'in kamuoyu oluşum sürecinde sohbetin, dolayısıyla kişilerarası iletişim ve etkileşimin rolüne vurgu yaptığı 1898 tarihli çalışmasına hayranlık duymaktadır. Hatta Tarde'in bu araştırma çerçevesinde sarf ettiği "Hakkında kimse konuşmuyorsa gazeteler hiçbir işe yaramaz (...) çünkü böyle olmadığı takdirde hiçbir zihin üzerinde kalıcı bir etki bırakmazlar" sözleri, iki aşamalı iletişim akışı yaklaşımın müjdecisi gibidir.⁸⁹

Katz'a göre Lazarsfeld'in 1940 yılı ABD Başkanlık Seçimleri sürecinde yaptığı araştırmada "şans eseri" yaptığı keşfin ampirik doğrulaması mahiyetinde olan Decatur araştırması ve araştırma raporunu ihtiva eden *Personal Influence* kitabı, medya mesajlarının

⁸⁷ Jeřábek, agm, s. 235

⁸⁸ Araştırma, saha çalışması Georgia eyaletinin Decatur kasabasında yapıldığı için bu adı almıştır.

⁸⁹ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 21.

kanaat önderleri denen etkili kişiler tarafından alınıp yorumlandıktan sonra diğer insanlara yayıldığına, izleyicilerin medya karşısında pasif bir konumda bulunmadığına, aksine medya mesajlarına maruz kalma, bu mesajları algılama ve hatırlama konusunda “seçici” davrandıklarına dayanan yaklaşımıyla, medya ve izleyici arasındaki güç dengesinde büyük bir kırılmaya sebep olmuştur.⁹⁰ Bundan sonra medya kadiri mutlak konumunu ciddi ölçüde kaybetmiş, sınırlı etkiyi esas alan bir bakış açısıyla ele alınmaya başlanmıştır. Diğer yandan izleyici pasif olmaktan çıkmış, aktif izleyici mertebesine terfi etmiştir.

Bu öyle güçlü bir kırılmadır ki, başta Columbia Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu bünyesinde olmak üzere başka birçok müteakip araştırmanın yapılmasına yol açmıştır ancak *Personal Influence*’ın iletişim araştırmaları ve genel olarak sosyal bilimler alanında yarattığı etki bununla sınırlı değildir. Kitap ve ortaya koyduğu yeni yaklaşım, birtakım itirazları da beraberinde getirmiştir. Katz’ın da aktardığına göre Lazarsfeld’in ortaya koyduğu yaklaşıma itiraz eden isimlerden biri Todd Gitlin’dir. Medyanın güçlü etkilere sahip olduğunu savunmaya devam eden Gitlin’e göre, kanaat önderleri kavramı da medyanın bu doğrudan etkisini kamufle etmeye yönelik bir fikirdir yalnızca.⁹¹

Bunun dışında Kurt ve Gladys Lang, Theodor Adorno, Marshall McLuhan gibi isimler de itiraz cephesinde yer almış ve medyanın alışveriş veya oy verme davranışları üzerindeki etkisinin kısa vadede olmasa bile uzun vadede ve yavaş yavaş şekillendiğini iddia etmişlerdir.⁹² Bütün bu itirazlara rağmen Lazarsfeld tarafından “şans eseri” keşfedilen, Katz ve başka isimlerle birlikte kuramsal ve kavramsal anlamda olgunlaştırılan sınırlı etki kuramı, kitle iletişim araştırmaları alanında ana akım yaklaşım olmayı başarmış, medyaya mutlak bir güç atfeden paradigmanın aşılmasına en büyük katkıyı sağlamıştır.

Öte yandan Daniel Lerner, “kanaat önderleri” kavramını modernleşme teorisi bağlamında ele almış, daha doğrusu Ortadoğu’da geleneksel toplumdan modern topluma geçişi konu alan kitabında⁹³ bu kavramdan yararlanmıştır.⁹⁴ Lerner’in 1958’de yayınlanan bu ilginç kitabı, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu altı ülkede (diğer ülkeler Lübnan, Mısır, Suriye, Ürdün ve İran’dır) yürütülmüş vaka incelemelerine dayanmaktadır.

⁹⁰ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 21-22.

⁹¹ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 22.

⁹² Lazarsfeld ve Katz, age, s. 22-23

⁹³ Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Free Press, Glencoe, 1958.

⁹⁴ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 22.

Personal Influence için kaleme aldığı ek Giriş yazısında Lazarsfeld'in iletişim araştırmaları alanına yaptığı bu yenilikçi katkının hayattayken öngördüğünden de öteye geçtiğini ifade eden Katz, etkinin çapının katılımcı/müzakereci demokrasi ve kamusal alan teorilerine, başka bir deyişle Habermas'a kadar uzandığını da ifade ediyor. Ona göre bu gözle bakıldığında Tarde, Lazarsfeld ve Habermas'ı aynı çizgi üzerinde buluşturmak mümkündür.⁹⁵

(...) müzakereci demokrasinin kamusal alanında, bireysel karar verme sürecinin çok ötesine geçen “iki aşamalı akış” için de yer vardır. Hem Tarde hem de Habermas'ın medya-sohbet-karar-eylem sıralamasına dayalı bir kamusal alanı teorileştirdiği söylenebilir. Tarde'in planında medya kafelere, kahvehanelere ve salonlara bir siyasi meseleler menüsü sunar. Bu konuların tartışılması, “saygıdeğer görüşlerin” daha fazla süzülüp yayılmasına imkan sağlar. Bu görüşler hükümete, medyaya ve bireysel kararlara geribildirim olarak yansıyan Kamuoyu şeklinde kristalleşene kadar kafeden kafeye dolaşır. (...) “iki aşamalı akış”ın (...) bu teorilerde önemli bir yeri olduğu açıktır. Oysa müzakereci demokrasi öğrencileri arasında bile medyanın rolü genellikle göz ardı edilir veya hafife alınır.⁹⁶

İki aşamalı iletişim akışının medya ikna sürecinde “araya giren” kişiler arası iletişimden çok daha fazlasını ifade ettiğini, bu yaklaşımın iletişim araştırmalarını mesaj ile tepki arasına sıkışmış bir tür psikolojizmden kurtarıp sosyal bir bağlama taşıdığını, böylece toplumu da aktarım (transmission) ve algı sürecinin bir parçasına dönüştürdüğünü söyleyen⁹⁷ Katz, Tarde'dan Habermas'a uzattığı devamlılık çizgisiyle, Lazarsfeld'i sadece iletişim alanında değil sosyal bilimler tarihinde de yerli yerine oturtmanın ötesinde, hocasının ardında bıraktığı bilimsel mirasın derinliği ve dayanıklılığını da ortaya koymuştur.

5. KARARLARIN ARDINDAKİ NEDENLER

Lazarsfeld ve kurucusu olduğu Büro, *aynı insanlar üzerinde tekrarlanan görüşmelere* dayanan panel tekniğini geliştirme ve bu tekniği oy verme davranışları alanında uygulama konusunda öncü olarak kayıtlara geçtiler⁹⁸ ve bu alandaki mirasları hâlâ cari. Ancak geliştirdiği yöntemler oy verme davranışlarını analiz etme konusunda hâlâ hakim yaklaşım olmasına rağmen⁹⁹ Lazarsfeld'in amacı seçim veya siyasal iletişim araştırması yapmak değildi. Lazarsfeld esasen, insanların yaptığı şeyleri *neden* yaptığını anlama çabasındaydı.¹⁰⁰

⁹⁵ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 26.

⁹⁶ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 34.

⁹⁷ Lazarsfeld ve Katz, age, s. 33.

⁹⁸ Barton, 1979, s. 35.

⁹⁹ Coleman'dan aktaran Cole, agm, s. 13.

¹⁰⁰ Fleck, agm, s. 637.

Başka bir deyişle, oy verme davranışına, sabun satmaya veya medya etkisine yönelik özel bir ilgisi yoktu.¹⁰¹ Hatıratında da ifade ettiği gibi, sosyalist eğilimlerinin iyice ağır bastığı Viyana yıllarında bile onun için oy vermek ile sabun satın almak arasında metodolojik anlamda bir fark yoktu.¹⁰² İkisinin ardında da bir karar verme süreci vardı çünkü. Öğrencisi Rossi'ye verdiği röportajda da ifade ettiği gibi, baştan beri amacı bu karar verme sürecini anlamaktı.¹⁰³

Seçilen konular veya temalar, bu esas amacı yerine getirmeyi sağlayan araçlardan ibaretti. Lazarsfeld bu konulardan yenilikçi metotlar geliştirmek üzere istifade ediyordu yalnızca.¹⁰⁴ İşler yolunda gitmediğinde, istediği gibi bir çalışma imkanı elde edemediğinde ya da araştırmayı yürütmek üzere gerekli kaynağı bulamadığında, hızlıca yön değiştirip başka bir konuya odaklanması, esas amacının ne olduğunun en açık delilidir.

Oy verme davranışına ilişkin ilk panel araştırmasına, çiftçileri hedef alan bir araştırma yapmak üzere hazırlık yaparken ABD Tarım Bakanlığı'ndan beklediği destek gelmeyince, bir anda karar değiştirip girişen Lazarsfeld, mesleğe yeni başlamış bir araştırmacı olduğu Viyana yıllarında tam tersi yönde bir karar vermekte de hiç tereddüt etmemiştir. Hatıratında anlattığına göre, o sıralar Viyana'nın siyasi kontrolünü elinde bulunduran Avusturyalı sosyalistler, komünist bir devrim veya şiddetle elde edilecek bir iktidardan ziyade seçimleri kazanma umuduyla hareket etmektedirler. Bu umut ise, insanların oy kararlarını nasıl verdikleri hakkında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Lazarsfeld bunun üzerine bir oy verme araştırması yapmak ister. Ancak dönemin Viyana Üniversitesi'ne "dogmatik muhafazakar" bir anlayış hakimdir ve o koşullar altında "tarafsız" bir oy verme araştırması yapmaya kalmak üniversite mensupları için pek akıllıca bir girişim olmayacaktır. Bunun üzerine Lazarsfeld, araştırmadan değil ama konudan vazgeçer ve gençlerin meslek seçme planlarını odağına alan bambaşka bir araştırmaya girer.¹⁰⁵

Viyana döneminde epey faal bir sosyalist olarak temayüz eden, ABD yıllarında ise

¹⁰¹ Pooley, age, s. 180

¹⁰² Lazarsfeld, agm, s. 279.

¹⁰³ Aktaran Pooley, age, s. 276-277.

¹⁰⁴ Cole, agm, s. 17.

¹⁰⁵ Lazarsfeld, agm, s. 279.

politik aktivistliğini geride bırakmakla birlikte “kalbinde” hâlâ sosyalist olarak kaldığını beyan etmiş olan Lazarsfeld’in, onu ABD’de tanımış öğrencileri ve çalışma arkadaşları tarafından “apolitik” olarak görülmesi bu açıdan ilginçtir. Öğrencilerinden biri olan Sills, bu apolitikliğini oy verme araştırmaları yürüttüğü için politikayı bilimden ayırma gereği duymasına bağlamaktadır¹⁰⁶ ancak gerçek bundan ibaret olmayabilir. Lazarsfeld, bilimsel merak ve motivasyonu politikanın veya diğer herhangi bir konunun önüne koyduğu için de, böyle bir apolitik görüntü sergilemiş olabilir. Lazarsfeld’in bilimsel tarzını, yaklaşımını ve mirasını bir kez daha hatırlamak üzere hazırladığımız bu çalışmada, onun bu “hasbî” yönüne de mutlaka dikkat çekilmelidir.

¹⁰⁶ Sills, 1987, s. 255.

SONUÇ

Ampirik sosyal bilimler tarihinde yaratıcı, yenilikçi ve teşkilatçı kimliğiyle temayüz etmiş, kurucu ve öncü roller üstlenmiş Paul Felix Lazarsfeld'in hayatına, eserlerine ve bilimsel mirasına bir kez daha dikkat çekmek üzere hazırlanan bu çalışmada, şimdiye kadar bu seçkin bilimadaminin “neden” hatırlanması gerektiğini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken, Lazarsfeld'in hayat ve kariyer hikayesini, gücün Atlantik'in bir yakasından diğer yakasına transfer olduğu, bu arada akademik gelenek, birikim ve kadroların da aynı istikamette bir yer değiştirmeye uğradığı veya mecbur bırakıldığı, nihayetinde de ABD'nin siyasi ve ekonomik alanda olduğu kadar bilimsel alanda da Avrupa'nın önüne geçtiği bir tarihsel bağlama oturtmaya çalıştık.

Bir bakıma, yirmi yıl arayla iki dünya savaşının yaşandığı, imparatorlukların yıkılıp ulusal devletlere bölündüğü, ulusal devletler içinde büyük siyasi çalkalanma ve çatışmaların yaşandığı, bu çalkalanma ve çatışmaların baskıcı rejimler doğurduğu, bu rejimlerin ise bir yandan büyük kıyımlara kalkışıp diğer yandan zorunlu göçlere sebep olduğu 20. yüzyıl tarihini, bütün bu tarihin içinde ve hatta en sıcak noktalarında bizzat bulunarak yaşamış bir bilim insanının portresi üzerinden mikro düzeyde canlandırmış olduk.

Çalışmamızı sonuçlandırırken bu önemli ismin bu büyük hikaye içinde neleri temsil ettiğini, başka bir deyişle özellikle “nelerle” hatırlanması gerektiğini de ortaya koyabilirsek, tezimizin misyonunu büyük ölçüde yerine getirmiş olacağız. Bunu yaparken “Lazarsfeld'in hikayesi bize bugün ne söylüyor?” sorusunun yanıtlarını aramak da, bize birtakım işe yarar yanıtlar temin edebilir.

Lazarsfeld'in hikayesinin her şeyden önce bilimsel tarafıyla yeniden hatırlanması gerekiyor. Üniversite eğitimi için matematik alanını tercih eden, doktora tezinde Einstein'ın çekim teorisinin Merkür gezegeninin hareketlerine uygulanmasını konu alan Lazarsfeld, döneminde sosyal bilimle uğraşan muadillerinden epey farklı bir formasyona sahipti ancak bu farklılık ona dezavantaj olmadı, aksine büyük bir avantaj sağladı.

Hatıratında kendisinin de özellikle belirttiği gibi, bilimsel kariyerine başladığı esnada Viyana’da ve aslında tüm Avrupa’da sosyal bilimlere daha çok “spekülatif” ve “filozofik” zihinler hükmetmektedir. Böyle bir ortamda Lazarsfeld’in matematik eğitimi almış olması, ona, sosyal bilimlerde ampirik kulvara girmesi, bu kulvarı genişletmesi ve bugün hâlâ kullanımda olan pek çok araştırma tekniği geliştirmesi konusunda yetişilmesi güç bir üstünlük sağladı. Lazarsfeld’in geliştirdiği veri toplama, tablolama ve analiz yöntemleri, araştırma alanında bilgisayarların devreye girdiği zamanlara kadar ana standartlar olarak benimsenip uygulandı.

Bu, Lazarsfeld’in, doktorasını yine matematik alanında yapmış, aynı zamanda astronomiyle de ilgilenmiş, matematik ve istatistiği sosyal bilimlere taşıyarak bir çeşit “ihtimal ilmi” geliştirmiş ve bu taze disipline “sosyal fizik” demeyi tercih etmiş Belçikalı bilimadamı Adolphe Quetelet ile paylaştığı bir keyfiyettir. Lazarsfeld’in bu isim üzerinde bizzat çalışmış olması ve kariyerinin son döneminde “Quetelet Profesör” unvanını alması bu açıdan epey anlamlıdır. Lazarsfeld, bu nevi şahsına münhasır bilimadamı ile birlikte anılmak üzere gösterdiği çabayla, hem sosyal bilimler alanındaki kendine has konumuna hem de üstlendiği öncü role dikkat çekmeyi amaçlıyordu muhtemelen. Öğrencisi ve ona en yakın isimlerden biri olan Sills’in de belirttiği üzere, Lazarsfeld “Bir modern zamanlar Leonardo da Vinci’si” olarak bilgi konusundaki geleneksel uzmanlaşmayı görmezden geldi ve yeni gerçekleri arayıp bulmak için insanları ve fikirleri bir araya getirdi.”¹

“NE” VE “NASIL” DEĞİL “NEDEN”

Lazarsfeld’in uzun kariyeri boyunca yürüttüğü araştırma çalışmalarında esas aldığı başat yöntemsel bakış açısı “neden analizi” olmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse Lazarsfeld hemen her zaman, “ne” ve “nasıl” sorularından ziyade “neden” sorularının yanıtlarını aramıştır.² Bunu, kendisinin yetiştiği döneme kadar sosyal bilimlere hükmeden “spekülatif” ve “filozofik” anlayışa meydan okuyan, sosyal bilimlere “daha bilimsel” bir hüviyet kazandırmak üzere başvurulmuş bir yol olarak değerlendirmek mümkündür. Lazarsfeld belki de, pozitif bilimlerdeki “nedensellik” ilkesini sosyal bilimlerde “neden analizi” ile ikame etmenin peşindeydi.

¹ Sills, 1987, s. 275.

² Raymond Boudon’dan aktaran Cole, agm, s. 15.

Lazarsfeld'i bilimsel anlamda hatırlanmaya değer kılan bir diğer niteliği, sınamak üzere yola çıktığı varsayımlar elde ettiği saha verileriyle uyuşmadığında varsayımından vazgeçmeyi veya veriye sadık kalmayı tercih etmesidir. Bu aslında, doğrudan üyesi olmasa bile, yetiştiği dönemden itibaren yoğun bir şekilde etkilendiği Viyana Çevresi'nin bayraktarlığını yaptığı mantıksal pozitivizm anlayışının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Dilin mantıksal ilkelerden yararlanılarak berraklaştırılması ve bu yolla geliştirilen varsayımların ampirik teste tabi tutulması gereğine işaret eden bu yaklaşım, Lazarsfeld'in Frankfurt Okulu'nun temsilcileriyle yaşadığı epistemolojik tartışmaların da zeminini oluşturmuştur.³ Buna göre Frankfurt Okulu, baştan ortaya koydukları kuramları doğrulamak üzere araştırmaya başvurarak “tümdengelimci” bir yaklaşımı tercih ederken, Lazarsfeld ampirik araştırmalardan yola çıkarak kuram ve çözümlere ulaşmayı esas alan “tümevarımcı” yolu takip etmektedir.⁴

Bu tabii, Lazarsfeld'in kuramı göz ardı ettiği veya önemsemediği anlamında da gelmiyor kesinlikle. Lazarsfeld aksine, Frankfurt Okulu'nun yaklaşımından da yararlanmak üzere, Adorno ile bizzat çalışmayı bile denemiştir. Hüsrarla sonuçlanan bu girişim yine de, günümüzde bile sosyal bilimler dünyasını iki karşıt cepheye ayıran iki büyük geleneğin çatışmasını tetiklemesi ve böylece ufuk açıcı pek çok tartışmayı başlatması nedeniyle verimli bir çaba olarak görülmelidir.⁵

Lazarsfeld'in yapmaya çalıştığı şey, kuramı küçümsemek değil, kuramın ampirik araştırmayla test edilip çürütülmesini veya güçlendirilmesini sağlamaya çalışmaktır. Onun kuram karşısında saha verisinin söylediğinin yanında yer almasına en azından iki örnek göstermek mümkündür.

Bunlardan ilkinde, genç ve heyecanlı bir sosyalist olmasına, sosyalist sendikaların destek verdiği bir araştırma yürütmesine ve sosyalizmin en büyük amentülerinden “işsizliğin devrimi ateşleyeceği” yönündeki açık teze rağmen, Marienthal araştırmasında işsizlerin tam aksi yönde bir tutum sergilediğini, devrime kalkışmak yerine siyasetten iyice uzaklaşıp bir çeşit atalete sürüklendiğini gözlemlediğinde, iddiasında hiç ısrarlı olmamış, saha verisinden yana olmayı tercih etmiştir.

³ Baton, 2001, s. 245, Erdoğan, agm, s. 14-15; Karagöz, agm, s. 94.

⁴ Karagöz, agm, s. 94.

⁵ Pollak, agm, s. 166.

İkinci vaka ise, 1940 ve 1948 ABD Başkanlık Seçimleri'nde yürüttüğü iki araştırma arasında sergilediği teorik yön değişikliğidir. Lazarsfeld *The People's Choice* adlı en popüler kitabıyla sonuçlanan ilk araştırmasında, kitle iletişim araçlarının ve bu araçlar üzerinden yayılan siyasi kampanya mesajlarının seçmen davranışlarını nasıl etkilediğini ortaya koymak üzere yola çıkmıştır. Araştırmanın başlatıldığı sosyal bilim ortamında kitle iletişim araçlarına ve bu yolla yürütülen propagandaya büyük bir etki gücü atfediliyordu. Lazarsfeld ve arkadaşları, tekrarlanan görüşmelerle aynı örneklem üzerinden yürüttükleri seri araştırmalar neticesinde, bu etkisinin sanılanın aksine çok sınırlı olduğunu açıkça ortaya koydular. Araştırma verileri, medyanın doğrudan değil, dolaylı ve sınırlı bir etkiye sahip olduğuna işaret ediyor, dahası kişiler arası veya grup içi etkileşimlerin alınan kararlar üzerinde çok daha etkili olduğunu gösteriyordu. Lazarsfeld ve arkadaşları, varsayımlarının yanlışlanması karşısında verilerini başka bir açıdan değerlendirme yolunu seçtiler ve sonuçta “iki aşamalı iletişim akışı”, “kanaat önderleri” gibi yeni kavramlar geliştirerek karşılaştıkları anomaliyi anlamlandırdılar. Bu yön değiştirme, sonraki araştırmanın sorduğu soruları veya aradığı yanıtları da başkalaştırdı bu arada. Voting kitabıyla neticelenen ikinci araştırmada kitle iletişim araçlarının etkisinden ziyade insanların tutumlarının ve dolayısıyla seçmen davranışlarının nasıl şekillendiğine odaklanıldı.

Lazarsfeld'in saf kuram karşısında güvenilir yollarla ölçülmüş ve analiz edilmiş saha verisinin gücüne vurgu yapan ve bununla birlikte katı bir pozitivizm yerine kuramın yol gösterici potansiyelinden de yararlanmayı esas alan sentezci yaklaşımını dikkate aldığımızda, onun dışsal hakikat karşısında daha mütevazı ve faydacı bir istikamet tutturmayı esas alan pragmatizme yakın bir epistemolojik konumda yer aldığını söylemek mümkündür.

Lazarsfeld'in bu sentez arayışı, kadim tümdengelimcilik-tümevarımcılık çatışmasının ötesine geçmiş, kuram ve ampirik araştırmadan birlikte nasıl yararlanılabileceğinin peşine düşmüştür. Sills, Lazarsfeld'in bu eğilimini Viyanalı olmasına bağlamaktadır. Ona göre “cesur sentezler Viyana'nın karakteristik entelektüel mamülleridir.”⁶ Bu gelenek içinde yetişmiş olan Lazarsfeld de, kariyeri boyunca farklı disiplin ve teknikler arasında sentez arayışına girişmiş, böylece matematik ile sosyolojiyi, sosyoloji ile psikolojiyi, antropoloji ile medya araştırmalarını, sosyografi ile anket araştırmasını bir araya getirmeye çalışmıştır.

⁶ Sills, 1987, 274.

Lazarsfeld'in sentez arayışının en iddialı kulvarı ise, sosyal bilimlere hükmeden iki büyük entelektüel gelenek olan Marksist sosyoloji ile ana akım Avrupa-Amerikan sosyolojisi arasında bir yakınlaşma ve karşılıklı anlayış zemini yaratma çabasıdır.⁷

KONU AMAÇ DEĞİL ARAÇTIR

Lazarsfeld'in bilimsel karakterini şekillendiren bir diğer belirgin yönü, araştırmada konudan ziyade metoda ağırlık ve öncelik veren yaklaşımıdır. Ciddi kaynak gerektiren saha araştırmalarını çoğunlukla kamu kuruluşları, siyasi partiler, sendikalar, vakıflar, büyük reklamveren şirketler veya medya kuruluşları gibi kurumların desteği ile hayata geçiren Lazarsfeld, maddi imkan veya şartların uygunluk ve gereklerine göre tema seçimlerini kolayca değiştirebiliyordu.

Lazarsfeld'in bu yönü, sonradan edindiği bir itiyat değildir. Kariyerinin başında, Viyana'da üniversite bünyesinde Karl ve Charlotte Bühler çifti ile işbirliği yaptığı ilk zamanlarda bile, bu tarzın bir örneğine rastlamak mümkündür. O dönemde sosyalist eğilimleri daha baskın ve belirgin olan Lazarsfeld, insanların oy verme kararlarını nasıl verdiğine ilişkin bir araştırma yürütmeye niyet etmiş, ancak o dönemde muhafazakar bir anlayışın hakim olduğu üniversitede öyle bir girişime pek hoş bakılmayacağına kanaat getirmesi üzerine, gençlerin meslek seçme kararlarını odağına alan bambaşka bir araştırmaya yönelebilmiştir.

Bu hikayenin ters istikametteki bir versiyonu ise, Lazarsfeld'in ABD yıllarında yaşanmıştır. 1940 yılında radyo yayınlarının Amerikan çiftçileri üzerindeki etkilerini ölçmek üzere bir araştırma tasarlayan Lazarsfeld, ABD Tarım Bakanlığı'ndan aradığı desteği bulamayınca, bu araştırma için geliştirip olgunlaştırdığı panel tekniğini, tam da o yıl yapılan Amerikan Başkanlık Seçimi sürecinde kitle iletişimi ve siyasi kampanyaların oy verme davranışları üzerindeki etkisini ölçecek bir araştırmaya taşımakta hiç tereddüt etmemiştir.

Eleştirel teori taraftarlarının yoğun eleştirilerine maruz kalan ve Adorno tarafından “yönetimsel araştırmalar” denilerek küçümsenen bu iş yapma biçimi, Lazarsfeld'in araştırmada neye önem verdiğinin de bir işaretiydi aslında. Lazarsfeld için mühim olan, konu değil, matematiği sosyal bilimler alanına taşıyarak insanların çeşitli konulardaki karar ve

⁷ Sills, 1987, 274.

davranışlarının nedenlerini ortaya koymaktı. En basit ifadesiyle, önemli olan bilimsel yöntem ve bu yöntemin uygulanmasıydı. Bu açıdan bakılınca, Lazarsfeld'in nazarında oy verme davranışı ile sabun satın alma davranışının metodolojik olarak denk olması da⁸, hiç şaşırtıcı değildir.

Konudan ziyade metoda odaklanmak, Lazarsfeld'in birbirinden çok farklı konularla ilgilenmesini de beraberinde getirdi. Lazarsfeld elli yılı aşan bilimsel kariyeri boyunca kitle iletişiminden siyasal iletişime, pazarlamadan işsizliğe, üniversite özgürlüğünden sosyal bilimler sosyolojisine ve hatta tarihine kadar pek çok konuda akademik çalışmalar yaptı. Bu yönüyle, ilk eşi ve yakın çalışma arkadaşı Marie Jahoda'nın da ifade ettiği gibi, tek bir konuya odaklanıp o konuda en derinlere kadar inen bir "kirpi" değil, pek çok konuya merak duyan bir "tilki" olmayı tercih etmişti.⁹

KOLEKTİF BİLGİ ÜRETİMİ

Lazarsfeld aynı zamanda, bir ekip çalışması adamı, daha doğrusu lideriydi. Kariyerinin en başından itibaren, hiçbir zaman yalnız ve izole bir bilim adamı olmadı. Çok genç yaşta Viyana'da kurduğu araştırma merkezinde, tıpkı kendisi gibi genç birçok sosyal araştırmacıyla birlikte çalıştı. ABD'ye yerleşmeye karar verdikten hemen sonra Viyana'da kurduğu araştırma merkezinin bir benzerini orada da kurdu. Bununla yetinmedi, özellikle Rockefeller Vakfı'nın radyo araştırmaları için verdiği destekle iki merkez daha kurup yönetti.

Bunlardan en uzun ömürlüsü Columbia Üniversitesi bünyesinde kurduğu, ilk adı Radio Project olan, daha sonra araştırma alanlarının çeşitlenmesiyle Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu'na dönüşen merkez oldu. Burada yıllarca pek çok bilim insanı ile işbirliği yaptı, sayısız öğrenci yetiştirdi. Kurduğu araştırma merkezleri, ekipler halinde yürüttüğü araştırmalar ve bu araştırmalardan çıkan ortak eserler, birlikte bilgi üretme ve bunu kurumsallaştırma konusundaki yüksek motivasyonunun çıktılarıdır. Külliyyatının büyük bir kısmının ortak eserlerden oluşması, bu kollektif çalışma tarzının en açık tezahürleridir.

Kurduğu dört "üniversite bağlantılı" araştırma merkezinin de ispatladığı gibi, Lazarsfeld aynı zamanda çok becerikli bir teşkilatçı ve girişimciydi. Öğrencisi ve yakın çalışma arkadaşı Allen Barton'ın ifadesiyle, parlak zekasının yanısıra organizasyonel ve

⁸ Lazarsfeld, agm, s. 279.

⁹ Jahoda, agm, s. 3.

ekonomik manevra kabiliyetiyle tam anlamıyla bir “entelektüel Odysseus”¹⁰ idi.¹¹ Bu maharetleriyle söz konusu merkezleri kurmakla kalmamış, yaşamları ve araştırma faaliyetlerini sürdürmeleri için kaynak bulma konusunda da çok cevval bir performans sergilemiştir. Bu teşkilatçı ve girişimci vasfıyla, bilimin yalnızca tek başına çalışan dehalar tarafından değil, kurumsallaşmış ekipler tarafından da yürütülebileceğini ispat etmiştir.

BİLİMSEL ÖZGÜRLÜĞÜN DEĞERİNİ BİLMEK

Viyana yıllarında Yahudi kimliği nedeniyle üniversite kadrosuna resmen dahil edilmemiş, bilimsel çalışmalarını kurucusu olduğu **Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle**’de yarı bağımsız bir şekilde sürdürmek üzere alternatif bir yol açmak durumunda kalmış, ülkesinde artan baskılara rağmen bu merkezi ayakta tutmak için çabalamış, yaptığı ilk büyük bilimsel çalışma olan işsizlik konulu Marienthal araştırmasının sonuçlarının yer aldığı kitabı Naziler tarafından yasaklanıp yakılmış, nihayet aile fertlerinin hapse atılması üzerine ABD’ye göç etmek zorunda kalmış bir isim olarak Lazarsfeld, hem genel olarak özgürlüğün hem de özelde akademik özgürlüğün değerini iyi bilen biriydi.

Değer bilmenin ötesinde, sağlıklı ve üretken bir bilimsel ortamın oluşması için akademik özgürlüğün ne kadar hayati bir önem arz ettiğini ortaya koymak üzere, alanında öncü bir çalışmaya da imza atmıştır. McCarthyizm’in en kesif zamanlarına tekabül eden 50’li yılların ortasında başlatılan bu çalışma, akademi de dahil olmak üzere Amerikan entelektüel dünyasını kasıp kavuran bir histeri döneminde yapılmış olması sebebiyle bile büyük bir akademik cesaret örneğidir.¹² Yine bu yönü itibarıyla, genellikle Amerikan müesseses nizamına ve kurumlarına hizmet vermekle eleştirilip yaftalanan Lazarsfeld hakkındaki değerlendirmelerin, tümüyle yanlış olmasa bile, en azından eksik olduğuna delalet eder.

POST-TRUTH ÇAĞINDA LAZARSFELD

Lazarsfeld’in iletişim, özellikle de siyasi iletişim alanında ardında bıraktığı bilimsel mirasın canlılığını, cereyanını ve açıklama gücünü hâlâ muhafaza ettiğini ispatlayan vakalarla günümüzde de karşılaşyoruz. Bunun en sıcak örneklerini, sosyal medya üzerinden yürütülen siyasi iletişim, ikna ve hatta manipülasyon çabalarında gözlemleyebiliyoruz.

¹⁰ **Odyseus:** Homeros’un *Odyseia* destanına konu olmuş, zekası ve stratejik oyunları ile tanınan Yunan mitolojisinin efsanevi İthaka kralı.

¹¹ Barton, 1979, s. 5.

¹² Fleck, 2015, s. 638-639.

Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, sözgelimi bugünün sosyal medya fenomenlerini “zamane kanaat önderleri” olarak değerlendirmek mümkündür. Hatta Lazarsfeld’in kanaat önderleri ile (veya Merton’ın aynı ampirik malzemedan devşirilip kavramsallaştıran kozmopolitan influential’ları ile) bugünün influencer’ları arasında bir bağ, hatta devamlılık olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bununla birlikte, eskiden kanaat önderlerinin kim olduğunu tespit etmek için “kartopu örnekleme” gibi çetrefilli yollara başvurmak gerekirken, bugün takipçi sayıları ve etkileşim performansları üzerinden bu etki aktörlerini tespit etmek çok ama çok kolaylaşmıştır.

Öte yandan iki aşamalı iletişim akışının, konvansiyonel kitle iletişim araçları kadar sosyal medya için de fazlasıyla geçerli ve işlek olduğunu da söylemek gerekiyor. Bugün artık açıkça anlaşıldığı üzere, insanlar sosyal medyadaki herkese kulak kabartmıyor. Daha ziyade kendilerine yakın hissettikleri, kendileri gibi düşünen hesapları takip ediyorlar, bilgi veya görüş alışverişlerini yankı odaları içinde gerçekleştiriyorlar.

Sosyal medya kullanıcıları enformasyona maruz kalma konusunda gayet seçici oldukları gibi, teknoloji de algoritmalar yoluyla işlerini kolaylaştırıyor. Böylece kendilerini rahatsız eden gerçeklerden itinayla uzak durup yalnızca fikir ve kanaatlerine uyan görüşleri görüp paylaşmayı “tercih ediyorlar.” Cambridge Analytica gibi siyasi iletişim manipölasyonlarının tam da sosyal medya kullanıcılarının bu “tercihi” veya zaafını istismar etmesi dikkate şayandır. Kısacası içinde bulunduğumuz hakikat ötesi (**post-truth**) çağı, bizi her gün, hatta her an Lazarsfeld’i hatırlayıp takdir etmeye yönelten muhtelif gerçeklik manzaraları sunuyor.

MERKEZDEYKEN MARJİNAL KALMAK

Görüldüğü gibi, etkileri ve açıklama kudreti günümüzde hâlâ cari olan Lazarsfeld’in bilimsel mirasının etkisi, yalnızca iletişim alanı ile sınırlı kalmamış, kitle iletişimiyle bir şekilde ilişkilendirilebilen “modernleşme teorisi” veya “müzakereci demokrasi kuramı” gibi sosyal bilimler dünyasının “merkezi” alanlarına da yansımıştır. Ancak iletişim, hatta sosyal bilimler alanındaki bu “merkezi” konumuna rağmen Lazarsfeld, kişisel olarak hep marjinal kalmış ya da marjinal kalmayı özellikle tercih etmiştir.

ABD döneminde ona en yakın isimlerden biri olan Sills’e göre, ülkeye Avrupa’dan göçüp gelen bir yabancı olması, Yahudi kimliği, ağır aksanı ve pazar araştırmaları gibi süfli

görülen konularla ilgilenmesi nedeniyle Lazarsfeld, kendisini bu ikinci ülkesinde her zaman “marjinal” hissetmiştir. Hatta marjinalliğini, Viyana yıllarından itibaren üniversitelerin “içinde” değil “kıyısında” kurduğu araştırma merkezleri üzerinden kurumsallaştırmış, ete kemiğe büründürmüştür. Bu “teşkilatlanmış” marjinal konum ona, entelektüel ve bilimsel anlamda farklılaşma imkanı da sağlamıştır. “En iyi karların genellikle pistin en uç noktalarında olduğunu bilen uzman bir kayakçı gi bi ” bilimsel sorun alanlarında herkesin bildiği yollardan uzak duran Lazarsfeld, orijinal fikirler bulup uygulama konusunda epey mahir olmuştur.¹³

Sills’e göre, Lazarsfeld’in kendisini marjinal olarak görmesini, sosyal bilimler alanında kendine biçtiği rolle ilişkilendirmek de mümkündür. Ona göre “marjda yer almak aynı zamanda en uçta yer almaktır”¹⁴ ne de olsa.

Hayatının son döneminde kendisiyle yakın ilişki ve işbirliği içinde olan, ortak eserlere imza attıkları Fransız sosyolog ve filozof Raymond Boudon da, ölümünden kısa bir süre sonra *Le Monde* gazetesinde yayınladığı anma yazısında, Lazarsfeld’in yaptığı çalışmaların marjinalliğin en asil biçimine eriştiğini ifade ediyor ve sözlerini şöyle tamamlıyordu: “Ortaya koyduğu fikirlerin çoğu o kadar bilinir hale geldi ki, neredeyse hiç kimse bu fikirlerin babalığını ona atfetmeye zahmet etmiyor.”¹⁵

Paul Felix Lazarsfeld’in hayatı boyunca yaşadıklarının, yapıp ettiklerinin, başardıklarının ve nihayet uğradığı akıbetin, yani bir ölçüde unutulup ihmal edilmenin en yalın ve en ironik ifadesi bu olsa gerek.

¹³ Sills, 1987, s. 274.

¹⁴ Sills, 1987, s. 275.

¹⁵ Aktaran Sills, 1987, s. 275.

KAYNAKÇA

Baert, Patrick, *Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru*, Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017.

Bailyn, Bernard, “Recollections of PFL”, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Coleman, Peter H. Rossi, s. 16-18, The Free Press, New York, 1979.

Barton, Allen H., “Paul Lazarsfeld and Applied Social Research: Invention of the University Applied Social Research Institute”, *Social Science History*, Cilt: 3, No: 3-4, s. 4-44, 1979.

Barton, Allen H., “Paul Lazarsfeld as Institutional Inventor”, *International Journal of Public Opinion Research*, Cilt: 13, No: 3, s. 245-269, 2001.

Berelson, Bernard R., Paul F. Lazarsfeld, William N. McPhee, *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*, Chicago Üniversitesi Yayınları, Chicago, 1954.

Biographical Dictionary of Psychology, Editörler: Noel Sheehy, Antony J. Chapman, Wendy A. Conroy, Routledge, New York, 1997.

Boudon, Raymond, Paul Lazarsfeld, *Toplum Bilimleri Sözlüğü*, Çeviren: Esen Sinanoğlu, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1982.

Cole, Jonathan R., “Paul F. Lazarsfeld: His Scholarly Journey”, An International Symposium in Honor of Paul Lazarsfeld [Paul Lazarsfeld Onuruna Uluslararası Sempozyum], Brüksel, 4-5 Haziran 2004.

Erdoğan, İrfan, Esra Keloğlu-İşler, Nurgül Durmuş, “Kitle İletişiminde Pozitivist Ampirik Geleneğin Kuruluşu: Lazarsfeld ve Yönetimsel Araştırmalar”, *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, s. 1-43, 2005/21.

Erdoğan, İrfan, *Medya Teori ve Araştırmaları: Biliş ve Davranış Yönetimi Amaçlı Endüstri, Devlet ve Üniversite İşbirliğinde Medyanın Egemen ve Alternatif Açıklamaları*, Erk Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.

Fiske, John, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çeviren: Süleyman İrfan, Bilim Sanat Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1996.

Fleck, Christian, “Lazarsfeld, Paul Felix (1901-1976)”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Editörler: Neil J. Smelser ve Paul B. Baltes, Cilt: 13, s. 635-640, Elsevier Ltd., 2. Baskı, 2015.

Gökmen, Meltem, “Lazarsfeld ve Ampirik İletişim Araştırmaları Geleneği”, Yüksek Lisans Çalışması. Çevrimiçi versiyon: <https://www.academia.edu/es/1483107/>

Jahoda, Marie, “PFL: Hedgehog or Fox?”, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Coleman, Peter H. Rossi, s. 3-9, The Free Press, New York, 1979.

Jeřábek, Hynek, *Paul Lazarsfeld and the Origins of Communications Research*, Routledge, 1. Baskı, New York, 2017.

Jeřábek, Hynek, “Selected Bibliography of Paul Lazarsfeld’s Most Important Works”, *International Journal of Public Opinion Research*, Cilt: 13, No: 3, s. 322-325, 2001.

Jeřábek, Hynek, “The Founder of Modern Empirical Sociology: A Research Biography”, *International Journal of Public Opinion Research*, Cilt: 13, No: 3, s. 229-244, 2001.

Karagöz, Emel, “Weberyen Metodoloji Bağlamında Paul F. Lazarsfeld’i Yeniden Düşünmek” *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 12, s. 87-118, 2014.

Lazarsfeld, Paul F., Anthony R. Oberschall, "Max Weber and Empirical Social Research", *American Sociological Review*, Cilt: 30, No. 2, s. 185-199, Nisan 1965.

Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson ve Hazel Gaudet, *The People's Choice: How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign*, Columbia University Press, New York, 1944.

Lazarsfeld, Paul F., Elihu Katz, *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*, Routledge, 1. Baskı, New York, 2017.

Lazarsfeld, Paul F., Robert K. Merton, "Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action" *American Journal of Sociology*, 53 (6), s. 464-478, 1948.

Lazarsfeld, Paul F., Robert K. Merton, "Studies in Radio and Film Propaganda" *Transactions of the New York Academy of Sciences* 6 (2), No. 2, s. 58-78, 1943.

Lazarsfeld, Paul F., Wagner Thielens Jr., *The Academic Mind: Social Scientists in a Time of Crisis*, The Free Press, 2. Baskı, Glencoe Illinois, 1958.

Lazarsfeld, Paul F., "An Episode in the History of Social Research: A Memoir", *Perspectives in American History*, Cilt: 2, s. 270-337, 1968.

Lazarsfeld, Paul F., "Remarks on Administrative and Critical Communications Research", *Zeitschrift für Sozialforschung*, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 2-16, 1941.

Main Trends of Research in the Social and Human Sciences, Part One: Social Sciences, UNESCO, Mouton Yayınevi, Paris ve Lahey, 1970.

Merton, Robert K., James S. Coleman ve Peter H. Rossi (Editörler), *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, The Free Press, New York, 1979.

Merton, Robert K., “Remembering Paul Lazarsfeld”, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Coleman, Peter H. Rossi, s. 19-22, The Free Press, New York, 1979.

Morrison, David Edward, *Paul Lazarsfeld: The Biography of an Institutional Innovator*, Basılmamış Doktora Tezi, Leicester Üniversitesi, 1976.

Mutlu, Erol, *İletişim Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1998.

Mutlu, Erol (Derleyen ve Çeviren), *Kitle İletişim Kuramları*, 3. Baskı, Ütopya Yayınları, Ankara, 2018.

Neurath, Paul M., “The Writings of Paul F. Lazarsfeld: A Topical Bibliography”, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Colman ve Peter H. Rossi, s. 365-387, The Free Press, New York, 1979.

Pollak, Michael, “Paul Lazarsfeld: A Sociointellectual Biography”, *Knowledge: Creation, Diffusion, Utilization*, Cilt: 2 No: 2, s. 157-177, Sage Publication, 1980.

Pooley, Jefferson D., *An Accident Of Memory: Edward Shils, Paul Lazarsfeld And The History Of American Mass Communication Research*, Basılmamış Doktora Tezi, Columbia Üniversitesi, 2006.

Sills, David L., “Lazarsfeld, Paul F.” *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Editör: David L. Sills, Cilt: 18, s. 411-427, The Free Press, 1. Baskı, New York, 1979.

Sills, David L., “Paul Lazarsfeld 1901-1976: A Biographical Memoir”, *Biographical Memoirs*, Cilt: 56, s. 251-282, 1987.

Sills, David L., “Publications about Paul F. Lazarsfeld: A Selected Bibliography”, *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Colman ve Peter H. Rossi, s. 389-393, The Free Press, New York, 1979.

Sills, David L. “Surrogates, Institutes, and the Search for Convergences: The Research Style of Paul F. Lazarsfeld”, *Contemporary Sociology*, Cilt: 10, s. 351-61, Mayıs 1981.

Taschwer, Klaus, “Discourses on Society in ‘Red Vienna’: Some Contexts of the Early Paul Lazarsfeld”, *Paul Lazarsfeld: La Sociologie de Vienne à New York*, Editörler: J. Lautman ve B.P. Lécuyer, L'Harmattan, Paris, 1998.

The Economist, “How Vienna Produced Ideas that Shaped the West”, 24 Aralık 2016.

Turner, Frank M., *Rousseau'dan Nietzsche'ye Avrupa Düşünce Tarihi*, Çeviren: Soner Soysal, Kafka Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2019.

Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, İngilizce Baskısını Hazırlayanlar: H.H. Gerth ve C. Wrights Mills, Çeviren: Taha Parla, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.

Zweig, Stefan, *Dünün Dünyası: Bir Avrupalı'nın Anıları*, Çeviren: Gülçin Wilhelm, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2020.

EK

PAUL F. LAZARSFELD BİBLİYOGRAFİSİ

Paul F. Lazarsfeld hakkında yapılmış çeşitli bibliyografi çalışmaları mevcuttur ancak biz burada Hynek Jeřábek tarafından hazırlanan çalışmayı ana kaynak olarak baz almayı tercih ettik.¹ Jeřábek'in dökümünün diğerlerine göre en yeni çalışma olması, listede yalnızca bilimsel yayınlara yer verilmesi ve basit kronolojik sıralamaya başvurulmuş olması gibi faktörler bu tercihimizde etkili oldu.

Lazarsfeld hakkındaki en kapsamlı bibliyografi çalışması ise, Paul M. Neurath tarafından hazırlanmıştır.² Lazarsfeld'in tüm entelektüel ve bilimsel terekesinin dokuz farklı başlık çerçevesinde tasnif edildiği bu geniş dökümü, hem mükerrer maddeler içeren yapısı hem de bilimsel amaçlı olmayan yayınları da içermesi nedeniyle tercih etmedik. Bu kapsamlı bibliyografi, Lazarsfeld'in yayınlanmamış çalışmalarını da içermesi bakımından dikkate değerdir.

Lazarsfeld hakkında bibliyografi çalışması yapan bir diğer isim ise David L. Sills olmuştur. Sills'in listesi, *International Encyclopedia of the Social Sciences* için kaleme aldığı ansiklopedi maddesinin devamında yer almaktadır.³ Sills, bu listenin kısaltılmış bir versiyonuna, daha sonra 1987'de yayınladığı biyografik anma yazısının sonunda yer vermiştir.⁴ Sills aynı zamanda, Lazarsfeld'in ölümünden sonra anısına armağan olarak hazırlanan kitaba, kendisi hakkında yazılmış metinlere yer verdiği bir çalışmayla katkıda bulunmuştur.⁵

¹ Hynek Jeřábek, "Selected Bibliography of Paul Lazarsfeld's Most Important Works", *International Journal of Public Opinion Research*, Cilt: 13, No: 3, s. 322-325, 2001.

² Paul M. Neurath, "The Writings of Paul F. Lazarsfeld: A Topical Bibliography", *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Colman ve Peter H. Rossi, s. 365-387, The Free Press, New York, 1979.

³ David L. Sills, "Lazarsfeld, Paul F." *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Editör: David L. Sills, Cilt: 18, s. 411-427, The Free Press, 1. Baskı, New York, 1979.

⁴ David L. Sills, "Paul Lazarsfeld 1901-1976: A Biographical Memoir", *Biographical Memoirs*, Cilt: 56, s. 251-282, 1987.

⁵ David L. Sills, "Publications about Paul F. Lazarsfeld: A Selected Bibliography", *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*, Editörler: Robert K. Merton, James S. Colman ve Peter H. Rossi, s. 389-393, The Free Press, New York, 1979.

Aşağıda yer alan liste esasen, Jeřábek tarafından hazırlanan listenin gözden geçirilip düzenlenmiş, sadeleştirilmiş ve Türkçeleştirilmiş halidir. Orijinal listede olduğu gibi, tek başına Lazarsfeld tarafından yazılmış kitap veya makalelere ait maddelerde yazar ismi yer almamakta, ortak çalışmalarda ise Lazarsfeld'in adıyla birlikte diğer yazar veya yazarların adları da verilmektedir.

1929 *Statistisches Praktikum für Psychologen und Lehrer*, Jena, Gustav Fischer Verlag.

1931 *Jugend und Beruf*, Jena, Gustav Fischer. Yeniden basım: New York, Arno Press.

1932 "An Unemployed Village", *Character and Personality*, I, No. 2 , s. 147-151.

1933 Jahoda, M., P. F. L. ve H. Zeisel, *Die Arbeitslosen von Marienthal: Ein Soziographischer Versuch über die Wirkungen Langdauernder Arbeitslosigkeit*, 1. Baskı, Leipzig, S. Hirzel Verlag, 1933; 2. Baskı: Allensbach and Bonn, Verlag für Demoskopie 1960; İlk ABD Baskısı: *Marienthal: The Study of an Unemployed Community*, Chicago, Aldine-Atherton 1971; 2. İngilizce Baskı, Londra, Tavistock, 1974.

1934 "The Psychological Aspects of Market Research", *Harvard Business Review*, 34, s. 57-71.

1935 "The Art of Asking Why: Three Principles Underlying the Formulation of Questionnaires", *National Marketing Review*, 1, No. 1, s. 32-45.

1935 P. F. L. ve A. Kornhauser, *The Techniques of Market Research from the Standpoint of a Psychologist*, Institute of Management Series, 16, New York.

1935 Zawadzki, B. ve P. F. L., "The Psychological Consequences of Unemployment", *The Journal of Social Psychology*, 6, s. 224-251.

1937 "Psychological Techniques in Marketing Research", *The Technique of Marketing Research* kitabının III, IV, XI ve XV. bölümleri, New York, McGraw-Hill.

1937 "Some Remarks on the Typological Procedures in Social Research", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 6, s. 119-139.

1937 P. F. L. ve S. A. Stouffer, *Research Memorandum on the Family in the Depression*, New York, Social Science Research Council, 1972'de yeniden basıldı, New York, Arno Press.

1937 P. F. L. ve R. Wyant: "Magazines in Cities—Who Reads What?", *Public Opinion Quarterly*, 2, No. 4, s. 29-41.

1938 Eisenberg, P. ve P. F. L.: "The Psychological Effects of Unemployment", *Psychological Bulletin*, 35, s. 358-390.

1938 P. F. L. ve M. Fiske: "The 'Panel' as a New Tool for Measuring Opinion", *Public Opinion Quarterly*, 2, s. 596-612.

1939 "The Change of Opinion During a Political Discussion", *Journal of Applied Psychology: Special Issue Radio Research and Applied Psychology*, 23, s. 131-147.

1940 *Radio and the Printed Page, An Introduction to the Study of Radio and Its Role in the Communication of Ideas*, New York, Duell, Sloan & Pearce; 1971'de yeniden basıldı, New York, Arno Press and The New York Times.

1940 "Panel Studies", *Public Opinion Quarterly*, 4, s. 122-128.

1941 "Administrative and Critical Communications Research", *Studies in Philosophy and Social Science*, 9, No. 1, s. 155-167.

1941 P. F. L. ve F. N. Stanton (Editörler), *Radio Research 1941*, New York, Duel, Sloan and Pearce.

1944 P. F. L., B. R. Berelson, and H. Gaudet, *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*, New York, Duel, Sloan and Pearce.

1944 P. F. L. ve F. N. Stanton (Editörler), *Radio Research 1942-1943*, New York, Duell, Sloan and Pearce.

1946 P. F. L. ve H. Field, *The People Look at Radio*, Chapel Hill, University of North Carolina Press.

1948 P. F. L. ve P. L. Kendall, *Radio Listening in America: The People Look at Radio—Again*, New York, Prentice-Hall.

1948 P. F. L. ve R. K. Merton: "Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action", L. Bryson (Editör) *The Communication of Ideas*, New York, Institute for Religious and Social Studies, s. 554-578.

1949 "The American Soldier: An Expository Review", *Public Opinion Quarterly*, 13, s. 377-404.

1949 P. F. L. ve F. N. Stanton (Editörler), *Communications Research 1948-1949*, New York, Harper & Brothers.

1950 "The Obligations of the 1950 Pollster to the 1984 Historian", *Public Opinion Quarterly*, 14, s. 617-638.

1950 Merton, R. K. ve P. F. L. (Editörler), *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of The American Soldier*, Glencoe, Illinois. Ayrıca bu kitap içinde: P. F. L. ve P. L. Kendall, "Problems of Survey Analysis", s. 362-472.

1951 P. F. L., M. Rosenberg ve W. Thielens Jr., "The Panel Study", M. Jahoda, M. Deutsch, and S.W. Cook (Editörler), *Research Methods in Social Relations*, New York, Dryden Press, s. 587-609.

1954 (Editör: P. F. L.), *Mathematical Thinking in the Social Sciences*, New York, The Free Press.

1954 P. F. L. ve R. K. Merton: "Friendship as Social Process: A Substantive and Methodological Analysis", M. Berger, T. Abel ve Ch. Page (Editörler), *Freedom and Control in Modern Society*, New York, D. van Nostrand, s. 18-66.

1954 Berelson, B. R., P. F. L. ve W. N. McPhee, **Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign**, Chicago, Londra, The University of Chicago Press.

1954 Lipset, S. M., P. F. L., A. H. Barton ve J. Linz: "The Psychology of Voting: An Analysis of Political Behavior", Gardner Lindzey (Editör) *Handbook of Social Psychology*, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts, s. 1124-1175.

1955 P. F. L. ve E. Katz, *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*, Glencoe, Illinois, The Free Press.

1955 P. F. L. ve M. Rosenberg (Editörler), *The Language of Social Research: A Reader in the Methodology of Social Research*, New York, The Free Press. Ayrıca bu kitap içinde: "The Interpretation of Statistical Relations as a Research Operation", s. 115-125.

1958 P. F. L. ve W. Thielens Jr., *Academic Mind: Social Scientists in a Time of Crisis*, Glencoe, Illinois, The Free Press.

1959 "Latent Structure Analysis", S. Koch (Editör), *Psychology: A Study of a Science*, New York, McGraw-Hill, s. 476-543.

1961 P. F. L. ve H. Menzel, "On the Relationship Between Individual and Collective Properties", *Complex Organizations: A Sociological Reader*, New York, Holt, Rinehart and Winston, s. 499-516.

1962 "Notes on the History of Quantification in Sociology: Trends, Sources and Problems", *Isis*, 52, No. 2, s. 277-333.

1962 "The Sociology of Empirical Social Research", *American Sociological Review*, 27, s. 757-767.

1965 P. F. L. ve A. R. Oberschall, "Max Weber and Empirical Social Research", *American Sociological Review*, 30, s. 185-199.

1965 P. F. L. ve R. Boudon (Editörler), *Le Vocabulaire des Sciences Sociales: Méthodes de la Sociologie*, Vol. I, Paris, Mouton.

1966 P. F. L. ve R. Boudon (Editörler), *L'analyse Empirique de la Causalité: Méthodes de la Sociologie*, Vol. II, Paris, Mouton.

1966 P. F. L. ve N. W. Henry (Editörler), *Readings in Mathematical Social Science*, Chicago, Science Research Associates.

1967 P. F. L. ve V. Capecchi (Editörler), *Metodologia e Ricerca Sociologica: Saggi Sociologici*, Bologna, Società Editrice il Mulino.

1967 P. F. L., W. H. Sewell ve H. L. Wilensky (Editörler), *The Uses of Sociology*, New York, Basic Books.

1968 "The Analysis of Attribute Data", D. Sills (Editör), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, New York, Macmillan and The Free Press, Vol. 15, s. 419-429.

1968 "An Episode in the History of Social Research: A Memoir", D. Fleming ve B. Bailyn (Editörler), *The Intellectual Migration: Europe and America 1930-1960*, Cambridge, Harvard University Press, s. 270-337.

1968 P. F. L. ve N. W. Henry, *Latent Structure Analysis*, Boston, Houghton Mifflin.

1968 P. F. L. ve D. Landau: "Adolphe Quetelet", D. Sills (Editör) *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 13, New York, Macmillan and Free Press, s. 247-257.

1968 P. F. L. ve G. Wagner, *Am Puls der Gesellschaft*, Viyana, Europa Verlag.

1970 *Philosophie des Sciences Sociales*, Editör: R. Boudon, Editions Gallimard.

1970 P. F. L., R. Boudon ve F. Chazel (Editörler): *L'Analyse des Processus Sociaux: Méthodes de la Sociologie*, Vol. III, Paris, Mouton.

1972 *Qualitative Analysis: Historical and Critical Essays*, Boston, Allyn and Bacon Inc. Ayrıca bu kitap içinde: P. F. L. ve R. K. Merton, "Professional School for Training in Social Research", s. 361-391.

1972 P. F. L., A. K. Pasanella ve M. Rosenberg (Editörler), *Continuities in the Language of Social Research*, New York, The Free Press.

1973 *Main Trends in Sociology*, Londra, George Allen & Unwin. (Bu çalışma ilk kez, *Main Trends of Research in the Social and Human Sciences* kitabı içinde "Sosyoloji" bölümü olarak yayınlanmıştır, s. 61-165.

1975 "Working with Merton" L. A. Coser (Editör), *The Idea of Social Structure: Papers in Honor of Robert K. Merton*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, s. 35-66.

1975 P. F. L., J. G. Reitz ve A. K. Pasanella (Editörler), *An Introduction to Applied Sociology*, New York, Elsevier.

1978 "Some Episodes in the History of Panel Analysis", D. B. Kandel (Editör) *Longitudinal Research on Drug Use; Empirical Findings and Methodological Issues*, New York, John Wiley & Sons, s. 249-265.

1982 *The Varied Sociology of Paul F. Lazarsfeld*, Editör: P. L. Kendall, New York, Columbia University Press.

1993 *On Social Research and its Language*, Editör: R. Boudon, Chicago, Londra, The University of Chicago Press.

1996 "Hörerbefragung der Ravag", D. Mark (Editör), *Paul Lazarsfelds Wiener RAVAG—Studie: Der Beginn der modernen Rundfunkforschung*, Viyana, Guthmann-Peterson, s. 27-66 (bu kitaba temel oluşturan el yazmaları 1932 tarihlidir).